

**RUUM, KOTUS
JA KOTUSSÕNIMEQ**

**RUUM, KOHT
JA KOHANIMED**

VÕRO INSTITUUDI TOIMÕNDUSÕQ **25**
PUBLICATIONS OF VÕRO INSTITUTE

**RUUM, KOTUS
JA KOTUSSÕNIMEQ**

**RUUM, KOHT
JA KOHANIMED**

**SPACE, PLACE
AND PLACE NAMES**

Toimõndanuq Jüvä Sullõv

Võro 2011

Võro Instituudi toimõndusõq 25

Publications of Võro Institute 25

Toimõndaja / Editor: Jüvä Sullõv
Kaasõpilt / Cover design: Aapo Ilves
Inglüse kiil / English: Mari Mets
Nõvvoandja / Advisor: Triin Iva

Toimõndusnõvvokogo / Advisory board:
Renāte Blumberga (Lāti Aoluu Instituut, Lāti Üli-
kuul), Martin Ehala (Talliina Ülikuul), Riho Grünthal
(Helsingi Ülikuul), Hasso Krull (Eesti Humanitaarins-
tituut, Talliina Ülikuul), Karl Pajusalu (Tarto Üli-
kuul), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikuul), Tiit
Rosenberg (Tarto Ülikuul), Janne Saarikivi (Helsingi
Ülikuul), Anneli Saro (Tarto Ülikuul), Helena Sulkala
(Oulu Ülikuul), Taive Särg (Eesti Kirändüsmuusõ-
um), Heiki Valk (Tarto Ülikuul), Eberhard Winkler
(Göttingeni Ülikuul)

Võro Instituudi toimõnduisi indeksiirjä om:
Publications of Võro Institute is indexed in:
Eesti Rahvusraamatukogu digitaalne arhiiv (DIGAR)

Toimõndusõ aadrõs / Editorial address:
Võro Instituut, Tarto huulits 48, 65609 Võro, Estonia
tel +372 78 28750, faks: +372 78 28757
kodoleht: <http://www.wi.ee/index.php/toimondusõq>
e-post: juvasul@ut.ee, wi@wi.werro.ee

Trükjä: Bookmill

ISBN 978-9985-9990-6-6
ISSN 1406-2534

ALOSTUSÕS

Võro Instituudi toimõnduisi sari ilmus 1997. aastagast pääle. Aastagast 2007 om välläannõq saanuq alalidsõ toimõndaja ni toimõndamisõ mano om haarõt riikevaiholinõ nõvvokogo. Sarja om naat inne välläandmist retseniirmä ja taa pandas kirjä riikevaiholiidsihe raamadunimistüihe.

Välläandmissagõhus. Edespitengi om plaanit vällä andaq egä aastaga üts toimõnduisi põhinumõr, miä tulõ vällä rehekuun. Ku kirotuisi kogonõs inämb, võidas mano tetäq eräle numbriid.

Oodami välläandmisõs kirotuisi, mil om kõrralik ja kimmäs nii oppusõ ku uurmisõ puul. Tuujaos, et umma kirätüüd saataq, piä-i olõma üles astnuq Võro Instituudi konvõrendsel. Oodõduq ommaq kõik keele ja kultuuri uurmisõga kõüdedüq tüüq ni uurmisallo vaiholidsõq ja võrdõlõjaq teemaq.

Põhinumbridõ põhijaon andas vällä õdagumeresoomõ ni tõisi Õuruupa väikeisi kiili ja kultuurõ uurjidõ – keele-, kirändüs- ja rahvaluulõtiidläisi, muistsidõ välläkaibjidõ, rahva-, aoluu- ni ütiskunnatiidläisi – kirotuisi.

Esseistiga jaon annami vällä populaartiiduslikke kirotuisi, arvostuisi ja ülekaehuisi. Erälde numbriin ilmusõq teemakogomiguq, suurõmbaq umaette uurmistüüq jms.

Toimõnduisi kiil. Võro Instituudi toimõndusõq om algusõt pääle olnuq mitmõkeeline välläannõq. Lisas võro ja eesti keelele oodami kirotuisi kõigin õdagumeresoomõ keelin, erändkõrran ka muin keelin. Egä toimõnduisi põhinumõr om vähämbält kolmkeeline – kirotusõ originaalkiil üten võro- ja ingliskeelidse kokkovõtõga.

Artikliq retsenseeritäsõq. Egä kirotusõ kotsilõ and uma vařadu ni-mega arvamisõ kats, suurõmbidõ lahkomekide kõrral kolm arvamisandjat. Toimõndaja saat arvamisõq artikli kirotajalõ edesi.

Kirotuisi saatmisõ tähtaig om egä aastaga 15. vahtsõaastakuu päiv. Kirotusõq ilmutõdasõq välläandõ sama aastaga numbrin, miä tulõ vällä rehekuun.

Nõudmisõq artikli moodulõ lövvüseq Võro Instituudi toimõnduisi kodolehe pääl (www.wi.ee/index.php/toimondusõq).

Seo numbri kirotuisist ommaq inämbüs tettüq ettekandidõ perrä, miä peeti 2010. aastaga rehekuu 27.–29. pääväl Rõugun, konvõrendsil “Ruum, kotus ja kotussõnimeq”.

Toimõndaja

ALUSTUSEKS

Võru Instituudi toimetiste sari ilmub 1997. aastast alates. Aastast 2007 on väljaanne saanud alalise vastutava toimetaja, toimetamisse on kaasatud rahvusvaheline kolleegium ja sari on muudetud eelretsenseeritavaks. Väljaanne registreeritakse rahvusvahelistes bibliograafilistes andmebaasides.

Perioodilisus. Edaspidigi on kavas avaldada üks toimetiste põhinumber aastas, ilmumiseiga oktoobris, ning vastavalt kogunevale materjalile erinumbreid.

Ootame avaldamiseks artikleid, mis on teoreetiliselt ja empiiriliselt hästi põhjendatud. Toimetised on avatud kõigile kaastöödele keele ja kultuuri uurimisega seotud aladelt ega ole piiratud Võru Instituudi konverentsidel esinejatega. Teretulnud on interdistsiplinaarne ja võrdlev vaatenurk.

Põhinumbrite põhirubriigis avaldatakse läänemeresoome ning teiste Euroopa väikeste keelte ja kultuuride uurijate – keele- ja kirjandusteadlaste, folkloristide, arheoloogide, etnoloogide ja ajaloolaste ning sotsiaalteadlaste – artikleid.

Esseistika rubriigis avaldame populaarteaduslikke artikleid, arvustusi ja ülevaateid. Erinumbritena ilmuvad teemakogumikud, monograafiad, konkreetsed uurimused jms.

Toimetiste keel. Võru Instituudi toimetised on algusest peale olnud mitmekeelne väljaanne. Lisaks võru ja eesti keelele ootame artikleid kõikides läänemeresoome keeltes, erandjuhtudel ka muudes keeltes. Iga toimetiste põhinumber on vähemalt kolmkeelne – artikli originaalkeelele lisatakse alati võru- ja ingliskeelne kokkuvõte.

Artiklid retsenseeritakse. Iga artiklit hindab anonüümselt kaks, eriarvamuste korral kolm retsenti. Toimetaja saadab retsensioonid edasi artikli autorile.

Artiklite saatmise tähtaeg on iga aasta 15. jaanuar. Artiklid avaldatakse väljaande sama aasta numbris, mis ilmub oktoobris.

Kaastöö vormistusjuhendi ja nõuded leiab Võru Instituudi toimetiste kodulehelt (www.wi.ee/index.php/toimetised).

Käesoleva numbri artikleist on enamus kirjutatud ettekannete põhjal, mis peeti 2010. aasta 27.–29. oktoobrini Rõuges, konverentsil “Ruum, koht ja kohanimed”.

Toimetaja

ALKUSANAT

Vörun instituutin toimituksia -julkaisusarja on ilmestynyt vuodesta 1997 alkaen. Vuodesta 2007 julkaisulla on ollut vakituinen päätoimittaja ja toimitustyössä on ollut mukana kansainvälinen työryhmä. Sarjaa on alettu esitarkastaa. Julkaisut rekisteröidään kansainvälisiin bibliografisiin tietokantoihin.

Vörun instituutin toimituksia on **aikakausijulkaisu**. Sarjan päänumero ilmestyy joka vuosi lokakuussa. Lisäksi julkaistaan erikoisnumeroita kulloinkin saatavilla olevasta materiaalista.

Julkaisemme artikkeleita, jotka ovat teoreettisesti ja empiirisesti hyvin perusteltuja. Otamme vastaan artikkeleita kielen ja kulttuurin tutkimukseen liittyviltä aloilta, eikä kirjoittajan tarvitse olla osallistunut Vörun instituutin konferensseihin. Toivomme artikkeleilta tieteidenvälistä ja vertailevaa näkökulmaa.

Päänumeroiden perussisältö muodostuu itämerensuomalaisten ja muiden Euroopan pienten kielten ja kulttuurien tutkijoiden – kieli- ja kirjallisuustieteilijöiden, folkloristien, arkeologien, kansatieteilijöiden, historioitsijoiden ja yhteiskuntatieteilijöiden – artikkeleista.

Esseistiikan osiossa julkaistaan populaaritieteellisiä artikkeleita, arvosteluja ja katsauksia. Erikoisnumeroina ilmestyvät teemakokoukemat, monografiat, tutkimukset yms.

Julkaisujen kieli. Vörun instituutin toimituksia on alusta asti ollut monikielinen sarja. Vöron- ja vironkielisten artikkelien lisäksi otamme vastaan artikkeleita kaikilla itämerensuomalaisilla kielillä, poikkeustapauksissa myös muilla kielillä. Jokainen päänumero on vähintään kolmikielinen – alkuperäiskielisen artikkelin lopussa on aina vöron- ja englanninkielinen tiivistelmä.

Artikkelit tarkastetaan. Jokaisen artikkelin arvioi anonyymisti kaksi, erimielisyyksien sattuessa kolme tarkastajaa. Sen jälkeen arvostelu lähetetään artikkelin kirjoittajalle.

Määräaika. Artikkeleita otetaan vastaan joka vuosi 15. tammikuuta saakka. Artikkelit julkaistaan saman vuoden julkaisussa.

Artikkelin muotoiluohjeet löytyvät Vörun instituutin toimituksia -julkaisun kotisivulta (www.wi.ee/index.php/toimondusoq).

Tämän numeron artikkeleista suurin osa on kirjoitettu 27.–29. lokakuuta 2010 Røugen konferenssissa “Tila, paikka ja paikannimet” pidettyjen esitelmien perusteella.

Toimittaja

PREFACE

Publications of Võro Institute have been published since 1997. Since 2007 the procedure of publication has been changed. There is a standing editor in charge, an international advisory board is involved and the series will be peer-reviewed. The publication will be registered in international indexing/abstracting services/databases.

Periodicity. Henseforward we aim to publish a main issue a year, in October, and according to material and will special editions will be published.

Theoretically and empirically well-grounded **papers are expected.** Publications are not limited to the presentations of the annual conferences of Võro Institute. We look forward to all contributions from the different fields of the study of language and culture. The interdisciplinary and comparative angle is welcome.

In the main section the contributions of researchers of Finnic and other European small languages and cultures – linguists, scholars of literature, folklorists, archaeologists, ethnologists, historians, and social scientists – are published.

In the section of essays the papers of popular interest, reviews and summaries are published. Thematic numbers, monographies, and ad hoc studies are published as special editions.

Language. Publications of Võro Institute have been since the very beginning a multilingual publication. In addition to the Võro and Estonian languages articles in all Finnic languages, and as an exception in other languages, are welcome. Each main edition is at least trilingual – the summary in Võro and in English will be always added to the original.

The papers are peer-reviewed. Each article is anonymously reviewed by two, in case of disagreement by three reviewers. The editor forwards the reviews to the author.

The deadline for papers is every year January 15. The papers are published in the issue of the year, in October.

Submission guidelines are available on the homepage of the Publications of Võro Institute (<http://www.wi.ee/index.php/publications/introduction>).

The articles of the current issue are based mainly on the papers presented at the conference Space, Place and Place Names (Võro, 27–29 October 2010).

Editor

SISUKÕRD

CONTENTS

<i>Evar Saar. Ruumisuhetesõnad Lõuna-Eesti kohanimes</i>	11
Ruumisõnaq Lõunõ-Eesti kotusõnimin	29
Spatial relationship words in South Estonian place-names	30
<i>Ritva Liisa Pitkänen. Paikkojen kontrastiivinen sijainti nimeämisperusteena</i>	32
Võrrõld olõmisõkotus ku kotussidõ nimetämise alos	43
Contrastive location as a ground of naming places	44
<i>Enn Ernits. Nõo kihelkonna talunimedest XIX sajandi keskpaiku</i>	46
Nõo kihlkunna talonimist XIX aastagasaa keskpaigan	75
On farm names of Nõo parish in the middle of the 19 th century	75
<i>Alexander Pustjakov. Ruumisuhete väljendamine mari oikonüümides</i>	77
Ruumivaihõkõrdo näütämine mari oikonüümen	91
Expressing the concept of space in Mari oikonyms	92

KARJALAI SI KEELERATO

<i>Denis Kuzmin. Syväin- ja Syväinmua-mallit Karjalan paikannimistössä</i>	97
<i>Syväin-</i> ja <i>Syväinmua-</i> mooduq Kafala kotusõnimin	105
The <i>Syväin-</i> and <i>Syväinmua</i> type in Karelian place names	106
<i>Aleksandra Rodionova. Tila ja paikka karjalan kielen kieliopissa</i>	108
Ruum ja kotus karjala keeleoppusõn	116
Space and place of the Karelian language grammar	117
<i>Svetlana Kovaleva. Paikkaa ilmaisevat johtimet uusien sanojen muodostamisessa nykykarjalan kielessä</i>	118
Kotust näütäväq jakuq, midä om pruugit täämbädse päävä karjala keele vahtsidõ sõnno tegemises	125
The derivational suffixes with a value of place in the modern Karelian language	126

RUUMISUHTESÕNAD LÕUNA-EESTI KOHANIMEDES

EVAR SAAR

Puudutan artiklis nii grammatilisi ruumisuhtesõnu kui ka muid sõnu, mis kohanimedes väljendavad eelkõige koha paiknemise ideed. Materjaliks on vana Võrumaa kohanimed, millest on tehtud andmebaas AVKA (Ajaloolise Võrumaa kohanimeandmebaas). Vaatlen ka kohanimede levikuid üle Lõuna-Eesti ja isegi üle kogu Eesti, võrdlusandmeteks Eesti Keele Instituudi kohanimetokogu.

Ruumisuhtesõnade prototüüpselt hulgast on traditsioonilises grammatikakirjanduses tehtud juttu kui kohamäärsõnadest – lokaaladverbidest. Sealjuures on siiski tulnud möönda, et kuigi neid sõnu võib pidada iseseisvateks muutumatuteks sõnadeks, on teine võimalus käsitleda samatüveliste adverbide sarju vaegkäändeliste sõnadena, nt *alla*, *all*, *alt* käändub kolmes käändes (EKK: 132). Kaasajal räägitakse harilikult *ruumisuhtesõnadest*, jättes kõrvale morfoloogilise sõnaliigi määramise. Kognitiivses keele ja ruumi suhete uurimises on kaasa haaratud nii leksika kui grammatilised üksused; vaatluse all on *grammid*, mis võivad olla nii kohamäärsõnad, kaassõnad kui afiksud (Ojutkangas 2005: 533).

Ka kohanimedes sisalduvatele ruumisuhtesõnadele on iseloomulik sõnaliigi varieerumine. Nime esialgse kujunemise aegne kasutus sisaldab postpositsioone ja vastab kohakäändeküsimustele: *Lauda taadõ*, *Lauda takan*, *Lauda takast*. Alles siis, kui on vaja nime nominaliseerida, tuletatakse omadussõna, mis asetub nimestruktuuris liitsõna järelkomponendi kohale: *Lauda-tagunõ*. Samamoodi *Kõivõ alaq*¹ ‘kaskede alla’ (– *all*, – *alt*) > *Kõivõalunõ*. Just niisugusel teel on kohanimedesse tekkinud

¹ Küsimustele kuhu? kus? ja kust? vastavaid postpositsioone on võru keeles kaks sarja: *alq* : *all* : *alt*, ‘millegi alla : all : alt’ ja *alla* : *alan* (*alah*) : *alt* ‘kusagilt alla : all : alt’. Keeleajaloo seisukohast segaparaadigmades pole välistatud ka teistsugune kombineerumine (Iva 2010).

apellatiivses sõnavaras tundmatuid järelkomponente, nt *Kuuri juures* > *Kuurijuurne* (Kallasmaa 2000: 115). Võru sõna *man* 'juures' pole analoogilisele tuletamisele allunud. See küll käändub – *uibu manuq* 'õunapuu juurde' : *uibu man* : *uibu mant* –, aga põllu nimi oleks ikka lihtsalt *Uibu man*.

Kasutan tekstis mitmel korral terminit grammatiseerumine, rääkides maastikusõnade muutumisest ruumisuhtesõnadeks. Iseendast pole käsitletud materjalis tegemist uute grammatiliste elementide kujunemisega, mis lubaks rääkida grammatiseerumisest kui tulemuseni viivast protsessist, sellest, et leksikaalsest elemendist saab grammatiline element (vrd Heine, Kuteva 2002: 2). Tegemist on ikkagi grammatiseerumisahela esimese astmega, kus konkreetse tähendusega sõnast kujuneb abstraktse tähendusega ruumisuhtesõna. Grammatiseerumise teooria on siiski kõige sobivam taust, kirjeldamaks näiteks tähenduslikku ekstensiooni ja häälikulist divergentsi, mis sõnadega toimub: *mägi* : *mäe* jääb ikka maastikusõnana käibele, algse genitiivi kujuline *mäe-* aga muutub ruumisuhtesõnaks.

Kohanimed on keele osa, milles esineb ka kaugemale minevat grammatiseerumist. Algsest täistähenduslikust sõnast võib saada formant, nn topoformant, mille ainus funktsioon on näidata, et sõna või isikunimi, millele see liitub, on nüüd kasutusel kohanimena. Peeter Päll on varasemaid uurimusi kokku võttes üldistanud, et eesti kohanimedele *-vere* on tänapäevaks saanud just selliseks, iseseisva tähenduseta topoformandiks (EMKN 2002: 272).

Kui seada silme ette ruumisuunad nimendja vaatepunktist, kus ühel teljel on asjad üleval ja all, teisel aga lähedal ja kaugel, siis kohanimistus on mõlemad esindatud arvatavasti igal maal ja igas keeles. Kognitiivne keeleteadus kasutab siin nimetusi vertikaaltelg ja frontaaltelg. Püstine telg põhineb inimese püstisel asendil ja maa külgetõmbejõu suunal. Viimane avaldub suhteliselt tasasel maal vee voolamise suunana. Frontaaltelg põhineb inimese keha ebasümmeerial, tüüpilisel liikumissuunal ja nägemisvälja suunal (Ojutkangas 2005: 526).

On olemas ka kolmas, lateraaltelg, mille põhisuunad on parem ja vasak. See sõltub täielikult frontaaltelje suunast ja selle telje kasutamine kohanimeses pole loomupärane, vaid eeldab

kokkuleppeid. Näiteks auto ees seistes paistab, et vasak esilatern ei põle, aga autoasjanduses on kokku lepitud, et pooltest räägitakse sõidusuunas ja selle teadmise põhjal ei põle tegelikult parempoolne esilatern. Kohanimedes ja -määratlustes kasutatakse lateraaltelge jõgede puhul: *Dnestri paremkalda aladel, Parem-kalda Ukraina*. Siingi on vaja teada kokkulepet, et paremat ja vasakut vaadeldakse jõe voolusuunas. Kaartidega harjunud inimene eelistab absoluutset määratlemist relatiivsele: *Jordani jõe läänekaldal*. Ilmakaared ongi üks lisavõimalus ruumisuhetest rääkida. Eri keeltes ja isegi sama keele erinevates piirkondlikes variantides kasutatakse ilmakaari vahetute kohanimede andmisel väga erineval tasemel. Eesti ja lõunaeesti keeles on nende tähtsus minimaalne. Samas, Eestist kui kaardil kujutatud maalapist rääkides kasutatakse meelsasti kõiki ilmakaari ja vaheilmakaari, sest Eesti kaardikontuur on kergesti üldistatav ristkülikuks, millel on nii neli külge kui neli nurka.

Kõrgussuhe on valdav

Kui võtta AVKA-st ainult kaheksa kõige sagedasemat ruumisuhetesõna, mis esinevad Võrumaa kohanimedes atribuutidena, siis on massiivne ülekaal kõrgussuhet märkivate *ala* ja *mäe* käes, 326 ja 319. Natuke leidub mitmesugusele skaalale sobivat sõna *vahe* (40). Ülejäänud: *ede* (44), *taga* (44), *perä* (31), *kolga* (26) ja *otsa* (16) väljendavad kõik kaugussuhet (Saar 2008: 99). Muidugi võib ka väita, et *perä* ja *ots* väljendavad hoopis osa ja terviku suhet. Kui nimekasutaja kulgeb (mõttes) ühest paigast teise, mängib kõige olulisemat rolli liikumise frontaaltelg. Piirkondadele ja nende osadele mõeldes võib esile tõusta ka osa ja terviku suhe, aga siis on tegemist ikkagi ruumi osaga. Võrreldes väljendeid *maja lõunaots* – tavaliselt mõeldakse selle all hulktahu-ka ühte pinda, harvem kortereid, tube vm –, ja *X valla lõunaots* – mingi territoorium, millel on ka sügavus. Seega on kohanimedes igal juhul tegemist ruumisuhetesõnadega, kuigi seos kognitiivse frontaalteljega võib olla ka tagaplaanile jäetud.

Kahte kõrgussuhetesõna kaheksa hulgast on kasutatud 76% nimedes, viit kaugussuhetesõna vaid 19% nimedes. Seega on

kõrgussuhe nimeandja jaoks palju olulisem kui nimeobjektide paiknemine ettekujutataval frontaalteljel. Ühest küljest mõjutab seda piirkonna maastik. Võrumaa on künklik ja kõrgusevahe on sageli käepärast võtta, kui tekib võrdluse vajadus. Teine keeleväline mõjutaja on maastiku mosaiiksus mikrotasandil ja suhteline homogeensus järgmisel üldistusastmel. Hajatalude maastikust Rõuge, Urvaste või Kanepi kihelkonnas võib läbi kulgeda, küngaste taga tulevad ikka uued küngad, uued väikesed sood ja üksteisesse suubuvad orud. Tuleb küll tunda teid, aga põhimõtteliselt võib minna igas suunas ja tee ei lõpe otsa. Heaks näiteks on Rõuge asula, kus alt orust viib välja teid igasse ilmakaarde ja asulast tervikuna läheb välja kümme erinevat maanteed. Sellise maastiku tunnetamine toob kaasa iseenda asukoha relatiivsuse tajumise – see mis on minu jaoks *taga*, on teise jaoks arvatavasti *ees*. Soise Vahe-Eesti maastikus on käidavaid suundi vähem ja umbsoppi lõppevaid teid rohkem. Kui maastik on läbikäidav ja umbsoppe leidub vaid mikro-, mitte aga makrotasandil, siis tingivad hoopis ajaloolised piirid seda, miks mõni koht Võrumaal siiski on *Ede-Tepaski*, *Mõtstaga* või *Peräniit*.

Teine põhjus, miks *Ala-* ja *Mäe-* ülekaal on nii suur, on keelesisene. See on täpsustava attributeerimise mall. *Ala-* ja *Mäe-* on talunimedede kõige levinumad hargtäiendid, mitmeks jagunenud talu nime üle attributeerimise vahendid, nt *Ala-* ja *Mäe-Keerdo* (Plv), *Ala-* ja *Mäe-Klaosse* (Võn). Sageli tekib raskusi põhjendamisega, miks kaks enam-vähem samal kõrgusel asuvat talu on teineteisest *Ala-* ja *Mäe-* hargtäiendiga eristatud. Kui taluõu on ümber paiknenud, võib alatalu asuda mäetalust kõrgemalgi, aga nimekasutajaid see ei häiri (nt *Ala-* ja *Mäe-Hargi* Liinamäel Urvastes). Vahel on *mäe-* hargtäiendit kasutatud hoopis sellele talule paarist, mille põllud paiknevad teisest kõrgemal, nt *Ala-* ja *Mäe-Singa* (Har). Samasugune tundub olevat läti talunimedede täiendava attributeerimise mudel, sealgi on *lejas-* ‘oru’ ja *kalna-* ‘mäe’ kõige harilikumad hargtäiendid (Saar 2008: 101).

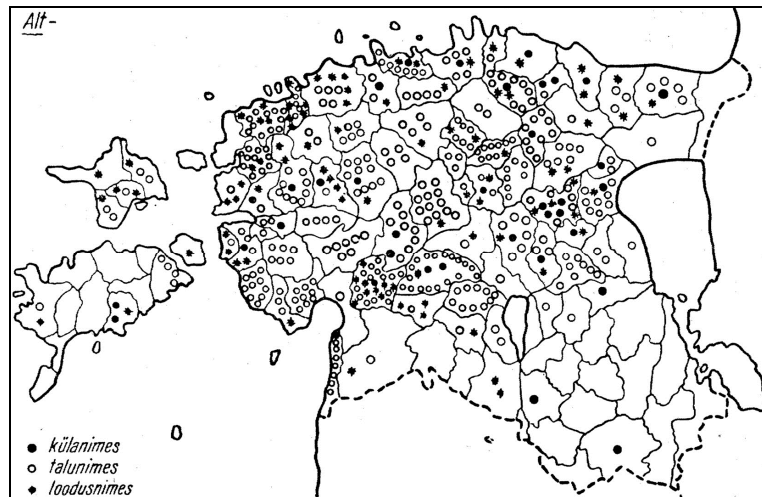
Ala ja *mäe* atribuutide eriline mudeli külge kinnistatus avaldub vooluvete juures. Vesi on ju tegelikult see, mille voolamise suuna abil talupoeg suudab kõrgusevahe kindlaks teha. Kuigi ühe mõisa piirides jõe ääres kõige kaugemale allavoolu jäävat niitu võidakse kutsuda ka *Peräniit*, on tunduvalt sagedasem nimi

Alaniit, Alasuu, Alakond. Jõeäärses Saru külas Harglõ kihelkonnas tähendab *ala-* ja *alanpuul* peamiselt jõge mööda allavoolu, *mäe-* ja *mäelpuul* jõge mööda võttes ülesvoolu. Kaartidel ja kohanimetöös eksisteerib fantoomina Saru küla osa *Alakülä*. Tegelikult on iga talu jaoks *Alakülä* ja *Mäekülä* ulatus erinev, need ongi need talud, mis omaenda asupaigast allajõge või ülesjõge jäävad. Taluõuede omavaheline kõrgussuhe ei mõjuta Sarus ja gunenud talude kutsumist, nt Mäe-Sopka talu hooned paiknevad madalamal kui Ala-Sopka omad. Kuid iga talu enda maasiilu sees on *alan* ikkagi maastikus allpool ja *mäel* maastikus ülevalpool ehk jõest kaugemal. See tähendab, et niipea kui kõne all olevate kohtade üldistustase kitseneb küla tasandilt talu tasandile, muutub põhiliste ruumisuhete orientatsioon 90°. Samal ajal – ruumisuundade jaoks kasutatavad sõnad on ikka *ala* ja *mäe*.

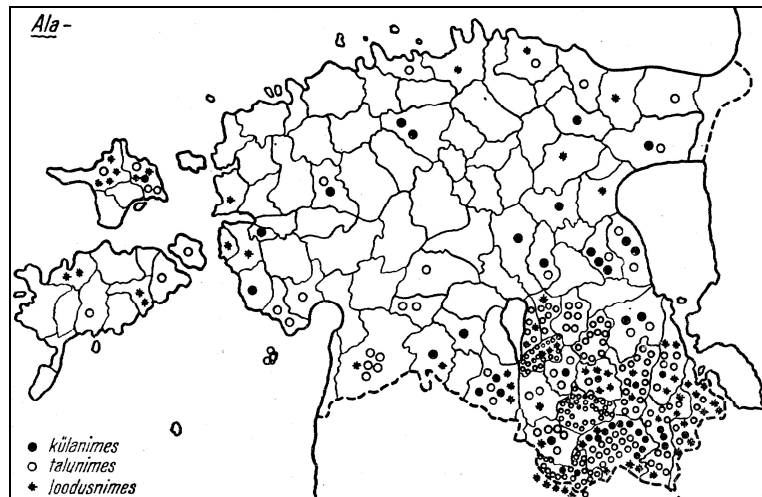
Mäelpuul om viil veidiükese hääd haina, alanpuul [talupoolest vaadates jõe ääres] *om puha angõrvaks. Ja sääl alanpuul* [enne näidatud suunaga risti ehk allavoolu] *omgi kõik endä angõrvaks.* (Endel Vaidre (64), Jahvika talu, 2011. a).

Kõrgussuhtesõnade variandid

Kui tulla nüüd kõige tavalisemate kõrgussuhtesõnade endi juurde, siis *ala* on üldläänemeresoomeline ja Eesti kohanimedel puhul tõmbab ehk tähelepanu see põhjaeesti keeles toimunud uuendus, et üldistunud on separatiivne käändevorm *alt*. Ilmekad kaardid on olemas juba Valdek Palli uurimuses “Põhja-Tartumaa kohanimed II” (1977: 208). Pall leidis, et suurte objektide nimedes esineb ka kõige tüüpilisemas *alt*’i piirkonnas *ala-* atribuuti ja *ala* võiks olla kõikjal Eestis vanem (1977: 209). Saaremaal ja Kirde-Eestis oli *alt*’i levik veel ebajärjekindel. Vaatasin ka ise EKI kohanimekogus *ala* ja *alt*’i osa üldkartoteegis läbi, tundes erilist huvi, millised *alt*-nimed on jõudnud lõunaeesti keelealale. On ju võimalik oletada, et see nii põhja- kui lõunaeesti keelevormis ühesugune käändelõpp näitab küllalt hästi, milline rahvas on omavahel läbi käinud ja nimemalli levitanud. Nt Tarvastu häälikuliselt lõunaeestiline nimi *Altmõtsa pops* võiks ikkagi viidata põhjaeesti keelealal laialt levinud *Altmetsa* talunimedele malli

Kaart 1. *Alt-* eesti kohanimesed (Valdek Pall 1977: 208).

Kaart 2. *Ala-* eesti kohanimesed (Valdek Pall 1977: 208).

laenamisele. Usutavasti on inimeste rände tulemusel tekkinud kaks viljelusnime Helme kihelkonna Riidaja kandi ühes talus: *Altniit, Altnurm*. Üksikud nimed näitavadki üsna hästi lõunaees-tikeelsete mulkide segunemist põhja poolt tulnud tallinnakeelse-tega. See oli nähtus, mida Mulgimaal esines rohkem kui Tartu- ja Võrumaal, kus looduslik piir Emajõe näol ka rahvast lahus hoidis. Sealjuures, nagu V. Pall (1977: 209) Põhja-Tartumaa kohta näitas, pole põhjaeesti separatiivsete käändevormide uuendus põhjaeesti idamurret kõnelnud Kodavere ja Maarja-Magdaleena kihelkonda levinudki.

Separatiivsete käändevormide tekkimist põhjaeesti keelealal nii atribuutide *alt, ülevalt, mäelt* kui ka muude vähemtavaliste osas pole minu teada keegi seletada üritanud. Leian, et siin on teenäitajaks olnud ikkagi talunimede, õigemini paar sajandit tagasi veel taluperede lisanimede üleatributeerimine, loodusnimed on sellele mallile vastavaks kujunenud hiljem. Inimene, kellega kokku saadakse ja kelle lisanime on tarvis täiendada, on meenu- tatavas situatsioonis sageli oma kodunt väljas, ta on inimene *ku- sagilt*. Hästi on teada mitmel moel kujunenud paljude saksa ko- hanimede daatiivsus. Ühe võimalusena on isikunimi moodusta- tud malli *eessõna von või aus + daativ* kaudu, kohast kõneldes pole hakatud daatiivis kohanime või sellele eelnenud apellatiivi enam nominatiivi kujule tagasi viima, kuna kohanime alati ühe- sugune, kontekstist sõltumatu ja kergesti äratuntav kuju on kasu- tuse seisukohast oluline². Kas põhjaeesti kohanimede separatiiv- ne käändevorm on tekkinud sõltumatu kohaliku arenguna või on ka saksa keele eeskujul oma roll, sellele küsimusele ei saa ilma põhjalikuma uurimiseta vastata.

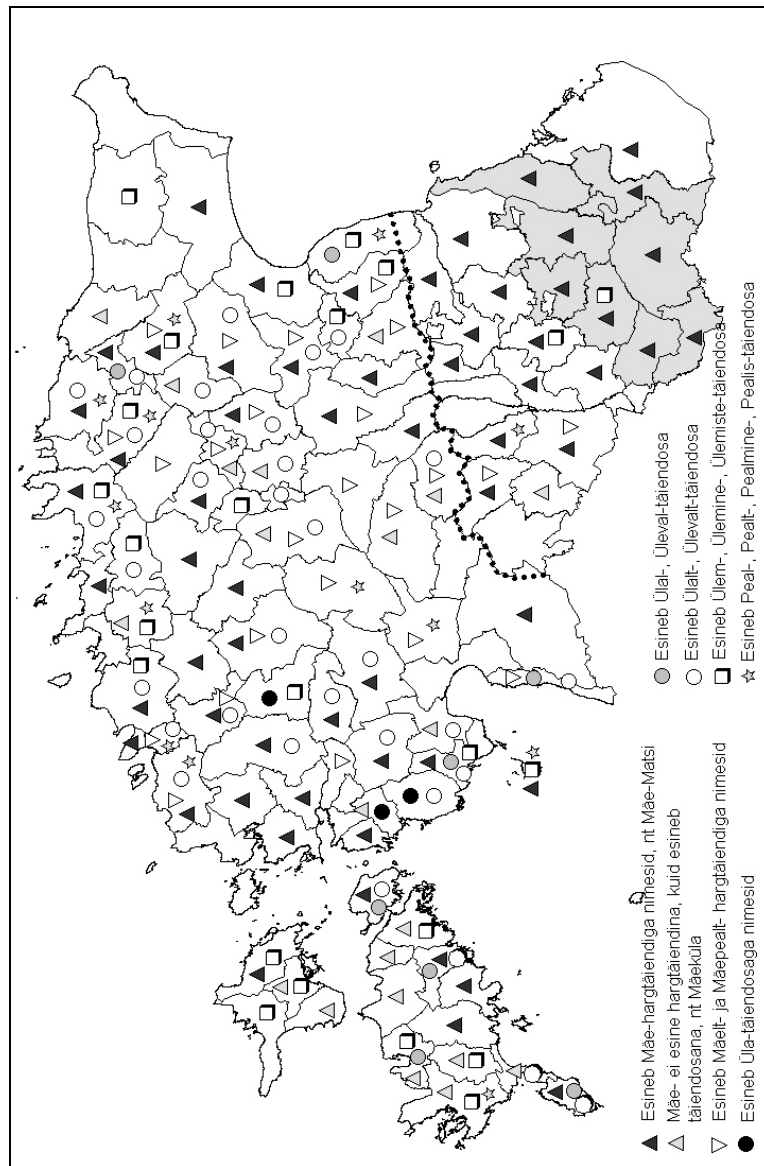
Lõunaeestlased, vastupidiselt põhjaeestlastele, pole pere- meest nimetades öelnud, *kust* ta on. Siin on tüüpiliselt tulnud toime peremeestest ja kohtadest metonüümselt kõneldes. Olgu näiteks konstruktsioon ühe Hellenurme mehe kirjast oma Kana- dassa rännanud vennale aastal 1906, kus ta nimetab fotol olevaid

² Saksa kohanimedes abstraherunud daatiivi allikaid on palju. Suurem osa ruumisuhet näitavatest prepositsioonidest tingivad daatiivi kasuta- mist küsimusele *kus?* vastates: *im, an, bei, auf* jt. *en-lõpulised* koha- nimed on sageli mitmuse daatiivi kivinemise tulemus: *Bergen* < **zu/auf den Bergen, Steinen* < **bei/an der Steinen* (Bauer 1998: 124).

inimesi: “2. pilt on Mäelooga Audumäelt Mäe-mäeloogaga, Ala-mäelooga Mihklika ja vana Jakkub.”

Lõunaeesti keeleala jaoks on tüüpiline, et sõna *üla-* või *ülemine* (võru *ülä-*, *ülemäne*) kohanimedes peaaegu üldse ei kasutata (Saar 2008: 101). Tuglas küll tõlkis Ahja mõisa Mäejärve nime *Ülemiseks järveks*, aga seda nimekuju ei tunnista omaks isegi tänapäeva põhiliselt eesti ühiskeelt kõnelevad ahjalased. Sõna *mägi* genitiivivorm *mäe* on lõunaeesti keelealal ainuvaldav, kuigi taas on Mulgimaale levinud ka teisi variante. Võruke võib küll eristada kohti riulil *all* ja *üllel*, aga kohad maastikus on *alan* ja *mäel*. Isegi väikese kaldega kartulimaal on *alaots* ja *mäeots*, koplast talu juurde tullakse *mäele*, jõge mööda ülesvoolu on *mäeepoolõ*. Harglõst on fikseeritud ka edasiarendus, kus sargist kõneldes on jutuks *alapuul* ja *mäepuul* ‘naiste sargi alumine, takune osa ja ülemine, linane osa’. See näitab kujukat, kuidas maastikusõnast, antud juhul *mägi*, võib areneda esialgu maastikus kasutatav ruumisuhtesõna, hiljem aga täiesti grammatiline ruumisuhtesõna (Saar 2008: 100-101).

Mäe-sõna tähenduse areng ruumisuhtesõnaks ei ole paljalt lõunaeesti uuendus, seda esineb kogu eesti keelealal, vanema asustusega paikades rohkem kui hilise asustusega paikades. Kindlamaks tõendiks ruumisuhtesõna kohta peaksid olema *mäe*-hargtäiendid, näiteks talunimedes. Huvitav koht levikukaardil on Suure-Jaani ümbrus (Põhja-Viljandimaa), kus *mäe*-hargtäiendit ei esine, aga seda asendavad *Mäelt-* ja *Mäepealt-*hargtäiendid samanimeliste talude eristamiseks. *Üla-* tüvega kohanimetid sealkandis ei ole. See olukord võiks näidata, et separatiivses käändes ruumisuhtesõna mood levis sinna hiljem, kui *mäe*-sõna kõrgussuhte väljendajana oli juba läänemeresoomelise *üla*-tüve täielikult välja tõrjunud. Nii on näha, et *mäe*-mudel on olnud ainuomane kogu muistsele Sakalale, lõuna- ja põhjaeesti keelepiirist sõltumata. Kohanimetekogust on näha, et Eestis on üldse vähe piirkondi, kus *mäe*- kõrgussuhte väljendajana oleks kohalikele vanale rahvakeelele täiesti võõras. Näiteks kolmes kõige kirdepoolsemas, soomepärase keelega kihelkonnas arvatavasti ei esine kõrgemal paikneva koha atributeerimist *mäe*-sõnaga.

Kaart 3. Kõrgemal asumise väljendamine eesti kohanimesdes (Saar 2008: 101).

Paralleeli saab kindlasti leida Läti poolelt, kus paar on lausa sümmeetriline: kõrgemal asuvat talu tähistab *kalna*- otsetähendusega 'mäe' ja madalamal asuvat *lejas*, otsetähendusega 'oru'. Lätis on kaugemale arenenud just sõna *leja* 'org' grammatiseerumine. Lokatiivivorm *lejā* tähendab 'alla' ka väljaspool maastikku, nt *lejā* 'trepist alla', *leju*, *uz leju* 'allapoole'. Seda, et läti mudel on ka võrkestele arusaadav, võib leida EKI kohanimetuskogust, kus H. Eller on 1927 aastal märkinud *Alarõugu* seletuseks '*Rõuge org*' ehk siis orus paiknev osa Rõuge asulast. Otsestelt *mäe* ja *oru* sõnadega seotud kõrgussuhte võrdlust Võrumaa kohanimedes ei leidu. A. H. Tammsaare kaudu on hästi tuntud *Mäe* ja *Oru* Vargamäe perede nimedena (*Mäe-Andres* ja *Oru-Pearu*), kuid prototüübiks olnud talusid kutsuti tegelikult (*Tammsaare*) *Eestpere* ja *Tagapere*. Eesti Keele Instituudi kohanimetuskogu Järva-Madise khk materjalides rahvakeelset talunime atribuuti *oru* ei esine (on üks *Oru* talu, mis olevat maamõõtja pandud nimi), küll on aga ettearvatavalt *Mäe* talunimesid ja *mäe*-hargtäiendeid.

Kas on olemas ka teisi sõnu lõunaeesti kohanimedes, mis väljendavad otseselt kõrgussuhteid? Midagi tähelepanuäratavat peaaegu polegi. Seda tüüpi tuletised nagu Lääne- ja Saaremaa *alaku*: *alaku*, Hiiumaa *alang*, sobivad kokku Soome sõnaga *alanko* ja tähistavadki madalat maa-ala. Sageli kordub näiteks heinamaa nimi *Alak*. Võrumaal selliseid kohanimedid pole. Eri-listest sufiksistest leidub näitena vaid *Alasjärv* Rogosis (Rõuge khk), mis on aga pigem *ne*-sõna abstraktsioon. Võnnu *Alatski-laan* sobib ühte sarja Kodavere *Alatskiviga* ja viimane omakorda Karksi *Alatsi järvega*. Siin on tegemist *ne*-sufiksi afrikaati sisaldava, loomult lõunaeestilise genitiiviga **alatsi(de)*, nagu märkis juba Valdek Pall (1977: 28).

Kodavere Alatskivi paarisnimi on *Peatskivi*, rekonstrueeritult siis **päältse* või *päältside kivi*. Pealmine iseendast, enamasti separatiivivormis *pealt* on atribuudina sporaadiliselt esinev sõna, mis lõunaeesti keelealal on võõras. Erandlikke nimesid esineb suhteliselt keelepiiri lähedal Tarvastus, metsanimi *Päälvarik* Välustes ja *Päältii* 'pealtee' Mõnnastes. Atribuuti *päälmine* Lõuna-Eesti muudes kohanimedes küll kirja pandud pole, aga kohta märkiva tagasõnana on see tüvi lõunaeestis väga levinud.

Väljendid nagu *palo pääl* ja *variku all* on abstraherunud nime-
deks *Palopäälne*, *Varikualonõ*. Päälest võib Lõuna-Eestis üm-
bertõlgendatuna saada ka *pää-lõpuline* nimi. Nii oli juhtumas
Võnnu kihelkonna popsikülaga *Kärsä Mäkipääl* ehk *Mäki-
päälne*, mida mõned ahjalased tajusid kui nime *Mäkipää*. Palju-
de loodusnimest lähtunud asustusnimede puhul on rahvalik ko-
hakäändemall *genitiiv + tagasõna pääle* või *pääl*: *Viira pääle*,
Kiidi pääle, *Harglõ pääle*. Olen kohanud kohakäändevormist
saadud ümbertõlgendusi, näiteks *Viirapää*. Tegelikult võiks igat
Eesti *pää-lõpulist* nime analüüsisides heita korraks pilgu ka või-
malusele, et *-pää* tuleb tagasõnast *pääl*. Näiteks Räpinä Pahtpää
vanim üleskirjutus *Pachtakilla* ei sisalda mingit *pää-sõna* (PA
1970: 92).

Kaugussuhte väljendamine

Ruumisuhtesõnad *ede-* ja *taga-* on Võrumaal mõõdukalt levinud
talunimede hargtäiendid, nt *Ede-* ja *Taga-Tikuta* (Rõu). Sõna *ede*
põhjaeestiline vaste on *ees*. Ka sellest kadunud *d*-ga hääliku-
arengust (**edessä*) leidub lõunaeestilise inessiivilõpuga varianti,
võrrelgem näiteks perekonnanimesid *Eessaar* ja *Eensaar*, *Ees-
maa* ja *Eenmaa*. *ede-sõnaga* on harilikke primaarseid liitnimesid
moodustatud küllalt harva, nt *Edejärv* või *Edesaar*.

Seevastu *taga* on kohanimedes mitmekesisel kasutusel. Seda
sõna on kasutatud samuti jagunenud talude nimede üle attributee-
rimiseks, aga *taga-* on levinud ka primaarselt moodustatud ni-
medes: *Tagajärv*, *Tagakolk*, *Tagakiülä*, *Tagasaar*, *Tagatasanõ* jt.
Tihti pole võimalik aru saada, kas korduv nimi *Tagamõts* on
nime tekkimise ajal olnud apellatiivne liitsõna või on see kom-
posiitum korruga moodustatud nimeks. Kindel on see, et talu
maid on saadud rahvakeeles klassifitseerida *nurmemaaks*, mis
saksakeelsetel kaartidel on *Acker* või *Brustacker* ja *mõtsmaaks*,
mis kaartidel kannab nime *Buschland*. Mõned autorid ongi soo-
vitanud tõlkida *Buschland* terminiga *metsamaa*. Kõlvikutena
võis see sisaldada nii alepõlde, aletamiseks kasvavat võsa, kui ka
tarbepuu saamiseks kasvama jäetud metsa. Eestis ollakse siiski
harjunud sõnasõnalise tõlkega *võsamaa* (Tomson 2007: 35). Sõ-

na *tagamõts* tõlgendamine liitsõnaks on loomulik, see on talu maade see osa, kuhu sõltumata maade headusest polnud tasuv sõnnikut vedada ja põlispõldu rajada, vähemalt mitte enne, kui sinna talu jagamise tulemusel tekkis omaette majapidamine.

Kohanimistus on ka *perä* täisväärtuslik ruumisuhtesõna. Kui peaksin võõrastele selgitama, millistes nimedes *perä* muu kaugust näitava sõnaga asendada ei saa, siis toaksin näiteks Võrumaa Peräjärved. *Peräjärv* on tüüpiliselt väike järv suurema järve naabruses, suuremast järvest kinnikasvamise teel eraldunud osa või siis praegugi peajärvega kokku kuuluv järvesopp. *Perä*-sõna sisaldab emotsionaalset värvingut, võrreldes selleks näiteks nimedid *Tagaküla* ja *Peräküla*. *Tagaküla* annab teada, et tegemist on tagumise poolega tervest piirkonnast, *Peräküla* nimega liitub hinnang, et see on tagumises umbsopis paiknev asustus, kindlasti väiksem ja eraldatum kui mõni muu küla keskeltläbi. - *perä* on ka väga harilik liigisõna aset täitev sõna kohanimedes, mis tegelikult ei ütle ju midagi koha liigi kohta: *Haudumaaperä* on niit, *Kähriperä* mets, *Ratasperä* soosaar, *Viiraperä* ja *Plaksiperä* on külaosad või popsikülad, *Saarõperä* on rannajoonelõik.

Küsimustest, mis tekivad seoses sõnaga *kolk*, on Mauno Koski (2002) kirjutanud hästi põhjaliku käsitluse. Täiendavalt võiks lisada, et sõna *kolk* semantika Eesti kohanimedes on piirkonniti erinev. Lõuna-Eestis on see sõna üks nurka märkivatest sünonüümidest. Harglõst pärit seletus *sisemine üteldi kolk, välimine nulk*, ei pruugi igal pool mujal kehtida. Küsimuses, kas *kolk* on *Ecke Intrinsicus* või *Ecke Extrinsicus*, kui Gutsclaffi XVII saj sõnastiku moodi väljenduda (Gutsclaff 1998: 211), jääb lõunaestlaste hulgas valitsema eri piirkondade ja ehk isegi perekondade vaheline lõputu vaidlus. Põhiline semantiline üksus, mis kolgaga seoses meenub, on ruum või asi, mis midagi mahutab. Põhja-Eestis on sellel sõnal juures teine, kaugust ja kõrvalisust tähendav konnotatsioon. See ei assotsieeru mitte üksnes kirjakeelse variandiga *kolgas* vaid ka Põhja-Eesti rahvakeelsetes kohanimedes on *kolga*-atribuut sageli kaugust ja kõrvalisust märkiv. Leidub korduvaid nimedid *Kolgaraba*, *Kolgaküla* ja kuigi nende paiknemise analüüsi pole tehtud, kumab siit läbi konnotatsioon: 'kauge, eraldatud'. Võrumaal on selle sõnaga

atributeeritud primaarseid loodusnimesid mõni üksik. Kuid *Kolga talu*, paljudes Võrumaa mõisates järjekindlalt esinev nimi, on tüüpiliselt nurgatagune, metsasaare tagune, mõisapiiri nurgas paiknev koht. Siiamaani pole leida näidet, kus *Kolga* talu või muu *kolga*-kohanimi oleks tervikliku piirkonna kõige kaugem koht. Selle jaoks on nimeandmisel kasutatud peamiselt *perä*-sõna. Piltlikustamiseks võiks öelda, et jahukotil on lõunaeesti keeles küll kolgad ja kotikolgast võib kinni haarata, aga kui koti põhi käändub alla või mujale kaugemasse suunda, siis on see võrukeelse vaataja positsioonist juba koti *perä*. Ka asustust võib jagada kolkadeks. Kui Setomaal ja Vahtsõliinas on asustust jagatud nulkadeks, siis Lääne-Võrumaal ja Lõuna-Tartumaal on kõneldud kolkadest. Vanades kirikuraamatutes ja hingeloendites kohtab sellist jaotust rohkemgi kui tänapäeval, nt Liinamäel *Alakolk* (EAA 567.2.550), Vana-Roosas *Mõisakolk* (EAA 1268.1.403: L 437). Mõlemad näited on just mõisale kõige ligemad maa-alad terves vallas.

Maastikusõnad kui koha perifeersuse näitajad

Ka osa maastikuobjekti tähendusega sõnadest on sellised, mis markeerivad kohanimedes põhiliselt asustuskeskusest kauget paika, näiteks *laan*, *mõts*, *kund*. Algupäraselt peaksid need sõnad olema käibinud loodusnimede liigisõnadena (nt *Räpo mõts* kui *Räpo* küla metsmaa), kuid kui neisse kohtadesse on tekkinud asustus, siis on sama nimi metonüümselt jäänud ka asustust tähistama (*Räpomõts* e *Räpomõtsa* küla). Tänapäevalgi saab tuua üksikuid näiteid, kus asustusnimi ei ole üldse primaarsest loodusnimest eraldatav: *Tammõlaan* Põlva kihelkonnas on asustuslik piirkond, mida keelejuhid ei soostu nimetama *Tammõlaanõ* külaks, nukaks või kuidagi teistmoodi kui *Tammõlaan*. Enamasti on siiski nii, et kui eesti asustusnimede malli järgi kõneldaksegi *Viinakualaandõ* või *Kassilaandõ* külast, siis kohakäände kasutus on ikka primaarnimega identne, küsimusele *kuhu?* vastavalt – *Viinakualaandõ*, *Kassilaandõ*. Neid sõnu endid, *laan*, *mõts* ja ka *kund*, mis algselt on tähendanud kõlbmatut maad, tänapäeval aga tähendab suuremat, puutumatumat metsa (Faster, Saar 2002:

90), on hakatud kasutama ka ruumisuhete markeerimiseks uute nimede moodustamisel. Näiteks Viitinä vallas on olemas olnud Mikitä talurühm või väike küla ja sellest hoopis teises kandis paiknev talu, mida kutsutakse *Mõts-Mikitä*. Orava valla Juusa talurühmas on suhe teistsugune, seal on Juusa talud kõik koos, aga *Mõts-Juusa* tähistab neist kõige kaugemat, kui asustuskeskuse poolt vaadata. Vahtsõliina Pari küla ääremaal on *Kunnu-kolga* talu, mille ametlik, võib-olla ka varem rahvakeeles kasutatud nimi on *Pari-Kunnu*. Vahtsõ-Antsla Kassimõisa (Kassi küla) külje alla on tekkinud *Kassilaanõ* ääremaaküla. Kasaritsas (Rõu) on Soe ja Räpo külade külje all ääremaakülad *Soemõtsa* ja juba mainitud *Räpomõtsa*.

Niisugused sõnad on kohanimemoodustuse sõnavara hulgas omamoodi piiril paiknevad. Nende apellatiivse tähenduse kohta on inimestel küll veel selge ettekujutus olemas, aga neid võidakse võtta kasutusele näiteks talunimede moodustamise atribuutidena nii, et nimeandja ei kaalutle väga põhjalikult, kas *Laane* talu juures ka mingit laane-tüüpi metsa võiks leiduda. *Laane* on lihtsalt üks võimalus väljendada kaugel olemise, eraldi paiknemise ideed. Talupoja lisanimi *Mõtsa-Piitre* väljendas kunagi seda, et Piitre on läinud külamaadelt välja, rajanud uued põlispõllud küla metsmaale. 20. sajandi asundustalu nimi *Metsa* lähtus juba lihtsalt nimesüsteemi pakutud raamidest, et nii on kombeks nimetada mõnda kaugemal paiknevat talu.

Üks sõna, mille puhul selle esialgne apellatiivne tähendus kas maastiku- või viljelussõnana on täielikult hämardunud, on *viira*. Kohanimistu näitab, et nii on võimalik nimetada äärepealseid, piiripealseid, kahe asustuspiirkonna kokkupuutepaigas asuvaid kohti. Kogu Lõuna-Eestis, aga ka Lääne-Eestis ja Saaremaal on *Viira* küla- ja talunimesid päris palju. Võrumaalt on pärit sõna *viirpooline* popsi kohta, mis näib sisaldavat sõna *viir* : *veere*. Põlva kihelkonnas ongi just popsikülasid eriti meelsasti *viiradeks* nimetatud. Räpinäst on teada ainus näide, kus *viira* on muu sõnaga attributeeritud kohanime põhisõnaks. *Hargi viira* on maaala Pahtpää külas, teise nimega *Viiranukk*. (Saar 2008: 115–116).

Kuigi tänapäeval seostuvad *viira*-nimed peamiselt ääremaakohtadega, on sarnasus sõnaga *viir* : *veere* < *veer* : *veere* siin minu arusaamise järgi kokkusattumuslik. See võib olla viirade

ääremaakohtadena tajumisele kaasa aidanud, aga sõna algne tähendus on meie jaoks hämardunud. Põlisisustuse sees – mitte piiridel – paiknevad kohanimed *Viiraorg*, *Viiramägi* võiksid kuuluda vanemasse kihistusse ja seostuda veel sellel sõnal kunagi olemas olnud täistähendusega. On täiesti võimalik, et siin on tegemist vana alepõllundusliku maakasutuse terminiga, võrdle soome *viertää* ‘alet põletama’. Kuigi *viertää*-sõna etümoloogiat on küllalt veendunult seostatud põlevate rontide veeretamisega (SSA *viertää*), võib selline tõlgendus ja tähendusnihe olla tekkinud rahvaetümoloogia mõjul. Etümoloogiasõnaraamatus SSA esitatud materjal lubab oletada, et *viertää* on tähendanud otseselt puude langetamist aleks tehtavas metsas ja et suhe *vieriä*-verbiga ‘veereda’ on keerulisem (SSA *vieri*, *vierrä*, *viertää*, *vieru*). *viira*-sõna tuleks uurida komplektis *vere*-kohanimede probleemi uurimisega ja mitte üritada lahendust esimesel võimalusel mõnele tuntud sõnatüvele taandada. Rohkem oleks vaja teadmisi sarnastest kohtanimedest läti keelealal. Olgu näiteks toodud saksa-pärane nimetus ladinakeelses dokumendis aastast 1539 *Strow-et Wirmanlandt* Smiltene piirkonnas. Dokumendi kontekstis paistab see tähendavat maad kindlate nimedega läänidest ja põlisküladest väljaspool (LGU II: 790). *Strow*- viitab hajaasustusele, *Wirman* saksakeelse sõnana läti talurahvakeelega alal on aga äärmiselt huvitav.

Lõpetuseks kohanimest *Ilmjärve*, milles peaks peidus olema väga vana, läänemeresoome-eelne keelekihistus. *Ilm*-elemendist Vepsamaa hüdronüümides on kirjutanud Irma Mullonen (2002: 232–244). Ta leiab, et järvenimedes ja järvenimede suhtes sekundaarsetes jöenimedes pole peidus mitte vepsa (ehk läänemeresoome) tähendus sõnale *ilm* ‘ilm, õhk’ vaid saami keeltes säilinud tähendus ‘taevas, taevalik’, aga võib-olla ka sealt edasi arenenud tähendus ‘ülemine’. Tänapäeva Ilmjärve on üksnes asulanimi. Juba 19. sajandil oli sälinud vaid mõisa ja vallanimi, kuid 17. saj kaardil on *Illmjerw* ka järvenimena olemas (EAA 308.2.88). 19. sajandiks on vana järvenime välja tõrjunud nimetamine Kauru talu järgi, nii et algupärane *Ilmjärv* on tänapäeval tuntud nimega *Kauru järv*. Arvatavasti iidvana järvenime saab hästi liita Mullose poolt kirjeldatud hüdronüümide rühma, tegemist on kõige ülemise järvega Võhandu jõe ehk Pühäjõe järve-

derikkal ülemjooksul. Sobivad nii tähendused 'ülemine' kui ka 'taevalik', sest jõge on pühaks peetud ja selle lätet veel hiljaaegu austatud. Vana nimega Ilmjärvest ülespoole ei jäägi enam muud jõega seotud objekti kui *Pühälätte mõts*.

Arvatavasti leidub seda häälikkuju sisaldavaid kohanimesid Eestis veelgi. Üks hästi väike *Ilmjärv* on olnud ka Räpinä kihelkonnas Süvähavval. Harjumaal mererannas asuvast Madise kirikust mandri pool ehk "üleval pool" on *Ilmasoo*. Seegi võib olla kas püha koht või lihtsalt kõrgemal asuv koht. Kütioru *Ilmamägi* (Vas), sedagi on seletatud kui püha kohta, aga võib-olla on see ka lihtsalt hästi kõrge mägi kohaliku asustusala lõunapiiril, kus maapind läheb lõuna pool veel kõrgemaks. Ei saa sugugi kindel olla, et kõik Eesti *ilm*-kohanimed koha algupärast sakraalsust märgivad. Ka Irma Mullonen ütles käesolevale artiklile eelnenud ettekannet kommenteerides (vestlus Irma Mullosega 27.10.2010), et on nüüd seisukohal, et *ilm*-element vepsa kohanimedes tähendab algupäraselt 'ülemist'.

Kokkuvõtteks

Lõuna-Eesti kohanimedes kasutatakse kognitiivse ruumi telgedest ülekaalukalt vertikaaltelge. Kaheksa kõige sagedasema ruumisuhet väljendava sõnaga attributeeritud kohanimedest moodustavad 76 % *ala*- ja *mäe*-nimed, viit sõna, mis seonduvad pigem frontaalteljega, on 19% ja *vahe*-sõna 5%. Vertikaaltelje olulisus tuleneb Võrumaa künklikust maastikust, aga ka sellest, et Võrumaa liikumisteedel leidub vähe suletud umbsoppe. Sellises maastikus on 'ees' ja 'taga' määratluste relativism liiga ilmne ja nende kasutamise võimalused ahenevad.

Ala ja *mäe* on ka Lõuna-Eesti talunimede täiendava attributeerimise põhiline mudel. Põhja-Eesti kohanimedes kasutatakse laialdaselt samu sõnasid, kuid atribuudi käändevorm on piirkonniti separatiivne: *alt* ja *mäelt*.

See et *mäe* ja *mäelt* tähendab maastikus ülemist, on eesti keeles toimunud eriareng, sõna *mägi* semantika ekstensioon. Selline semantika areng on Lõuna-Eesti rahvapärastest kohanimedest täiesti välja tõrjunud vana *ülä*-atribuudi. Põhja-Eesti kohanime-

des pole see muutus olnud nii läbiv, paljudes kohtades esineb nii *mäe*- kui *üla*-tüveliste atribuutidega kohanimed. Läti kohanimed on areaalses kooskõlas Lõuna-Eestiga, siin tähistab ülemist *kalna*, sõna-sõnalt 'mägi.GEN' ja alumist *lejas* 'org.GEN'. Läti *leja*- ja lõunaesti *mäe*- on kujunemas universaalseteks kõrgussuhtesõnadeks, neid saab juba kasutada ka mujal kui maastikus paiknevate kõrgussuhete väljendamiseks. Tuleb tõdeda, et grammatiliste ruumisuhetesõnade kujunemiseks pakubki teatavaid võimalusi ka maastik. Inimkehaga võrreldes on näiteid muidugi vähe, aga neid on. Kohanimed aitavad konkreetse tähendusega sõnale ruumilis-abstraktse tähenduse lisandumist läbi viia sellega, et nimega kohad ise on konkreetse, samal ajal kui nende ühine omadus on kergesti üldistatav. Järgmise astmena üldistab keelekasutaja selle omaduse juba igasugustele, ka ilma nimeta kohtadele viidates.

Frontaalteel on põhisuht 'lähedane' ja 'kauge' väljendatakse Võrumaa kohanimedes mitmete erinevate sõnadega. Sõnavalikul on olulised tähendusvarjundid. *otsa*- ja *taga*- on neutraalsed, *perä* võib katta mõlema nende sõna tähenduse, kuid on selle juures vähendav-halvustava alatooniga. *kolk* on nurgatagune koht, kuid harva on see väga kaugel ja eraldatud koht, sellegi jaoks on eelistatud kasutada sõna *perä*.

Kuna kohanimede loomisel on keelekasutajate väikesel kogukonnal alati olemas mingi mudel – milliseid kohti on milliste nimedega nimetatud, siis ilmneb kohanimistus tendents, et ka harilikud liigisõnad, algupärase tähenduse poolest maastikusõnad, hakkavad looma konnotatsioone kaugel kohaga, ääremaakohaga. *mõts*, *laan* ja *kund* on algupäraselt eritüübilist metsa või maakasutust tähistavad sõnad, kuid asustusnimede teise komponendina kannavad nad endas juba ainult põlisest keskusest kaugema koha assotsiatsiooni. Sellise sõna nagu *viira* algupärane tähendus on keelest kadunud, kuid kohanimistus säilib jätkuvalt konnotatsioon, et *viirad* on kohad ääremaadel, kahe asustusala piiridel. Nii on mõni sõna ka pärast tähendusliku läbipaistvuse kadumist oma produktiivsuse kohanimede loomisel säilitanud.

Evar Saar
Võro Instituut
Tarto huulits 48
65609 Võro
evar.saar@wi.ee

Kirjandus

- Bauer, Gerhard 1998:** *Deutsche Namenkunde*. 2. Aufl. Germanische Lehrbuchsammlung, Bd. 21. Berlin.
- EAA** = Eesti Ajalooarhiiv
- EMKN 2002:** Pajusalu, Karl; Hennoste, Tiit; Niit, Ellen; Päll, Peeter; Viikberg, Jüri. *Eesti murded ja kohanimed*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EKK** = Erelt, Mati; Erelt, Tiiu; Ross, Kristiina. *Eesti Keele Käsitaramad*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000.
- Faster, Mariko, Evar Saar 2002:** *Võromaa kotussõnimmist*. Toim. Peeter Päll. Võro Instituudi toimõndusõq 13. Võro.
- Gutslaff, Johannes 1998:** *Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest*. Tõlkija ja koostaja Marju Lepajõe. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10. Tartu.
- Heine, Berndt, Tania Kuteva 2002:** *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: University Press.
- Iva, Sulev 2010:** Võro keele ruumisuhetõsonaq *ala* ja *alla*. "Konvõrendsi Ruum, kotus ja kotussõnimeq" teesivihk. Võro Instituut.
- Kallasmaa, Marja 2000:** *Saaremaa kohanimed II*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Koski, Mauno 2002:** *Kolkka. – Nime murre*. Pühendusteos Valdek Palli 75. sünnipäevaks 30. juunil 2002. Koost. Marja Kallasmaa, toim. Marja Kallasmaa ja Margit Langemets. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 53–93.
- LGU II** = *Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1501 bis 1545)*. Im Auftrage und auf Kosten des Lettländischen Bildungsministeriums herausgegeben Dr. Hermann von Bruiningk. Band II. Riga 1923.

- Mullonen, Irma 2002** = И. И. Муллонен. *Топонимия При-
свирья: проблемы этноязыкового контактирования*. –
Российская академия наук. Карельский научный центр.
Институт языка, литературы и истории. Петрозаводск.
- PA 1970** = *Polnische Akten I. 1582–1591*. Herausgeber Oleg
Roslavlev. Hefte zur Landeskunde Estlands. Heft 5.
- Pall, Valdek 1977**: *Põhja-Tartumaa kohanimed II*. Tallinn:
Valgus.
- Ojutkangas, Krista 2005**: Viittauskehukset ja tarkastelunäkö-
kulma – miten sijaintia perusakseleilla kuvataan? – *Virittäjä*
4, 525–551.
- SSA** = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 3, R–
Ö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten
tutkimuskeskus. 2000.
- Tomson, Pille 2007**: Ajaloolise maakasutuse mõju Karula rah-
vuspargi maastike, koosluste ja kaitsekorra kujunemisele.
Magistritöö. Eesti Maaülikool: põllumajandus- ja keskkonna-
instituut. Käsikiri.

Evar Saar: Ruumisõnaq Lõunõ-Eesti kotusõnimin

Kirotusõn uuritas nii keeleoppusliidsi ruumisõnno ku ka kimmä
põhitähendusega sõnno, miä kotusõnimin ommaq naanuq näütä-
mä põhilidsõlt ruumivaihõkõrdo. Lõunõ-Eesti kotusõnimin
pruugitas kognitiivsõ ruumi telist selgehe kõgõ inämb pistütelge.
Ruumivaihõkõrda näütävist sõnost katõsa kõgõ sakõmbat om-
maq Aoluulidsõ Võromaa kotusõnimmi teedüskogo perrä *ala*,
mäe, *vahe*, *ede*, *taga*, *perä*, *kolga*, *otsa*. Naidõ tävvendidega ni-
mist ommaq 76% *ala*- ja *mäe*-nimeq. Viit sõnna, miä käüvq
kokko frontaaltelega, om 19% ja *vahe*-sõnna 5%. Pistütele täht-
süs tulõ Võromaa kuntligadsõst maakujost, a ka tuust, et Võro-
maa liikmisteie pääl om veidüq kinniliidsi umbsoppõ.

Ala ja *mäe* ommaq ka Lõunõ-Eesti talonimmi tävvendävä at-
ributiirmise põhilinõ mutõl. Tuu, et *mäe* ja *mäelt* tähendäs üle-
mäst, om eesti keelen sündünüq umaette arõng, sõna *mägi* se-
mantiga laendus, miä om Lõunõ-Eesti rahvaperätsist kotusõni-
mist tävveste ärq häötänüq vana *iilä*-tävvendi. Läti kotusõnimeq

käüvāq taan osan Lõunõ-Eestiga kokko, tan tähüstās ülemāst *kalna*, sõna-sõnalt ‘mägi.GEN’ ja alomast *lejas* ‘org.GEN’.

Võromaa kotusõnimistün om nātāq sääne muutumistsiht, et ka hariliguq sordisõnad, alguperāse tähendüse poolõst maastigusõnaq, nakkasõq tähendāmā kavvit, madalit vai korgit kotusit. *Mõts*, *laan* ja *kund* ommaq määnestki sorti mõtsa vai maapruukmist tähüstāvāq sõnaq, a ku nā ommaq elodusnimmi tõõsõs komponendis, sis om nāil õnnõ kavvõlidsõ kotusõ tähendus.

Artikli lõpun om kaet *Ilmjärve* nime periolõmist – innemb võinuq tuu ollaq tähendānūq ‘ülemāst järve’, vähāmb tõõnāolinõ om seletüs ‘taivalik järv’.

Tähüssõnaq: Lõunõeesti kiil, kotusõnimeq, ruumivaihõkõrraq

Märksõnad: Lõunaeesti keel, kohanimed, ruumisuhted

Evar Saar: Spatial relationship words in South Estonian place-names

The article observes both grammatical spatial relationship words and the words with concrete essential meaning. In South Estonian place-names the vertical axis is mostly used. In the database of the place-names in historical Võro County, eight most frequent words for indicating to space ratio are *ala* ‘lower’, *mäe* ‘upper’, *vahe* ‘middle’, *ede* ‘front’, *taga* ‘back, rear’, *perä* ‘rear, end’, *kolga* ‘corner, behind the corner’ and *otsa* ‘end’. *ala*- and *mäe*- form 76% from the names where these attributes are used. The importance of the vertical axis results from the hilly landscape of Võro County, likewise from the fact that there are few closed roads in the area.

Ala and *mäe* are the main model of attributing South Estonian farm names. In Estonian, *mäe* and *mäelt* means upper, but this is an individual development (semantical extension of the word *mägi* ‘hill’) that has totally dislodged the older *üla*- ‘upper’ attribute from common South Estonian place-names. Latvian place-names are regionally in accordance with South Estonian topo-

nyms; Latvian *kalna* 'hill.GEN' is used for upper, and *lejas* 'valley.GEN' for lower.

In the toponymicon of Võromaa, there is a tendency that usual generic terms (landscape terms by origin) start to develop connotations, e.g. distant places, lower places, higher places. *mõts*, *laan* and *kund* are originally the words for marking different types of wood or land tenure. Though, as a second component of settlement names they refer to distant places only.

At the end of the article the name of lake Ilmajärv has been etymologized. It rather means 'upper lake', less likely 'heavenly lake'.

Keywords: South Estonian, place-names, spatial relationships

PAIKKOJEN KONTRASTIIVINEN SIJAINTI NIMEÄMISPERUSTEENA

RITVA LIISA PITKÄNEN

Artikkelissa selvittelen sitä, miten suomalaiset nimenantajat ovat ilmaisseet paikkojen sijaintisuhteita nimen alussa olevien ‘ylhäällä’ ja ‘alhaalla’ olemista tarkoittavien leksikaalisten elementtien avulla. Tarkasteltavina ovat elementit *ala-*, *ali-* ja *ylä-*, *yli-* sekä jossain määrin niiden variantit *alinen*, *alimmainen* ja *ylinen*, *ylimmäinen*. Valitsin nämä nimielementit siksi, että ne ovat paikannimistössä tavallisia ja esiintyvät itsenäisinä yksittäisissä nimissä (*Alaranta*) sekä vastakohtapareina lähipaikkojen nimissä (*Alajärvi – Yläjärvi*). Otan tarkasteltaviksi kaksi erilaista ja erilaisissa ympäristöissä esiintyvää nimiryhmää: ensiksi asutusnimet, ennen kaikkea talonnimet, jotka ovat kyläasutuksen keskeistä ja eniten käytössä olevaa paikannimistöä. Talonnimien vastapariksi otan järvennimet. Niitä on sekä kyläasutuksen ja luonnonmaiseman rajapinnassa että selvästi luonnonmaisemassa. Luonnonpaikkoja nimettäessä ei tällä tavalla ilmaistu paikkojen sijainti ole ollut yhtä tavallista kuin kyläasutuksen kulttuurinimissä.

Kummassakin nimiryhmässä lähdetään nimien levikistä koko Suomen alueella. Talojen nimeämisen taustoihin perehdytään tarkemmin Länsi-Suomessa ja erityisesti Varsinais-Suomessa. Tarkastelen ennen kaikkea samanlajisten, lähellä toisiaan sijaitsevien paikkojen kontrastiivista nimeämistä. Määritetyyppien levikin lisäksi selvitän niiden avulla muodostettuja nimisysteemejä, mallinimeämistä, nimeämistapojen ikää ja jossain määrin myös nimenkäyttöä. Lopuksi esitän esimerkin talojen systemaattisesta nimeämisestä sijaintisuhteiden perusteella.

Aineisto ja aiempi tutkimus

Olen kerännyt aineistoa kahdesta toisiaan täydentävästä lähteestä: Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Nimiarkiston

paikannimikokoelmista, jotka on kerätty koko Suomesta paikallisia asukkaita haastatteleamalla, ja Maanmittauslaitoksen sähköisestä paikannimiaineistosta, joka sisältää kaikki Suomen peruskartassa (1 : 20 000) olevat paikannimet. Nimien levikkitiedot olen ottanut Maanmittauslaitoksen aineistosta, mistä ne ovat helposti saatavissa. Kartoissa ei kuitenkaan ole kaikkia paikannimiä, varsinkaan asumusten nimiä, mutta niiden levikistä karttanimistön pohjalta saatava yleiskuva lienee pääpiirteissään oikea. Järvennimet ovat toisessa asemassa, sillä lähes kaikilla järvilla on nimi peruskartassa, joten karttanimistöön sisältyy jokseenkin koko järvennimistö. Nimiarkiston kokoelmista olen poiminut tutkimuksen kannalta arvokasta tietoa varsinkin nimien taustoista ja erilaisten nimimuotojen variaatiosta.

Sijaintisuhteita ilmaisevia nimiä on Suomessa tutkittu melko vähän. Pirjo-Maija Toivosen laaja pro gradu –tutkielma (1969) ja siihen liittyvät levikkikartat kaikista *ala-*, *ali-* ja *ylä-*, *yli-* elementin sisältävistä nimistä osoittavat, että näillä elementeillä alkavia paikannimiä on koko Suomessa. Kartat osoittava myös selvästi, että samanalkuisia nimiä on tarkasteltava paikanlajeittain eikä yhtenä kokonaisuutena; niin on sittemmin tehtykin. Vasta tuolloin elementtien käyttö paikkojen nimeämisessä saadaan eritellysti esiin.

Valittuja leksikaalisia elementtejä tarkastellessani olen käyttänyt lähteenä Eero Kiviniemen tutkimusta *Perustietoa paikannimistä* (1990), joka sisältää yksityiskohtaisen kuvauksen Suomen paikannimistön leksikaalisista elementeistä. Samantyyppisen metodin mukainen on Evar Saaren Vörumaan paikannimistöä käsittelevä tutkimus (2008). Hyvänä taustatukena on ollut myös Eero Kiviniemen laaja artikkeli *Vastakohta- ja variointinimistä* (1971).

***Ala-* ja *Ylä-*määritteiset nimet**

Suhdesanojen avulla voidaan muodostaa rakenteeltaan kahdenlaisia nimiä, joissa kummassakin suhdesana on määriteosana nimen alussa. Yleisemmässä rakennetyypissä suhdesana ja appellatiivinen perusosa muodostavat tavallisen perusnimen, esi-

merkiksi *Alatalo, Alajärvi*. Toisessa tyypissä suhdesanamääräite on liitetty paikannimiperusosaan, kuten järvennimissä *Ala-Vuotto* ja *Ylä-Vuotto*.

Tarkasteltavina ovat siis nimet, joiden alussa on elementti *ala-, ali-* ja *ylä-, yli-*. Niissä nimeämisperusteena on paikan suhteellinen sijainti ‘ylhäällä’ tai ‘alhaalla’ verrattuna paikan ympäristöön yleensä tai täsmällisemmin läheiseen samanlaiseseen paikkaan. Eero Kiviniemen tutkimuksen mukaan *ala-, ali-* ja *ylä-, yli-*elementit ovat paikannimissä kaksi tavallisinta paikan suhteelliseen sijaintiin viittaavaa ilmausta. Niiden yleisyys näkyy myös siinä, että koko suomenkielisessä paikannimistössä määritteet kuuluvat kymmenen yleisimmän joukkoon. (Kiviniemi 1990: 156.)

Talonnimet

Paikan sijainnin määrittäminen *ala-, ali-* ja *ylä-, yli-*sanojen avulla on tavallista asutusnimissä, varsinkin talonnimissä, sekä rakennelmien eli artefaktien nimissä ja viljelysnimissä. Raja tässä tarkastelun *talo-*perusosaisiin talonnimiin. Kiviniemen laskelmien mukaan *Alatalo, Alitalo* on toiseksi ja *Ylätalo, Ylitalo* kolmanneksi tavallisin *talo-*perusosainen talonnimi (Kiviniemi 1990: 168). Talonnimet esiintyvät usein myös vastakohtapareina *Alatalo, Alitalo – Ylätalo, Ylitalo*. Nämä nimet eivät kuitenkaan kuulu yleisimpiin talonnimiin; tavallisimpia suomalaisia talonnimiä ovat *la-, lä-*johtimiset nimet, kuten *Mäkelä, Heikkilä* (Kiviniemi 1990: 166–167).

Laila Lehikoisen laatima levikkikartta *Ala-, Ali-, Ales-, Alis-, Alas-* ja *Ylä-, Yli-, Yles-, Ylis-* ja *Ylös-*määritteisistä asumuksennimistä osoittaa, että nimityyppi tunnetaan koko Suomessa maan pohjoisinta osaa lukuun ottamatta. Runsaasti nimiä on erityisesti Varsinais-Suomessa, Etelä- ja Kaakkois-Hämeessä sekä Etelä-Karjalassa. (Lehikoinen 1988: 221–222.) On huomattava, että kartta ei kerro täsmällisesti *talo-*perusosaisten nimien levikkiä, koska karttaan on yhdistetty *talo-*nimien lisäksi myös muut ‘taloa, asumusta’ merkitsevän perusosasanan (*tupa, torppa, paikka, piha, pirtti*) sisältävät asumuksennimet.

Nimien levikki tarkentuu, kun tarkastellaan Maanmittauslaitoksen karttanimiaineistossa olevia talonnimiä. Kartassa on 200 *Alatalo*-nimeä, joiden levikki kattaa lähes koko maan. *Ylätalo*-nimiä on hiukan vähemmän, 147. Niiden levikki on muuten jokseenkin sama, mutta *Ylätaloja* ei ole maan pohjoisosissa. *Alitalo*-nimiä on 151 ja *Ylitalo*-nimiä 200. Niiden levikkialueita ovat Sydän-Häme, Etelä- ja Kaakkois-Häme, Varsinais-Suomi, Satakunta ja Pohjanmaan itäpuolinen ylämaa. *Ala*-, *Ali*- ja *Ylä*-, *Ylimäärätteisten* nimien tasaiset lukumäärät paljastavat, että nimet esiintyvät varsin usein vastakohtapareina.

Varsinais-Suomi on yksi *Ala*- ja *Ylä*-talonnimien levikin tihentymäalueista. Saulo Kepsu yhdistää nimeämismallin synnyn alueella tavalliseen paritalotyypin kylään, jossa nimettävänä on alkuaan ollut kaksi taloa (Kepsu 1987: 56). Otan lähemmin tarkasteltavaksi Sauvon pitäjän, joka sijaitsee merenrannikolla jonkin matkaa Turusta itään. Siellä nimissä on kaksi varianttiparia: *Alitalo* – *Ylitalo* ja *Alatalo* ~ *Alastalo* – *Ylistalo*. Vanhoissa asiakirjoissa käytetään yleisesti nimimuotoja *Alastalo* ja *Ylistalo* (Alifrosti 1990: 346–363), jotka edustavat vanhempaa nimikäytäntöä. Vanhat nimimuodot ovat joskus edelleenkin virallisina talonniminä, esimerkiksi Ruonlahden kylän *Alatalo* ja *Ylitalo* ovat virallisilta nimiltään *Alastalo* ja *Ylistalo*. Vastakohtaparin lisäksi kolmantena voi olla nimi *Keskitalo*.

Sauvon Tuuvalan kylässä Paimionlahden rannalla on talonnimisarja *Alastalo* – *Keskitalo* – *Ylistalo*. *Alastalo* sijaitsee alavien peltojen keskellä lähellä rantaa, *Ylistalo* puolestaan mäen rinteellä kauempana rannasta. Talot näyttävät syntyneen, kun kylän kantatalo on jaettu kahtia. Eero Kiviniemi on jo aiemmin todennut, että erilaiset talojen keskinäistä suhdetta osoittavat nimet, kuten *Alitalo* – *Ylitalo*, *Isotalo* – *Vähätalo*, ovat syntyneet talojen jaon yhteydessä ja usein syrjäyttäneet kantatalon vanhan nimen (Kiviniemi 1971: 126). Tuuvalan talojen nimet kuvaavat niiden keskinäistä sijaintisuhdetta. Ei vain Sauvossa vaan yleensäkin vesien äärellä talon ‘alhaalla’ sijaitseminen on merkinnyt sijaintia rannalla ja ‘ylhällä’ sijaintia kauempana rannasta. Kun jompikumpi Tuuvalan taloista on myöhemmin edelleen jaettu, uusi talo on saanut nimen *Keskitalo*. Tässä tapauksessa *Keskitalo* sijaitsee *Alastalon* ja *Ylistalon* välissä, siis niiden keskellä.

Tuuvallaa etelämpänä Kavallon kylässä on samanlainen talonnimisarja: *Alitalo* – *Keskitalo* – *Ylitalo*. Täällä talojen sijainti on erilainen: ne sijaitsevat vierekkäin mäen rinteessä, jopa niin, että *Keskitalo* on muiden pohjoispuolella. Näyttää siltä, että taloja on aikojen kuluessa siirretty paikoiltaan, jolloin niiden sijaintiin perustunut nimeäminen ei enää näy nykytilanteessa.

Sauvossa *Alitalo* ~ *Ala(s)talo* – *Ylitalo* ~ *Ylistalo* -yhdistelmä toistuu Nimiarkiston kokoelmatiedoissa yli kahdessakymmenessä kylässä, joten ilmiön voi tulkita mallinimeämiseksi. – Sauvossa on ollut toinenkin usein toistuva talonnimipari: *Isotalo* (*Storgård*) – *Vähätalo* (*Lillgård*) (Alifrosti 1990: 346–363).

Kaikki olemassa olleet nimet ja nimisarjat eivät enää välttämättä ole säilyneet kokonaisina, koska talonnimet muuttuvat ja katoavat helposti, kun taloja jaetaan ja yhdistetään (Ainiola 2000: 364). Siihen tuntuu viittaavan esimerkiksi yksin esiintyvä nimi *Alitalo* tai *Ylitalo* sekä nimi *Keskitalo*, jolla ei ole vertailupareja. Sauvossa esimerkiksi alkuperäisestä nimiparista tai nimisarjasta voi olla jäljellä vain yksi nimi, kuten Vähäkylän *Alastalo* (NA).

Esimerkkejä *Alitalo*, *Ylitalo* -nimien syntytaustasta ja syntyajasta on saatavissa Leila-Marja Envaldsin tutkimuksesta, joka käsittelee Sauvon itäosan, niin sanotun Ruonankartanon läänin, talonnimiä. Tutkimusalue kuuluu Suomen rannikoiden varhaiskeskiaikaisen ruotsalaisasutuksen piiriin. Alueen kylien arvelaan syntyneen 1200-luvun lopulla. (Alifrosti 1990: 83–84.) Karimäen (alkuaan *Skörsvik*) kylässä on tuttu talonnimisarja *Alitalo* – *Keskitalo* – *Ylitalo*. *Alitalo* sijaitsee pienen joen rannassa, *Ylitalo* kauempana mäellä ja *Keskitalo* niiden välissä. Kaikkien kolmen talon nimet tulevat Suomen asutuksen yleisluetteloon 1694. Luettelossa nimillä on sekä ruotsin- että suomenkielinen rinnakkaisasu tai vain ruotsinkielinen asu, mikä osoittaa, että alueella on tuolloin ollut kummankinkielistä asutusta. Asiakirjoissa näkyy myös nimimuotojen variaatio: Östergård ‘Itätalo’ eli Alastalo 1694 – Övergård ‘Ylitalo’ eli Ylestalo 1694, Ylistalo 1775, Öfvergård 1875 – Mellangård ‘Keskitalo’ 1694, Kaskitalo 1775. (Envalds 1973: 159, 162–163.)

Alastalo – *Ylistalo* -systeemi näyttää otetun käyttöön 1600-luvun lopussa, kun kylän yksinäistalo, siis ainoa talo, on jaettu.

Myöhemminkin on noudatettu samaa nimeämismallia taloja jaettaessa. Esimerkiksi Luurilan kylässä (alkuaan *Lurböle*) yksinäistalo on jaettu vasta 1852, jolloin syntyivät *Alitalo* ja *Ylitalo* (Envalds 1973: 159, 164).

Kylännimet

Talonnimimallien ikääminen on hankalaa, sillä talonnimet tulevat suurimmassa osassa Suomea henkikirjoihin järjestelmällisesti vasta 1700-luvun alussa (Kepsu 1987: 36), vaikka taloilla on todennäköisesti ollut nimet jo aikaisemmin. Talojen nimeämisysteemien syntyä voidaan pyrkiä selvittämään samaelementtisten kylännimien avulla, koska kylännimet tulevat systemaattisesti asiakirjoihin huomattavasti talonnimiä aikaisemmin, 1540-luvun maakirjoista lähtien. Osasta kylännimiä on vieläkin vanhempia merkintöjä. Varsinaissuomalaisten talonnimien *Alitalo* ja *Ylitalo* vertailupariksi otan vastaavat kylännimet *Alakylä*, *Alikylä* ja *Ylikylä*.

Turun edustan saaristossa Rymättylän pitäjän Aaslaluodon saaresta löytyvät kylännimet *Alakylä* ja *Ylikylä*. Saarennimeen *Aaslaluoto* sisältyy saaren vanhimman kylän ja verokunnan nimi *Aasla* (Haslaby 1437, Asla boll 1464). Aaslan kylä näyttää jo varhain jakautuneen *Alakyläksi* (talon isäntänä mainitaan *Nigles Alakylä* vuonna 1456) ja *Ylikyläksi* (ensimmäinen merkintä nimestä on Varsinais-Suomen maakirjassa vuodelta 1540). Kirjoitusmuotojen perusteella Alakylä vaikuttaa Ylikylää vanhemmalta. Alakylän vanhuuteen viittaa myös se, että kylä on 1500-luvulla ollut Ylikylää puolta suurempi ja että kahdella sen taloista on ollut maaomistuksia myös saaren pohjoisosan Vanhassakylässä. (Matinelli 1982: 456–458.) Saattaa olla, että Aaslasta on ensin erotettu Alakylä ja vasta myöhemmin Ylikylä. Joka tapauksessa ainakin *Alakylä*-nimi on ollut käytössä 1400-luvun puolivälissä.

Turun itäpuolisessa naapuripitäjässä Kaarinassa *Alakylä*- ja *Ylikylä*-nimet on merkitty asiakirjoihin samoihin aikoihin, vuonna 1461, mutta pitäjänhistoriassa kylien otaksutaan olleen olemassa viimeistään 1200-luvulla (Oja 1981: 40–41). Tietoa kyli-

en tuonaikaisista nimistä ei ole. Varsinais-Suomessa on 1500-luvun puolimaissa ollut kymmenkunta *Alakylää*, ja joillakin niistä on ollut parina *Ylikylä* (NA). Virallisina kylänniminä ne eivät juurikaan ole säilyneet nykypäiviin, mutta nimityyppi on myöhemmin omaksuttu kylänosien nimiksi. Koko maan karttanimistössä suurin osa *Alakylä* (50 nimeä), *Alikylä* (12 nimeä), *Ylikylä* (35 nimeä), *Yläkylä* (11 nimeä) –nimistä on kylän- tai kaupunginosien nimiä. Saulo Kepsu on asiakirjamerkintöjen avulla pystynyt ikäämään nimityypin Kaakkois-Suomen Kymenlaaksossa, jossa kylänosille ruvettiin antamaan *Alakylä*, *Yläkylä* –tyyppisiä nimiä isonjaon aikaan, 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkupuolella (Kepsu 1981: 252).

Varsinais-Suomessa on jo varhain ollut käytössä kylännimityyppi, jossa täsmentävä *Ali-* ja *Yli-*määrite on liitetty vanhempaan kylännimeen. Tämäkin nimityyppi on ilmeisesti syntynyt kylien jakamisen yhteydessä. Historioitsija Aulis Oja mainitsee Kaarinan 1200-luvun kylien joukossa Alalemun ja Ylilemun (Oja 1981: 40–41), mutta nimien olemassaolosta ei ole tietoa. Varsinais-Suomen maakirjassa 1540 on useita tämäntyyppisiä täsmennettyjä nimiä, joissa määrite on aina ruotsinkielinen. Tällaisia ovat esimerkiksi Halikon kylännimet Nedrehäualä ‘Ala-H.’ ja Öffrehäualä ‘Ylä-H.’ (1540). Niiden määritteet ovat myöhemmissä asiakirjoissa suomenkielisiä, esimerkiksi 1778 Alas-Häwelä, Yläs-Hävelä, nykyään *Ali-* ja *Yli-Häävälä*. Sauvossa on kylännimet *Ali-* ja *Yli-Patainen*, Nedrpadas, Öffuerpadas 1540. Määritteiden ruotsinkielisyys nimien varhaisimmissa kirjoituksissa saattaa viitata siihen, että nimityyppi ei ole synnyltään kansanomaisen vaan viranomaisten luoma. Kansanomaisina kylänniminä ovat ehkä olleet *Alikylä* ja *Ylikylä*.

Järvennimet

Eero Kiviniemi on aineistojensa perusteella todennut, että luonnonpaikkojen joukossa varsinkin järvillä ja lammilla on nimiä, joiden määritteet ovat sijaintiin perustuvia (Kiviniemi 1990: 156–157). Maanmittauslaitoksen karttanimistössä *Alajärvi*-nimiä on 73 ja *Yläjärvi*, *Ylijärvi*-nimiä 40. Enimmät nimet ovat

Etelä-Suomessa. Nimeämisperusteena on paikkojen sijainti: *Alajärvet* sijaitsevat *Yläjärviä* alempana tai alimpana vesistöissä niin, että vedet laskevat Yläjärvestä Alajärveen. Nimiaarkiston kokoelmatietojen perusteella saa sen kuvan, että *Alajärvi*- ja *Yläjärvi*-nimet ovat usein kansanomaisia käyttönimiä. Virallisina karttaniminä ovat variantit, joissa järvien yhteiseen nimeen on liitetty täsmentävä *Ylä*- ja *Ala*-määrite. Näin on esimerkiksi Pohjois-Hämeen Juupajoella, jossa kahdesta lähekkäisestä järvestä käytetään nimiä *Yläjärvi* ja *Alajärvi*, kun taas kartassa on järvien viralliset nimet *Ylä-Lylyjärvi* ja *Ala-Lylyjärvi*. Kiviniemen mukaan varsinkin järvillä ja lammilla on täsmennettyjä nimiä (1971: 156).

Järvennimien vastakohtaisissa määritteissä on runsaasti variaatiota, toisin kuin talon- ja kylännimissä, joissa toistuva asiakirjoihin merkitseminen on vakiinnuttanut nimen tiettyyn asuun. Esimerkiksi Lapissa Ruotsin rajalla Enontekiön pitäjässä vierekäisillä järvillä on useampia rinnakkaisia nimivariantteja: *Alajärvi* ~ *Alainenjärvi* ~ *Alainen Kilpisjärvi* – *Ylinenjärvi* ~ *Ylinen Kilpisjärvi* (*Yläjärvi*-variantista ei ole tietoa). Samoin Pohjois-Suomessa Kajaanin kaupungissa on järvennimisarjat *Alajärvi* ~ *Alimmainen Vuottojärvi* ~ *Ala-Vuotto* – *Yläjärvi* ~ *Ylimmäinen Vuottojärvi* ~ *Ylä-Vuotto*. Näissäkin varianttisarjoissa täsmennetyt nimet ovat virallisia karttanimiä ja muut kansanomaisia käyttönimiä.

Systemaattinen nimeämismalli Etelä-Pohjanmaan talonnimissä

Talonnimien tarkastelualueella Sauvossa tavallisiksi osoittautuivat vastakohtaparit *Alatalo* – *Ylätalo* ja *Isotalo* – *Vähätalo*. Kumpikin nimipari näyttää syntyneen vanhemman talon jaon yhteydessä, ja nimeäminen vaikuttaa systemaattiselta mallinmeämiselä. Etelä-Pohjanmaalla on samalta pohjalta aikojen kuluessa kehittynyt laajempi systemaattinen talojen nimeämistapa, jossa kantatalon nimeen on liitetty erilaisia täsmentäviä määritteitä. Määritteet ilmaisevat usein sijaintia suhteessa toiseen taloon, joko kantataloon tai samaan aikaan erotettuun toiseen tilaan. Esimerkkinä laajasta ja monipuolisesta erilaisiin tilasuhte-

siin perustuvasta nimestöstä referoin lyhyesti Talvikki Lusan pro gradu –tutkielmaa (1989), jossa hän selvittelee Etelä-Pohjanmaalla sijaitsevan Kauhajoen pitäjän talonnimisysteemiä.

Kauhajoella vanhat talot sijaitsivat jokivarsilla, ja talon maat ulottuivat sarkana joesta ylämaahan päin. 1770-luvun puolivälistä lähtien toimitusta isostajaosta alkoi nimeämistraditio, joka on ollut voimassa pari vuosisataa. Jaossa joko kantatalo säilytti nimensä ja uusi talo sai täsmennetyn nimen tai kumpikin talon nimi sai erottavan, täsmentävän määritteen. Ensiksi otettiin käyttöön määritteet *Ala-* ja *Yli-*, esimerkiksi *Ala-Filppula* ja *Yli-Filppula*. Nimien määritteet kuvasivat talojen sijaintia joen virtaamissuuntaan nähden: *Ala-Filppula* oli joen alajuoksulla ja *Yli-Filppula* yläjuoksulla. *Keski-*määritteisiä nimiä, kuten *Keski-Filppula*, ruvettiin antamaan talojen väliin perustetuille uusille taloille.

Määritevalikoima kasvoi pian, kun taloja jaettiin edelleen, jolloin vanha kolmen määritteen valikoima ei enää riittänyt. Kun taloja alettiin perustaa myös kauemmas joesta metsän reunaan, käyttöön tuli uusi kontrastiivinen määritepari *Rinta-* ja *Latva-*; *rinta* ilmaisee talon sijaitsevan joen rannalla tai kylän keskustassa, *latva* kaukana joesta, kylästä tai muusta asutuksesta, kuten nimissä *Rinta-* ja *Latva-Filppula*. Tämän laajenemisvaiheen jälkeen systeemin luonne muuttui ja väljeni. Täsmentävinä määritteinä alettiin käyttää monenlaisia maastosanoja, jotka viittaavat talon sijainnin topografiaan, eivätkä enää aiempaan tapaan talon sijaintiin verrattuna toiseen taloon. Topografisina määritteinä ovat olleet esimerkiksi *Mäki*, *Luoma* ‘oja’, *Kallio*, *Neva* ‘suo’, esimerkiksi *Ranta-Filppula*, *Luoma-Filppula*. Viimeisimpänä määritesysteemin uudennoksena on otettu käyttöön talon sijaintiin liittymättömiä määritteitä, esimerkiksi asukkaiden sukunimen sisältävä *Uitto-Filppula* ja isäntään leikillisesti viittaava *Pomo-Filppula*.

Eteläpohjalainen talojen nimeämistapa on hyvin kaavamainen. Sillä on kuitenkin saavutettu monia etuja. Systemaattinen nimeämismallin käyttö on helppoa ja se tuottaa yksinkertaisesti uusia nimiä. Esimerkiksi neljätoista Filppulasta erotettua taloa on saanut mallin mukaisen nimen. Nimenkäyttäjät ja ilmeisesti myös nimenantajat ovat arvostaneet mallinimeämisessä sitä, että

uusien talojen nimissä säilyy yhteys kantataloon. Samasta kantatalosta peräisin olevien talojen nimistä syntyy vaikutelma, että kyseessä onkin vain yksi iso ja vauras talo.

Lopuksi

Paikkojen suhteellista sijaintia on ilmaistu *Ala-*, *Ali-* ja *Ylä-*, *Yli-* määritteiden avulla sekä taloja että järviä nimettäessä, mutta muodostetut nimet ovat jossain määrin erilaisia. Nimeämisperuste on ilmeisesti ollut luonteva ja käyttökelpoinen nimettäessä taloja, joiden sijainti kylämaisemassa on helposti havaittava ominaisuus. Talojen nimet kuuluvat kyläyhteisöiden keskeiseen ja usein käytössä olevaan paikannimistöön. Siinä yksinkertaiset sijaintiin viittaavat *Alatalo* – *Ylitalo* –tyyppiset nimet täyttävät hyvin paikkojen yksilöintitehtävän. Kontrastiiviset määritteet myös yhdistävät samasta talosta erotetut tilat ja tavallaan viittaavat kantataloon, jonka vanha nimi on jaossa usein hävinnyt. Pohjanmaan esimerkissä taas kantatalon nimi on säilytetty ja siihen on lisätty sijaintia ilmaisevat määritteet.

Järvien nimet yleensä tunnetaan kyläyhteisöä laajemmassa käyttäjäpiirissä. Varsinkaan runsasjärvisillä seuduilla *Alajärvi* – *Yläjärvi* –tyyppiset perusnimet eivät välttämättä pysty yksilöimään ja erottamaan näitä järviä muista lähiseutujen järvistä. Ilmeisesti tästä syystä tämäntyyppiset nimet ovat yleensä vain lähiseudun asukkaiden käytössä. Kauempana ja virallisesti järvet tunnetaan niiden yhteisellä nimellä tai täsmentävän *Ala-* – *Ylä-* määritteen sisältämällä nimellä. Ne ovat samamääritteisiä perusnimiä tavallisempia.

Ritva Liisa Pitkänen
Helsingin yliopisto
Kaj Franckin katu 1 B 34
00560 Helsinki
ritvaliisa.pitkanen@helsinki.fi

Lähteet

- Ainiala, Terhi 2000:** Paikannimistön muuttuminen. – *Virittäjä*, 355–372. Helsinki: Kotikielen Seura.
- Alifrosti, Kari 1990:** Sauvon historia Ruotsin vallan ajalla 1200–1808:. *Sauvon historia I*, 71–370. Sauvon kunta.
- Envalds, Leila-Marja 1973:** *Sauvon ”Ruonankartanon läänin” kylien ja talojen nimet*. Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Kepsu, Saulo 1981:** *Pohjois-Kymenlaakson kylännimet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 367.
- Kepsu, Saulo 1987:** Talonnimien tutkimisesta. – *Kieli* 2, 35–73. Toimittaneet Eero Kiviniemi, Ritva Liisa Pitkänen. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Kiviniemi, Eero 1971:** Vastakohta- ja variointinimistä. – *Virittäjä*, 123–132. Helsinki: Kotikielen Seura.
- Kiviniemi, Eero 1990:** *Perustietoa paikannimistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 516.
- Lehikoinen, Laila 1988:** *Kirvun talonnimet. Karjalaisen talonnimisysteemin kuvaus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 493.
- Lusa, Talvikki 1989:** *Kauhajoen etuliitteellinen talonnimistö sekä Vähä-, Latva-, Rinta- ja Luoma-etuliitteellisten nimien esiintyminen Suomen talonnimistössä*. Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Maanmittauslaitos: Kansalaisen karttapaikka (6.9.2010). www.maanmittauslaitos.fi/karttapaikka.
- Matinolli, Eeva 1982:** *Rymättylän historia I. Esihistoria ja Ruotsin vallan aika*. Rymättylä: Rymättylän kunta ja seurakunta.
- NA = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Nimiarkisto: paikannimien pitäjänkokoelmat ja yleiskokoelma; Varsinais-Suomen asiakirjapöytäkirjainkokoelma. Helsinki.
- Oja, Aulis 1981:** Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla. – *Kaarinan pitäjän historia 1 osa*, 39–355. Kaarina: Kaarinan historiatoimikunta.
- Saar, Evar 2008:** *Võrumaa kohanimede analüüs enimlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura 1981.

Toivonen, Pirjo-Maija 1969: *Suomen paikannimistön Ala- ja Ali-määrittelyt*. Pro gradu –työ. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Varsinais-Suomen maakirja w:lta 1540. Suomen vanhimmat maakirjat I. Helsinki 1930. Suomen Historiallinen Seura.

Ritva Liisa Pitkänen: Võrrõld olõmisõkotus ku kotussidõ ni- metämise alos

Kirotusõn uuritas kotusõ olõmisõkotust näütävit sõnajakõ *ala-*, *ali-* ja *ylä-*, *yli-* soomõkeelitsin kotusõnimin. Naaq tulõvaq ette ku perisnimmi tävvendosaq, näütüses talonimin *Alitalo*, *Ylitalo*, ni võivaq ollaq ütesugutsilõ kotusõnimile manõqpanuq eräldä-jäq tävvendosaq, nigu järvenimin *Ala-Vuotto* ja *Ylä-Vuotto*. Uurmisõ all ommaq külli hariliguq talonimeq ja järvi nimeq. Kummangi nimerühmän seletedäs nimmi levikut, nimesüsteemme ja nimeandmismuudu ni talonimin nimeandmismoodu vannust. Uurmisainõq om saad Kodomaa kiili uurmiskeskusõ nimearhiivist ja Maamõõtmisammõdi kaardikogost.

Talonimist uuritas tan *talo*-põhiosaga nimmi, miä tulõvaq kõgõ sagõhõmpa ette ku vastandpaariq *Alatalo*, *Alitalo* – *Ylätalo*, *Ylitalo*. Täpsämbähe kaias Soomõ lõunõ-õdaguveere Sauvo kihlkunna nimepaarõ. Sääl näütäs ollõv nimetämismuud sündünüq 17. aastagasaa lõpun, ku külä kõgõ vanõmb talo jaeti katõs jaos: *Alitalos* ja *Ylitalos*. Järgmädses eräldet talo om saad jo nimetäq *Keskitalos*.

Üleskirotuisi perrä om säänest võrdõlõjat nimetämismuudu pruugit külänimmi man jo 15. aastagasaast pääle: *Alakylä* – *Ylikylä*. Järvenimin ommaq võrdõlõjaq nimeq *Alajärvi* – *Yläjärvi* sagõhõhe rahvaliguq kutsmisnimeq, a kaartõ pääl ommaq järvil ammõtlidsõmbaq *Ala-Vuotto* – *Ylä-Vuotto* tüüpi nimeq.

Lõpus kaias viil Etelä-Pohjanmaa maakunna jõõorõn 18. aastagasaa lõpupoolõl päälenaanut kõrraperälist nimeandmist. Tuuga anti vanna tallõ jagamisõst sündünüile vahtsilõ talõlõ nimmi, kon talo nimele panti mano tävvendosa *ala-* – *-yli*, näütüses

Filppula > *Ala-Filppula* – *Yli-Filppula*. Aoga tull vördölöjidõ tävvendossõ asõmalõ muusugutsit olõmisõ kotust näütävit täv-vendossõ. Vana nimeandmiskõrd lätõ siski edesi nii, et vahtsidõ nimmi seen oll iks edesi kõgõ vanõmba talo nimi, nt *Ranta-Filppula*.

Tähüssõnaq: Soomõ kotusõnimeq, nimetüübiq, nimetämis-mudõliq, mudõliperidseq nimeq

Märksõnad: Soome kohanimed, nimetüübid, nimetamismallid, mallipõhised nimed

Ritva Liisa Pitkänen: Contrastive location as a ground of naming places

This article discusses Finnish place names focussing on the use of the lexical elements *ala-/ali-* ‘lower’ and *ylä-/yli-* ‘upper’, which indicate the location of a place. These lexical elements occur as specifics in basic names (such as the farmhouse names *Alitalo*, *Ylitalo*), and as differentiating specifics attached to a shared name of places (such as in the lake names *Ala-Vuotto* and *Ylä-Vuotto*). The article focuses on commonly used names for farms and lakes in village communities situated in natural landscape. Following questions are studied for both categories of names: distribution of the names, name systems and pattern-based naming. For farmhouse names, the dating of the naming pattern is also investigated. The data has been collected from the Research Institute for the Languages of Finland, Names Archive and the National Land Survey of Finland, MapSite.

For farmhouse names, the discussion focuses on names with the generic element *talo* (‘house’), which most often occurs in contrastive pairs, such as *Alatalo/Alitalo* – *Ylätalo/Ylitalo*. A closer look is taken at these pairs of names in the municipality of Sauvo on the southwest coast of Finland. Apparently, this naming pattern emerged there at the end of the 17th century when the oldest farm of the village was divided into two parts, i.e. *Alitalo* and *Ylitalo*. The third farm that split off was then named *Keski-*

talo (*keski* ‘middle’). Official documents suggest that contrastive naming was used in village names as early as in the 15th century: *Alakylä – Ylikylä* (*kylä* ‘village’). In lake names, contrastive names of the type *Alajärvi – Yläjärvi* (*järvi* ‘lake’) are often used as common everyday names; while in maps lakes have more official names of the type *Ala-Vuotto – Ylä-Vuotto*.

The article closes with the discussion of the systematic naming of the farmhouses that emerged on the river valleys of the province of South Ostrobothnia during the second half of the 18th century. New farms created through division of the old-established farm were given names in which the *ala-* – *yli-* specific is attached to the farm name, e.g. *Filppula* > *Ala-Flippula* – *Yli-Filppula*. In the course of time, the place of the various contrastive specifics was taken by different types of location-indicating specifics. However, the old naming system still existed; the name of the old house was retained in the new names, such as *Ranta-Filppula* (*ranta* ‘riverbank’).

Keywords: Finnish place names, name types, naming patterns, pattern-based names

NÕO KIHELKONNA TALUNIMEDEST XIX SAJANDI KESKPAIKU

ENN ERNITS

Kirjutises käsitletakse arhiivi- ja kirjandusallikatele tuginedes Tartu maakonna Nõo kirikukihelkonna piiridesse jäävate talude, samuti hingeloendites nendega koos esitatud väheste kõrtside nimed kuni viimase, kümnenda hingeloendini, mis toimus 1858. aastal. Vaatluse alla tuleb oikonüümide päritolu oletatavate lähtesõnade tähendusrühmade kaupa, samuti ka nimede grammatiline struktuur. Artikli piiratud maht ei võimalda põhjalikult vaadida lähtesõnade sobivust iga konkreetse nime puhul, ent see ei tohiks oluliselt mõjustada uurimuse üldtulemusi.

Käesolevas kirjutises uuritavad talu- ja kõrtsinimed on võetud 1858. aasta hingeloenditest. Kõrtsinimed pärinevad osaliselt ka 1839. aastal ilmunud Rückeri Liivimaa spetsiaalkaardilt. Kirjutis põhineb nimede saksa keelest lähtuval ametlikul kirjalikul uususel. Rahva seas võisid sageli käibida hoopis teistsugused nimekujud. Dokumentides esineb koos kohanimega enamasti saksakeelne põhisõna *Gesinde* 'talv'. Artiklis on kohanimede apellatiivsete vastete murdeline kuuluvus jäetud enamasti märkimata (vajaduse korral vt EMS ja VMS).

Artiklis paigutatakse sõrendatult esikohale käsitletava hingeloendi saksapärasest kirjakujust tuletatud eesti nimed. Nende järel esitatakse sulgudes mõisa ja küla lühendi järel (eraldatud kaldkriipsuga) ilma aastaarvuta 1858. aasta hingeloendis leiduv nimekuju ning seejärel koos aastaarvuga valik varasemaid ja hilisemaid nimesid. XIX sajandi hingeloendites sisalduvatele talunimedele on alati lisatud toonane talunumber. See võimaldab asjaomast talu vajadusel huvipakkuva aasta ja mõisa hingeloendist hõlpsamini üles leida, vähendades ühtlasi oluliselt artikli koormust, mis tekiks igakordsel viitamisel arhiiviallikale kõigi ta numbritega. Vanast kirjaviisist johtuvate jt probleemide lahendamiseks esitatakse tavalist kirjaviisi kasutades häälduspäraseid sõnakujusid ka Eesti Keele Instituudi murdesektori karto-

teegist. Paraku on paljud XIX sajandi keskpaiku tarvitusel olnud talunimed hiljem hääbunud.

Sissejuhatuseks

Nõo kihelkond asub Tartumaal Tartu linnast läänes ja edelas, piirnedes Äksi, Tartu-Maarja, Kambja, Rõngu, Otepää ja Puhja kihelkonnaga. Nõo kihelkond on üsna ühetaolise pinnamoega. Sellest põhiosa moodustab lame lainjas lavamaa, millest kerkib esile laiu ja madalaid kõrgendikke. Silmatorkavaim neist on 40 meetri kõrgune Vapramägi (nimetatud Vapra talu järgi). Lava-maad läbivad arvukad avarad, kuid madalad ürgorud. Nõo kihelkonnas leidub rohkesti järvi ning väiksemaid jõgesid (Elva jt) ja ojasid. Sealne põllumaa on keskmise headusega (Tartumaa 1925: 281, 284–289, 291).

Nõo kihelkonna asustusest on jälgi alles nooremast kiviajast (alates IV at eKr). Enamik muistiseid pärineb rauaaja erinevatest perioodidest, nt Jaagupi tarandkalme III–V sajandist pKr ja Peedu linnus I aastatuhande teisest poolest (Marrand 2001: 51). Nõo kihelkond on üsna tihedasti asustatud. Sealne rahvas räägib Tartu murde lääne rühma kuuluvat Nõo murrakut, mis lähtub muistsete ugalaste keelepruugist. See üsna lõunaeeetilise ilmega murderühm moodustab koos Mulgi murde idarühmaga nn Võrtsjärve murdeliidu, olles seejuures pikaajaliselt mõjustatud Kesk-Eesti keelepruugist (vt Keem 1970: 11 jj, Pajusalu 2009: 174 jj).

Nõo kirikukihelkonna territooriumil asusid käsitletaval aja-järgul seitsme mõisa keskused ja külad (tabel 1). Ainult üks Luke mõisa küla paiknes Otepää kihelkonnas ning üks Tähtvere mõisa küla Tartu-Maarja kihelkonnas. Kolme mõisa (Pangodi, Ropka ja Unipiha) keskused ja nende enamik külasid jäid välja-poole Nõo kihelkonda, mistõttu neid käesolevas kirjutises ei käsitleta (ja need ei kajastu ka tabelis), küll aga tulevad vaatluse alla neile kuulunud Nõo kirikukihelkonda kuuluvad vähesed külad. Siinkohal lisatagu, et tegelik külade arv võib revisjonikir-jades esitatutest olla märksa suurem, sest mõne mõisa puhul pole külasid üldse nimetatud (tabelis on sel puhul nende arvuks mär-gitud 1).

Tabel 1. Nõo kihelkonna mõisad.

Nimi eesti ja saksa keeles	Esmane maining	Eraldatud	Külasid	Talusid	Märkused
Aru (<i>Arrohof</i>)	XVII saj		4	73	
Keeri (<i>Kehrimois</i>)	1784–1795	Tähtverest	1	12	
Luke (<i>Lugden</i>)	XVI saj		5	64	Üks küla Otepää khk-s
Meeri (<i>Meyershof, Moiseküll</i>)	XVI saj keskpaik		4	57	
Pangodi (<i>Spankau</i>)	XVII saj algus		1	13	Mõisakeskus ja enamik külasid väljaspool Nõo khk-a
Ropka (<i>Ropkoy</i>)	1531		2	20	– „ –
Tähtvere (<i>Techelfer</i>)	1515		8	90	Üks küla Tartu-Maarja khk-s
Vana-Nõo (<i>Alt-Nüggen</i>)	1759	Unipihast	1	22	
Vastse-Nõo (<i>Neu-Nüggen</i>)	XVIII saj II pool	Vana-Nõost	1	23	
Unipiha (<i>Unnipicht</i>)	XVII saj		1	2	Mõisakeskus ja enamik külasid väljaspool Nõo khk-a
Vana-Prangli (<i>Alt-Wrangelshof</i>)	1550		1	9	– „ –
Kokku			29	385	

Varasemate mõisate rajamisaeg on jäänud mineviku hämarusse. Neist enamiku kohta on andmeid alles alates XVI–XVII sajandist. Peaaegu kõik Nõo kihelkonna saksakeelsed mõisanimed on eesti päritolu, v.a Meeri paralleelnimi, mis tuleneb Tartu raehärra Johann Meyeri perekonnanimest (Uustalu 1968: 736–737). See näitab, et mõisad on rajatud Eesti põliste külade kohale. Teistest kirevam on Nõo mõisa lugu. Nõo oli esialgu, Tartu piiskopkonna perioodil, omaette mõis, kuid läks hiljem Unipiha koostisse. XVIII sajandi teisel poolel eraldati Nõo taas omaette üksuseks, mis peagi tükeldati Vana- ja Vastse-Nõo mõisaks.

Nõo kihelkonna territooriumil nagu mujalgi kuulus peamõisate juurde tavaliselt mitu karjamõisat. Paraku puuduvad täpsemad andmed selle kohta, millised neist olid XIX sajandi keskpaigaks juba olemas (hingeloendites nad ei kajastu). Karjamõisad rajati tavaliselt talude baasil, mistõttu nende nimed lähtuvad talunimedest, näiteks Liudsepa, Orava, Tüki, Vestra. Tõrvandi karjamõisal, mis oli kunagi iseseisev mõis, on sama nimi mis külal.

Nõo kihelkonnas oli 1858. hingeloenduse andmeil ligemale 400 talu, kuid erinevaid talunimesid sai ühtekokku 285, sest osa toponüüme kordub ja osa talusid on nimeta. Korduvad talunimed osutavad talude tükeldamisele seoses rahvastiku juurdekasvuga. Mitmel talul on nimi aegade vältel asendunud uuega. Näiteks on Vastse-Nõo mõisas XIX sajandi alguses Pähnamaa talu ümber nimetatud Arjuks, kuid Pähnama-nime on omandanud Soone ja Soone-Jaani, vrd 1816 P ä h n a m a a (*Pechnama* 4, *jetzt Arjo genannt*); S o o n e (*Soone, jetzt Pechnama genannt* 12); S o o - n e - J a a n i (*Soone Jaani, jetzt Pechnama genannt* 13). XIX sajandi keskpaigaks oli Arju talu hääbunud. Talunimesid muudeti 1858. aastaks eriti suures ulatuses Vana-Nõo ja Tähtvere mõisas. Nõo kihelkonna talunimedede genees talude kaupa vääricks omaette uurimist.

Talunimed võivad nagu külanimedki lähtuda ühelt poolt kunagise peremehega, teisalt aga taluga seotud tunnustest. Esimest laadi tunnuste hulka kuuluvad omaniku nimi, amet, päritolu, sugulus, iseloomujooned jne. Isikuga seotuteks, vähemalt osaliselt, peetakse talunimedes ka looma- ja taimenimetusi, samuti tarbeseemete nimetusi, mis võivad viidata kunagise omaniku tegevus-

alale (Pall 1977: 176, 177; Kallasmaa 2000: 152). Peale selle seonduvad taludele pandud nimedega asukoht, ümbritseva maastiku iseloom jm.

Isikunimedest tuletatud talunimed

Kõigepealt tulevad vaatluse alla lihtnimed. Üleüldse oli Nõo kihelkonnas XIX sajandi keskpaiku kõige sagedasem talunimi *Peetsu*, mis esines viies mõisas, seevastu kolmes mõisas leidus *Lauri*-, *Miku*- ja *Nigula*-nimelisi talusid. Suhteliselt vähe (arvult 23) talunimesid on seotud tänapäeval levinud eesnimedega, nagu *Andu* (Luk *Ando* 8, 30); *Andrese* (*Mee/Aia Andresse* 52; *VsNõo/Nõo Andresse* 7); *Ella* (*Aru/Kül Ella* 13; *Aru/Vel Ella* 21, 22); *Ennu* (*Aru/Kar Enno* 38; *VNõo Enno* 7, 8); *Everti* (*Aru/Kar Ewerti* 37; *Mee/Aia Ewerty* 57); *Indriku* (*VNõo Hindriko* 9); *Jakobi* (*Aru/Vel Jakobi* 23; *Mee/Tõr Jakobi* 31); *Joosepi* (*Täh/Rah Josepi* 25); *Kupi* (Luk *Kuppi* 49) < *Jaagupi*, *Lauri* (*VsNõo/Ver Lauri* 19; Luk *Lauri* 48; *Aru/Kar Laury* 50, 51); *Marguse* (*Aru/Uue Margusse* 3); *Miku* (*Aru/Kül Micko* 17; *VNõo Mikko* 6; Luk *Mikko* 20); *Märdi* (*Aru/Vel Merdi* 26; *Aru/Uue Maerdi* 2); *Nigula* (*Rop/Soi Niggola* 3, 4; *Täh/Täh Niggola* 19; *VsNõo/Nõo Niggula* 6); *Olli* (*VNõo Olli* 22, 23); *Mee/Tõr Peedu* (*Pedo* 25); *Pärdi* (Luk *Pärdi* 44); *Reinu* (*VsNõo/Mõi Reino* 14); *Siimu* (*Pan Siemo* 28; Luk *Simo* 18, 51); *Taavo* (*Mee/Tõr Tawo* 7); *Tiidu* (*Pan Tiedo* 19); *VNõo Tõnu* (*Tõnno* 18) ja *Villemi* (*Aru/Kül Willemi* 19, 20).

Tunduvalt suurem arv (38) Nõo kihelkonna liiteta talunimesid on tekkinud varem kasutusel olnud, kuid tänapäeval vähe tuntud, sageli veel ainult perekonnanimedena levinud lääne (mittevene) tüüpi eesnimedest, üksikjuhtudel isegi muistsetest eesnimedest, sh *Arbi* (*Mee/Tõr Arbi* 19, 20) < *Arp* < *Archippos*; *Embu* (Luk *Embo* 16) < *Hembu*; *Essu* (*Täh/Haja Ezzo*) < *Essu*; *Hanni* (*Rop/Kli Hanni* 31) < *Hann* < *Johannes*; *Härma* (*Täh/Trv Herma* 5) < *Härm* < *Hermann*; *Ilbu* (*Rop/Kli Ilbo* 28) < *Hildebrecht*, *Hilpert*; *Joor* (*Aru/Kül, Kar Jora* 14, 40) < *Joor* (vt ka Pall 1969: 40); *Joosti* (*VsNõo/Mõi Joosti*

15) < *Joost*; *K a u b a* (Aru/Kar *Kauba* 42, 43, 46) < *Kaup* < *Jakob* (vrd Pall 1969: 61); *Klau(s)se* (Luk *Klausse* 11; Täh/Rah *Klausse* 27) < *Klaus*; *Kösti* (Luk *Kösti* 25) < *Köst* < *Gustaf*; *Laari* (VNõo *Laari* 24) < *Laar* < *Laurentius*; *Lalli* (Mee/Tõr *Lalli* 23) < *Lall* < *Laurentius*; *Leemeti* (Rop/Soi *Legetti* 9, 10) < *Leemet* < *Clemens*; *Luksi* ~ *Luukse* (Luk *Luksi* 45; vrd Täh/Rõh *Luukase* ~ *Luukse* KnK) < *Lux* < *Luukas*; *Luukase* (Täh/Rõh *Lukesse* 69; 1909 ekslikult *Lakese* AR 610) < *Luukas*; *Maanuse* (VsNõo/Nõo *Manuse* 1; 1909 *Mannuse* AR 609) < *Magnus*; *Madi* (Täh/Rah *Maddi* 23) < *Madi* < *Matheus* ~ *Matthias*; *Mato* (Mee/Aia *Matto* 49) < *Matt* < *Matheus*; *Matsi* (Aru/Kar *Matsi* 53, 54; Aru/Vel *Matsi* 25; Täh/Rõh *Matzi* 61) < *Mats* < *Matheus* ~ *Matthias*; *Meuse* (Mee/Aia *Meuse* 50, 51) < *Meus* < *Bartholomeus*; *Mälgi* (Aru/Kül *Melgi* 16) < *Mälk* < ?*Melchior*; *Naanu* (VNõo *Nanu* 19) < *Naan* < *Johannes*; *Olepi* (Aru/Uue *Ollepi* 6, 7; 1909 *Olepi*, *Olepi Laari* AR 607) < *Oolep* ~ *Olep* < *Olaf*; *Paabu* (Aru/Vel *Paabo* 28; Aru/Kar *Paabo* 58; Aru/Kül *Pabo* 18) < *Paap* < *Fabian*; *Peedi* (Aru/Kar *Pedi* 56) < *Peet* < *Peeter*; *Peetsu* (Aru/Kar *Peetso* 59; Aru/Uue *Peetso* 8; VsNõo/Ver *Peetzo* 21; Pan *Petso* 17; Luk *Petso* 46; Rop/Kli *Petzo* 33) < *Peets* > *Peeter*; *Prantsu* (Kee *Prantzõ* 2) < *Prants* < *Frank*, *Franz*; *Preedikü* (Luk *Prediko* 5, 15) < *Preedik* < *Friedrich*; *Päidu* (Täh/Täh *Päido* 18) < *Päit*; *Tani* ~ *Tanni* (Täh/Pih *Tanni* 34) < *Tani* ~ *Tanni* < *Daniel*; *Tanno* (VNõo *Tanno* 20) < *Tanno* > *Daniel*; *Tiirika* (VNõo *Tirika* 14) < *Tiirik* < *Dietrich*; *Tinni* (Täh/Kaa *Tinni* 46) < *Tinn* < *Konstantin*, *Valentin* jt eesnimed; *Tootsi* (Aru/Vel *Tootsi* 29) < *Toots* < *Theoderich*; *Tõutsi* (Täh/Rah *Tõutsi* 29; 1939 *Tautsi* ET 329) < *Tõuts* < *Theoderich*; *Vestre* (Aru/Kar *Westre* 67, 69; 1909 *Westra* AR 607) < *Vester* < *Silvester*; *Volmri* (VNõo *Wolmri* 13) < *Wolmer* < *Waldemar* (Rajandi 1966: 31, 35–36, 41–44, 62–64, 70, 71, 77, 96, 102, 103, 117, 118, 127, 128, 130, 134, 140, 142, 143, 155–157, 165, 166, 167, 173, 174, 199, 202, 205, 208, 211, 220, 223; Mägiste 1929: 29, 43; Tiik 1977 : 286, 287; Kallasmaa 1996: 193).

Üheksal juhul pole päris selge, kas talunime lähteks on olnud eesnimi või apellatiiv, kuigi antroponüüm tundub tõenäolisema-

na. Need on Arniku (Aru/Kar *Arnicko* 34, 35) < *Arnik* või taimenimetus *arnik* 'mitmesugused harilikud kollaseõielised, rahvameditsiinis kasutatavad taimed' (Rajandi 1966: 195, EMS I 441); K a m m a ~ K a m a (Täh/Rah *Kamma* 28; 1939 *Kama* ET 333) < muistne eesnimi *Kamma* või toidunimetus *kama* (Rajandi 1966: 207); K i l l e ~ K ü l l e (VNõo *Kille*, varem *Külle* 4) < inimesenimi *Külle* ~ *Kille* (Rajandi 1966: 101, 207) või apellatiiv *kile*, mida kasutatakse mitmes tähenduses, nagu 'kiisel', 'kelme', 'kriiskav' ja 'kits' (VMS I 223–224; vrd Täh/Rah *Kile eehamaa*, kus varem olnud Kile talu KnK); K o n n i ~ K o n i (Aru/Kar *Konni* 41; 1909 *Konni* AR 607) < antroponüüm *Konni* (< *Konrad*) või *konn* : *konni*, *konn* : *konna* : *konni* (mitmuse genitiiv) ja *koni* mitmes tähenduses (EMS III 559–560, KV 50, Pall 1969: 81, Kallasmaa 1996: 119, vt ka *Konnimuse* ~ *Konimuse*); K ö l l i (Luk *Kölli* 7, 19) < inimesenimi *Köll* ~ *Köll* < *Cölestin* või üldnimi *köll* 'kronu, kollakas härg' jt (Rajandi 1966: 208, VMS I 337); M ä k u (Rop/Soi *Mäko* 5) < antroponüüm *Mekko* või apellatiiv *meck* : *meku* 'määgimine, möögimine' (ESS 594); vrd 1638 *Mecko Peter* (vt Pall 1969: 151 *Mäkas-te* all); R e t u (Luk *Retto* 35, 52; vrd 1758 Luk *auf Rette Land Rette Jaan* L 123p; 1939 *Retto* ET 210) < mehenimi *Rett* < *Konrad* või üldnimi eL *rätt* : *rätü* 'rätt' (Tiik 1977: 287, ESS 1973: 942, vt ka Kallasmaa 1996: 339); R o n i ~ ?R o n n i (Täh/Trv *Ronni* 6, 10; 1909 *Ronni* AR 610; 1939 *Ronni-Raja* ET 266) < eesnimi *Roni* < *Hieronymus* või rohkete tähendustega apellatiivne *roni*-tüvi (vt Pall 1969: 206–207, VMS II 339); T i l l i (Täh/Haja *Tilli*) < isikunimi *Tille* või apellatiiv *till* mitmes tähenduses nagu 'ujupõis, peenis, tilder' (Pall 1969: 240).

Kollektiivsufiksiga on moodustatud kaks lihtnime, sh *Ihaste* (Aru/Kar *Ihaste* 66, vrd 1758 Aru/Kar *auf Ihaste Hinrichs Land* L 151p) < *iha*; L e m m a t s i (Täh/Rõh *Lemmatsi* 74, Täh/Haja *Lemmatsi*) < ?**Lemmane* < *lemb* : *lemme* (Kettunen 1955: 212, 239; Pall 1969: 117). Kolmel juhul on talunimesid loodud ka eesnimede hellitusvormidest, nimelt H a n s u k e s e (Luk *Hansokesse* 1); J a a n i k e s e (Luk *Janikesse* 12) ja J a a n u k e s e (Luk *Janukesse* 21 < *Jaanu*, Rajandi 1966: 86). Nimetatud talud asuvad Luke mõisas.

XIX sajandi keskpaiku oli Nõo kihelkonnas slaavi eesnimedest, mis kõik on talupoegadele omaselt deminutiivsed, üsna vähe (6–8) talunimesid tekkinud, sh *Kannuska* (Täh/Haja *Kannuschka*; 1939 *R[!]annuska* ET 330) < *Gannuška* < ukr *Ganna* (vastab *Annale*; Unbegaun 1989: 89); *Leoske* (Pan *Leoske* 24) < *Ljoška*; *Sereski* (Mee/Aia *Serreski* 45, 46, 47; 1939 *Sereski-Järve*, *Sereski Laari* ET 210, 211) < *Serjožka* < *Sergei*; *Timuski* (Mee/Tõr *Timuski* 10, *Timmuski* 11; vrd 1721 *Timmoschka Jahn* L 157p; 1939 *Timmeski* ET 210) < *Timoška* < *Timofei*; *Vantka* (Luk *Wantka* 43) < *Vanka* < *Ivan*. Väga tõenäoliselt on slaavipärane ka *Voika* (Mee/Tõr *Voika* 6; 1939 *Voika* ET 210), mille lähteks võib olla poola *Wojtek* : *Wojtka* < *Wojciech*, vrd ka perekonnanimed ee *Voika* ~ *Voitka*, poola *Wojtko* ja ukraina *Vojtko* (vt *Wojciech*, vrd *Voika* ~ *Voitka* KnK). XVII sajandi dokumentidest leiame, et Otepää kandis on 1638. aastal elanud *Woyke Peter ein Reusz* ja *Woitko Hin Ein Rusz* (LMR 58, 295). Ansomardi (1903: 845) esitatud nime *Votiko* ~ *Vodiko* ei saa arvesse võtta, sest see on tuletatud vere lõpulisest kohanimest, ja pole sugugi kindel, et tegu olnuks isikunimega. Apellatiividest on registreeritud Kuusalu *voika* ‘noodatiiva märk’ (VMS II 696), ent see on liiga kitsa levikuga. Lisaks eelmainitud venepärastele talunimedele võib veel kahe nime lähtena tulla kõne alla ka vene eesnimi. Need on *Krassi* (VsNõo/Nõo *Krassi* 5; 1939 *Krassi* ET 211) < kas *Garasja* < *Gerassim* või *krass* ‘jonn; sakk; takjas’ (VMS I 290); *Laaska* (Täh/Kaa *Laaska* 42; VsNõo/Mõi *Laska* 10; 1939 *Laaska* ET 209, 329) < *Vlaska* < *Vlas* või appellatiiv *ласка* ‘nirk’ või *San laška* ‘eriline vitsmörd’ (vt Petrovskij 1966: 79, 86; EMS IV 963).

Perekonnanimedest lähtunud talunimed (9–10) on osaliselt hilised, tekkinud XIX sajandi keskpaiku. Ainult ühe talukoha nime lähteks on eesti perekonnanimi, nimelt *Saagi* (Täh/Haja *Saag*). Saksa perekonnanimedest, mille struktuur jääb käesolevas kirjutises põhjalikumalt käsitlemata, on tuletatud 7 talunime: *Ackeli* (Täh/Haja *Ackel*); *Kleeni* (Rop/Kli *Kleeni* 29, 36) < *Klein*; *Rosenbergi* (Täh/Haja *Rosenberg*); *Römli* ~ *Remli* (VsNõo/Nõo *Romly* 3; 1816 *Roemli* 3; 1909 *Remli* AR 609; 1939 *Remli* ET 210; *Remli* KnK) < *Römmel* ~ *Remmel*;

Sermann (Luk *Sermann* 2); Tunselmann (Luk *Tunselmann* 6, 26; 1909 *Tunsermann* AR 608; 1939 *Tunsermani* ET 213). Neist enamik on liitsõnad ja saksakeelses hingeloendis seisavad eranditult nominatiivis. Vene perekonnanimest lähtub *Mosina* (Mee/Tõr *Mossina* 28, 29) < *Mosin* < *Amos*, *Moisej* (vt Katalog familij) ning võib-olla ka *Mosna* (Täh/Haja *Mosna*; 1939 *Mosna* ET 335), ent viimasel juhul ei saa tähelepanna jätta ka apellatiivi *можно* 'võib'.

Järgnevalt tulevad käsitlemisele hargtäiendiga talunimed, need saab koostisosade järgi jagada kolmeks alarühmaks:

a) eesnimi + eesnimi (10 talunime), sh *Ennu-Jüri* (VNõo *Enno Jürri* 17); *Lauri-Adu* (Täh/Krd *Lauriado* 7); *Luksi-Adu* (Luk *Luksi Ado* 47); *Matsi-Jaagu* (Mee/Aia *Matsi-ago* 48 < *Mats* + *Jaak*, vrd 1811 *Matzi Jago Hans* 6); *Miku-Adu* (Luk *Mikko Ado* 22); *Oti-Lauri* (VsNõo/Nõo *Otti Lauri* 8); *Prantsu-Ilbu* (Kee *Prantz Ilbo* 3); *Prantsu-Lauri* (Kee *Prantz Laure* 1); *Tooma-Peetsu* (Aru/Uue *Thoma Petso* 10). Nõo kihelkonnas leidis XIX sajandi keskpaiku vaid üks talunimi, milles oli toimunud lühenemine, nimelt *Tepuri* (Mee/Tõr *Teppori* 13, 14), mis on kujunenud kahe eesnime, näiteks *Tepu-Jüri* või *Tepu-Peetri* liitumisest (vrd 1811 *Teppo Jurry Peter* 13), kusjuures *Tepo* < *Stefanus* (Rajandi 1966: 157);

b) apellatiiv + eesnimi (16–18 talunime), sh *Kilgi-Jaagupi* (Luk *Kilgi Jakob* 57) < *kilk*; *Lõsta-Jüri* (Luk *Lõsta Jürri* 41) < eL *lõst* 'lest' (VMS I 483); *Metsa-Lauri* (Aru/Kar *Orrawa, jetzt Metsa Laury* 57); *Pika-Matsi* (VsNõo/Ver *Pikkamatzi* 20) < *pikk*; *Silla-Matsi* (VsNõo/Ver *Sillamatzi* 16) < *sild*; ?*Vana-Laaska* (VsNõo/Mõi *Wana Laaska* 11) < *vana*; *Variku-Ansu* (*Warriko Ans* 41); *Variku-Oti* (Rop/Kli *Warriko Otti* 42); *Variku-Tõnise* (Rop/Kli *Warriko Tõnnis* 43) < *varik* 'kõrge mets, metsatukk, kivihunnik' (VMS II 648, Saar 2009: 85). *Variku*-nimeosist sisaldavad talud on Ropka mõisas suhteliselt hilise asustusega. *Viina-Märdi* (Luk *Winamerti* 28; 1909 ekslikult *Vünamerdi* AR 608) < *viin* (kas viinaajaja või joodik); *Viinamärdi-Adu* (Luk *Winamärdi Ado* 27). *Viisjaagu* kõrts (Aru/Vel

Wiisjagscher Krug 30; 1721 Aru/Kül *Wis Jacko Andres* L 167p; 1850 *Wisjagscher Krug* 30) võis esialgu kanda *Vissi-Jaagu* nime (vrd *viss* 'mossis inimene' või ?*Vesse* või Vissi külast pärit; vt Kallasmaa 1996: 499, VMS II 694);

c) eesnimi + apellatiiv (2 talunime): *Mälgi-Kärsamäe* (Aru/Kar *Melgi, jetzt Melgi Kärsamäe* 52) < *Mälk* + liitüveline *Kärsamägi*, mis omakorda koosneb sõnadest *kärss* + *mägi* (mäe kuju järgi?); *Peetso-Kilgi* (Täh/Pih *Petsokilge* 32) < *Peetsu* + *kilk*.

Seega on hargtäiendiga talunimi kõige sagedamini tekkinud apellatiivsele talunimele isikunime liitumise teel, poole harvemini on see moodustatud kahe isikunime ühendamise teel.

Nõo kihelkonna talunimedele hulgas leidub kunagise antroponüümse päritoluga nimesid 109–123, mis moodustab 38,2–43,2% talunimedele koguarvust. Suur varieeruvus on tingitud sellest, et osa talunimedele puhul pole kindel, kas nad on tekkinud isikunimest või üldsõnast. Kuid nagu eespool mainitud, tundub esimesena nimetatud võimalus siiski tõepärasem. Selle tähendusrühma talunimedele esinevad järgmised huvipakkuvad vormid: kollektiivsed *-ste* (*Ihaste*) ja *-tsi* (*Lemmatsi*) ning deminutiivne *-ke* : *-kese* (*Hansukese*, *Jaunikese* ja *Jaanukese*). Antroponüümse lähtega talunimedele seas esineb 81–93 liitnime ja 28–30 hargtäiendiga liitnime, vastavalt siis 28,4–32,6% ja 9,8–10,5%.

Üldsõnadest tuletatud talunimed

Peale peremehe isikunime on Nõo kihelkonna talusid nimetatud teistegi tunnuste põhjal (peremehe amet, talu asend jm). Artikkel käsitleb liht- ja liitponüüme taas eraldi. Ameti järgi on Nõo kihelkonnas peale liitüveliste *Ratassepa*, *Raudsepa*, *Rätsepa* ja *Sorksepa* (neist allpool) ning võimaliku *Viina-Märdi* (vt eespoolt) tuletatud vaid 4–5 talunime, nende seas ?*Kokka* (Aru/Vel *Kocka* 24; 1909 *Kokke* AR 607); *Pappi* (Mee/Tõr *Pappi* 36); *Prulli* (Mee/Mõi, Tõr *Prulli* 27, 39) ja *Seppa* (VNõo *Seppa* 21; Luk *Seppa* 24; Rop/Kli *Seppa* 32). Seega esines 1858. aastal *Seppa* (*Seppa*) nime kandvaid talusid kolmes Nõo kihelkonnas

mõisas. Käsitletavasse rühma võib paigutada ka *L a h k a* (ja) (Luk *Lachka* 31; 1811 *Lachkaja* 31; 1939 *Lahkaja* ET 209) < eL *lahkaja* < *lahkama* ‘tapetud looma lõhki lõikama’ (EMS IV 826). *Koka* puhul võiks peale üldsõna arvesse tulla ka antroponüümne vaste (vt Kallasmaa 1996: 114).

Suhteliselt vähe talusid (arvult 3) on nime saanud kunagise peremehe päritolu põhjal. Kindlasti kuulub nende hulka *M u u - l a s e* (Mee/Tör *Muhlasse* 34; 1909 ekslikult *Michklase* AR 609; 1939 *Muhklase* ET 210). Selle nime kohta leidub andmeid juba alates XVIII sajandist, nt samas külas 1721 *Muglaste Jack* L 155p; 1850 *Muchlesse* 8, kuid 1811 ja 1816 *Muchklase* 8. Nende ülestähenduste aluseks on *muhulane* ja *muhklane* ‘muhulane’ (VMS II 35). Näib, et XVIII sajandil oli toponüüm *ste*-line. Taluperemehe päritolukohta võivad väljendada ka *R o p k a* (Aru/Kar *Ropka* 60, 61; 1839 *Repka* R 79) ja liitüveline *Põltsamaa* (lähemalt allpool).

Isikuomadusi tähistavatest apellatiividest lähtunud lisanimedest tekkinud talunimesid on 8–15. Nendest omadussõnalisi talunimesid on kokku 5–6, sh *K e r g e* (Täh/Rõh *Kerge* 60), *K õ h - n a* (Luk *Kechna* 9), *L o l l i* (Täh/Rõh *Lolli* 71), *M a s a k s e* (Täh/Rõh *Massakse* 62, vrd 1721 Täh/Rõh *Massaka Hind Andres* L 127p) ja *V a p r a* (Mee/Tör *Wapra* 35). *Masakse* on tuletatud tõenäoliselt omadussõnast *masake* ‘lühike’ (VMS II 18). Kõnesolevasse rühma on küsimärgiliselt paigutatud ka *N u t i* (Pan *Nutti* 29) < *nutt* : *nuti*, mille üheks tähenduseks on ‘pea, mõistus’ (VMS II 109). Umbes sama palju kui isikuomadustega seotud talunimesid võib Nõo kihelkonna talunimedede hulgas leida nimisõnadest tuletatud talunimesid, mis kajastavad kunagise peremehe välimust, puuet või iseloomu. Siinpuhul on enamasti tegu omapäraste murdesõnadega, nt *J õ k s i* (Täh/Rõh *Jöksi* 64; 1638 Täh/Rõh *Jeeksi Peetz*; LMR 63) < *jöks* : *jöksi* ‘luks’ või ?*Jaks* < *Jakob* (vrd Rajandi 1966: 87); *J õ n n i* (Aru/Kül *Jõnni* 15) < ‘poisipõnn; kasvus kängujäänud loom; jonnakas inimene’ või *Jõnn* ‘Kihnu mehe eesnimi (< *Johannes*)’ (EMS II 261; Rajandi 1966: 206); *K e e v e n d i* (Täh/Pih *Kewendi* 38; 1939 *Kem[!]endi*) ET 330 < Rannu *keevend* ‘rahu inimene’ (EMS II 943); *K ä m a r a* (Rop/Täs *Kemmera* 14; 1939 *Kämara* ET 264) < *kämaras* ‘kortsus, krimpsus’ (vt ka Kettunen 1955: 188), li-

saks võib-olla ka Köötsi ~ Kõtsi (Täh/Kaa *Kõtzi* 44; vrd Otepää vallas 1939 *Kõtsi* ET 218) < *kööts* : *köötsi* 'vilets olend' või *köödsin*, *köödsuh*, *köödsun* 'küürus' (EMS IV 633; ESS 1973: 383), samuti Plaksi (Täh/Rah *Plaksi* 21) < eL *plaks* : *plaksi* 'lök' (VMS II 220; ESS 1973: 836; vrd Pall 1969: 183). Seega on kahel juhul võimalik ka antroponüümne lähe. *Kõtsi* ja *köötsi* ning ehk ka *kõtsi* tõlgendamise muudab ebakindlaks peale mitme erineva täishäälikuga sõna veel rohkete tähenduste olemasolu (vt EMS IV 340, 625; ESS 1973: 379; vt ka Kallasmaa 2010). *Kämara*-nimi saab Nõo kihelkonnas alguse umbes 1623. aastast, mil sinna asus Kirumpää kandist elama *Kemmara Jürgen* (LMR 72). *Kämara*-toponüümi leidub ka Põhja-Tartumaal (Pall 1969: 101).

Eestikeelsetele isikuomadusi kajastavatele talunimedele võib lisada veel kolm võõrapärast omadussõnalist nime, tõsi küll, kaht viimast väga oletamisi: *Kriivu* (Mee/Tõr *Kriivo* 15, 16; 1939 *Kriivo* ET 209) < vn *krivo* 'köveralt' või hoopis läti *krievs* : *krievu* 'vene', vrd ka vn *зрива* 'piklik mäeseljak' (Pall 1969: 85); *Prosta* (Täh/Kar *Prosta* 2) < *prosta* 'lihtne' < vn *prosto* 'lihtsalt' (VMS II 248; vrd 1582 *Prostamoiza* PA 51; 1638 Täh *Prostamoysa* LMR 65) ja *Sastavi* (Kee *Sasstav* 12) < vn *sostav* 'koosseis' või Urvaste murraku etümoloogiata *sastav* 'kangekaelne' (VMS II 389).

Umbkaudu kümnendiku (26–28) talunimedest moodustavad looma- ja taimenimetused. Viimaseid on üsna vähe, ainult 5–6, needki kõik puunimetused, sh *Paju* kõrts (Täh *Krug Pajo*; 1839 *Paio* R 72), *Pedäjä* (VsNõo/Ver *Peddaja* 17), *Puu* (Täh/Krd *Puu* 6), *Saare* (VNõo *Saare* 16) ja *Tamme* (Täh/Krd *Tamme* 4). *Saare* võib teadupoolest lähtuda ka apellatiivist tähendusega 'veega või metsaga ümbritsetud ala'.

Taimenimetustest tuletatud talunimedest palju rohkem leidub Nõo kandis loomanimetustest tuletatud talunimesid (20–22). Kodustatud liikide nimetustega saab seostada järgmisi talunimesid: *Kikka* (Täh/Pih *Kikka* 41), *Kitse* (Täh/Kaa *Kitze* 47), *Lamba* (Täh/Haja *Lamba*, võsavahikoht), *Põrsa* (VsNõo/Nõo *Põrsa* 2) ja *Täku* (VNõo *Täko* 11). Imetajate nimetusi sisaldavad veel järgmised talunimed: *Iire* (Mee/Tõr *Ihre* 1, 2; 1839 *Ire* R 52) < *iir* 'hiir'; *Karu* (Luk *Karro* 10); *Lahitsa* (Pan

Lachitsa 31) < eL *lahits* 'nirk' (EMS IV 822); *Orava* (Luk *Orrawa* 4, 42; *Aru/Uue Orrawa* 4, 5); *Rebase* (Luk *Rebbase* 17, 36; *Mee/Aia Rebbase* 56; *Rop/Kli Rebbasse* 37) ja *Soe* (VNõo *Soe* 2) < eL *susi* : *soe* 'hunt'.

Uluklindude nimetustega on ühenduses *Araka* ~ *Araku* (*Aru/Kül Arraka* 12; *Rop/Täs Arraka* 17; *Rop/Kli Arrako* 34), *Kaku* (*Rop/Täs Kacko* 19; 1939 *Kakko* ET 267), *Kotka* (*Pan Kotka* 15), *Kulli* (*Täh/Krd Kulli* 10), *Kure* (*Rop/Täs, TäH/Haja Kurre* 20) ja *Sirgu* (*Aru/Vel Sirgo* 31, 32). Oletust, et *kaku* puhul on tegemist linnu, mitte leivapätsiga, toetab teiste linnu-nimetustega talude leidumine Täsvere külas. Kahepaiksetele osutab üksnes *Konna* (Luk *Konna* 50).

Kalanimetustega seonduvad *Kiisa* (*Mee/Mõi Kiesa* 37; *Mee/Tör Kiesa* 5), *Latika* (Luk *Lattika* 59), ?*Lõsta* (*Mee/Tör Laesta* 3, 4; Luk *Lesta* 38, *Lõsta* 39; *Rop/Kli Lesta* 35; *KnK Lõsta*). Erinev õ märkimine on tingitud hääliku mittetajumisest sakslastest revidentidel. Peale kala väljendab *lest* ~ *lõst* veel mitut mõistet (vt EMS V 118–119; VMS I 428, 483). Haruldane nimetus on *Pilniku* (Luk *Pillanikko* 53), mis lähtub apellatiivist *pilanik* 'väike latikas'. Sõna on kirja pandud Nõo naabermurrakust Rannu kihelkonnast, samuti ka Torma kandist (VMS II 207, ESS 1973: 815). Selgrootute putukate nimetustega on ühenduses ?*Kihu* (*Aru/Kar Kiho* 44, 45; vrd Võnnu valla 1939 *Kihu* ET 376) ja *Kilgi* (Luk *Kilgi* 13, 14, 56). Tuleb arvestada, et *kihu* tähendab Lõuna-Eestis peale kihulase ka mõis-teid 'kärsitu' ja 'kübe' (EMS III 60–61, vt ka Pall 1969: 65). Loomanimedega taludest osutusid XIX sajandi keskpaiku kõige sagedasemateks ?*Lõsta* ja *Rebase*, mis esinesid kolme mõisa territooriumil.

Toiduga saab seostada 5 talunime, sh *Kannika* ~ *Kanniku* (*Täh/Rah Kannika* 22; *Mee/Tör Kanniko* 22), *Korbi* (*Mee/Aia Korby* 55), *Käki* (*Pan Käcki* 8), *Roa* (*Täh/Nõg Roa* 56, 57; 1939 *Roa* ET 332; *Rua* KnK) ja *Saia* (*Rop/Soi Saia* 1, 2; 1839 *Sauga* R 81; 1939 *Saia* ET 266). *Roa* puhul jääb allpool esitatud näite põhjal mõningane kahtlus, et see võis algselt olla *Röa* (< eL *rügä* : *rüä* 'rukis'; vrd häälikuliselt 1839 *Otepää Roakörz* 'Röa körts'; R 79).

Mitmesuguste esemete ja materjalidega on võimalik ühenda 14–18 talunime, sh

a) töövahenditega, nagu *Kõpla* (Täh/Rah *Kõpla* 24; Täh/Haja *Kõpla*); *Käru* (Luk *Kerro* 34; *Kärro* 32) < *käru* ‘kaarik; käristi; jt’ (EMS IV 520–521); *Leetsi* (Täh/Krd, Täh/Trv *Leetsi* 1; 1839 *Leezi* R 63) < *leets* : *leetsi* ‘võsanuga, võsakirves’, vrd ka Pärnumaal 1839 *Laetz* ‘Leetsi talud’ (R 62; ESS 1973: 493; vt ka Kallasmaa 1996 175–176); *Puki* (Pan *Pucki* 21) < *pukk* ‘alus’ (VMS II 257); *Püssä* (VNõo *Püssa* 3) < eL *püss* : *püssä* ‘püss’ (VMS II 295); *Tapatsi* (VNõo *Tappatsi* 5; 1939 *Tapatsi* ET 55, 57) < ?eL *tapits* : *tapitsa* ‘ahjupihid’ (ESS 1973: 1119);

b) mahutitega, peamiselt nõudega, nagu *Kotiku* (Täh/Pih *Kotiko* 33) < *kotik* ‘väike kott; munandikott’ (vrd 1638 Täh *Kottiko Han* LMR 65); ?*Kruusi* (VNõo *Krusi* 12; VsNõo/Ver *Krusi* 19) < *kruus* : *kruusi* ‘jooginõu’ või *kruus* : *kruusi*, *kruusu* ‘keerd’ (EMS III 887–888, vt ka Kallasmaa 2010: 127); ?*Lüti* (VsNõo/Nõo *Lütti* 9; 1939 *Lütti* ET 209) < *lütt* ‘viinapudel’, vrd ka *lüütämä* ‘sörkima’ (VMS I 500; vrd ka Kallasmaa 1996: 200); *Napa* (Täh/Kaa, Rän *Nappa* 45, 76) < *napp* : *napa* ‘puunõu’ (VMS II 77); *Sarve* (Aru/Kar *Sarwe* 62, 63; Rop/Kli *Sarwe* 39) < *sarv*; *Taavitsa* (Aru/Kar *Tawitsa* 36) < eL *taavits* ‘puukauss’ (VMS II 474); *Tiksu* (Mee/Tör *Tiksu* 21) < eL *tiks* ‘viinapits’ (VMS II 508) või verbi *tiksuma* tuletis;

c) materjalidega, nagu *Pakla* (Täh/Rõh *Pakla* 59; 1939 *Pahkla* ET 335) < *pakal* : *pakla* ‘takk’ (VMS II 166); *Tohu* (Täh/Trv *Tohhu* 4) < *toht*; *Villa* (Täh/Nõg *Willa* 52; Täh/Trv *Willa* 9) < *vill* : *villa*;

d) muude esemetega, nagu *Krooni* (Mee/Tör *Kroni* 17, 18) < *kroon* ‘peaehe; pärg, vanik; puuvõra; ülaosa’; ?*Kuljuse* (Pan *Kullusse* 26; 1721 Pan *Küllesse Mert* L 147p; 1721 Pan *Kullus Mert* L 150p; 1939 *Kullese* ET 50, 54) < *kuljus* ‘väike kellake; õistaim; jt’ (EMS III 1014); *Vati* (Mee/Tör *Watti* 32) < *vatt* ‘ülerõivas’ (VMS II 655, vrd Pall 1969: 270). *Kulluse* ~ *Kullese* puhul võiks vähem tõenäolise apellatiivse vastena tulla arvesse ka mittelõunaestiline *kulles* ‘rohukonn; konnavastne’ (EMS III 1022), sest erinevad andmed on vasturääkivad, vrd 1638 Pan *Die neue Hofflage Kullskyllo*, kus elab talupoeg

Kullus Hans; 1721 *Kulis* ~ *Kullis Hans* L 148p; 1758 *Pan Auf Kullus Hans Land* L 105p; teisal aga *Kulluskyllo* LMR 83; vrd ka liivi *Cullis* (Stoebke 1964: 41).

Osa talunimetusi (arvult 10–12) on seotud majapidamist ümbritseva maastiku elementidega või pinnaseomadustega. Nad väljendavad

a) puudekogumit, nagu *L a a n e* (Aru/Vel *Laane* 33; Aru/Kar *Laane* 70; Mee/Tör *Lane* 33; Luk *Lani* 23), *L e p i k u* (Rop/Kli *Leppiko* 30); *M ä n n i k u* (Täh/Krd *Männiko* 5), *P a l u* (Kee, Täh/Haja *Pallo* 10; *Pallo* võsavahikoht), *P r a k s i* (Kee *Praksi* 6) < ‘rägastik’ (VMS II 243), *P i r n a k u* (Mee/Tör *Pirnako* 26; 1939 *Pirnako* ET 49; *Pirnaku* KnK) ja *V a r i k u* (Rop/Kli *Warriko* 38) < *varik* ‘kõrge mets; metsatukk; kivihunnik’ (VMS II 648, Saar 2009: 85). *Pirnaku* puhul võimaldavad vanemad kirjapanekud rekonstrueerida algkujuks **Pärnaku*, vrd 1721 Mee/Tör *Pernacko Tawo* L 155p, 1816 *Pernako* 26; kuid 1909 Vana-Prangli *Pirmaku* AR 586. See võimaldab Nõo kihelkonna talunime võrrelda Hiiumaa toponüümiga *Pärnaku*, mis on ühendatav sõnadega *pärnaaugu* või **pärnäkko* ‘pärnasalu’ (Kallasmaa 2010: 201). Tähtvere mõisa Männiku talu on juba üsna vana (1721 Täh/Krd *Mennicko Johann* L 39p, vrd 1839 Otepää *Mäniko* ‘Männiku’ R 69), kuid apellatiiv *männik* pole lõunaesti sõna (VMS II 57);

b) positiivseid ja negatiivseid pinnavorme, nagu *K a n d s i* (Uni/Kantsi *Kanzi* 18, *Kandzi* 19) < *kants* ‘kõrgendik; linnamägi; varjualune; jt’ (EMS II 695); *L o m b i* (Rop/Kli *Lombi* 45) < *lomp* (vt Pall 1969: 125); ?*U i g u* (Luk *Uigo* 54; 1939 *Uigo* ET 211) < Helme, Sangaste *uik* : *uiga*, Rõngu *uik* : *uigu* ‘lohk, madalam koht’ (VMS II 599, Pall 1969: 256). Osa kõrvutusi jääb seepärast oletuslikuks, et kõrvutatavatel apellatiividel on teisigi tähendusi, nt *kants* ‘varjualune’ ja ‘leivakonts’, *uik* ‘savist vilepill, heinputkest vile’, kuid *uigud* on Taagepera valla elanike pilkenimi;

c) pinnast, nagu *K õ r v e* (Täh/Rõh *Körve* 58) < *kõrb* : *kõrve* ‘kuiv maa’ (EMS IV 273–274; ka Nõo) ja *L i i v a* (Aru/Uue *Liwa* 1).

Osa Nõo kihelkonna nimesid kajastab ka talu asendit (5 nime), sh *K a b e l i* (VsNõo/Ver *Kabbeli* 24); *K o l g a* (VsNõo/Ver

Kolga 23) < *kolk* : *kolga* ‘kolgas’ (EMS III 494); *Nuki* (Rop/Täs *Nukki* 16) < *nukk* ‘nurk; kühm’ (VMS II 105); *Piiri* (VsNõo/Ver *Piri* 22, Mee/Mts *Piry* 40, Täh/Haja *Piiri*, võsava-hikoht); *Pööri* (Kee *Poeri* 9, Aru/Kar *Pöry* 68, VNõo *Pöri* 1) < *pöör* : *pööri* (VMS II 292). *Piiri*- ja *Pööri*-nimelisi talusid leidis kolmes Nõo kihelkonna mõisas.

Üsna väike, kuid heterogeenne kogum talunimesid (arvult 12–15), mis ei mahu eespool käsitletud rühmadesse ja mille lähetesõnade tähendused on küll teada, kuigi neid võib sõnal olla ka mitu, sai liidetud üheks rühmaks. Neist on kolm talunime lähtunud ilmastikunähtusi tähistavatest sõnadest, sh ?A11a (Kee *Alla* 4, vrd 1939 *Alla* ET 91) < *all* : *alla* ‘hall : halla’ või ebatõenäolisemalt *ala* (nt *Alatalu*), *Tuisu* (*Tuiso* 37) ja *Räisä* (VNõo *Reisa* 10) < eL *räiss* ‘rahe; risu, praht’ (VMS II 357). Kaks talunime seostub pidulike sündmustega, nimelt *Pulma* (Rop/Täs *Pulma* 13, 15) ja ?Säru (Luk *Serro* 55; 1939 *Sere* ET 209) < *säri* ‘simman’. Viimasel puhul võib kõne alla tulla ka isikuomadus ‘kähar, lokkis’ (VMS II 462, vt Kallasmaa 1996: 405).

1–3 talunime saab ühendusse viia inimese või looma elunditega, sh *Pörna* (Mee/Aia *Pörna* 43) ja *Soone* (VNõo *Sone* 15; VsNõo/Mõi *Sone* 12, 13; 1839 *Sona* R 84). Viimase sõna korral jääb paraku selgusetuks, kas nimi seostub tähendusega ‘veresoon’ (kaudselt ühenduses aadrilaskja ametiga) või ‘veesoon, veenire’ (vrd ka Pall 1969: 225). Pole selge, kas *Näki* (Rop/Soi *Näkki* 12) lähtub kehaosa või mütoloogilise tegelase nimest, vrd *näkk* ‘näkinge; tuhar’ (VMS II 120). Lisaks leidub üksikuid talunimesid, mida ei saa kuidagi rühmitada, nagu *Tüki* (Täh/Trv, Täh/Haja *Tükki* 3) < *tükk*; *Vanemba* (Aru/Uue *Wannemba* 11) < eL *vanemb* : *vanemba* ‘vanem’ (mitmes tähenduses); *Vastne* (Mee/Tör *Wastne* 9; vrd 1811 *Rauwa Andres*, jezt *Wastne Tallo Jahn Ges.* 9; 1816 *Wastne Talla* 9); *Õiguse* (Luk *Eigusse* 3; vrd 1721 Luk *Eigusse Kert* L 176p; 1939 *Õigusse* ET 211). Viimane oikonüüm on *us*-lõpu poolest võrreldav ühe varasema naaberkihelkonnast teada nimega (1721 Pan *Kangusse Peter* L 146p).

Muude nimetuste alla on paigutatud ka kaks läti keelest lähtuvat oikonüümi. *Oksi* (Rop/Täs *Oxi* 18; 1909 *Oksilari* AR 572; 1939 *Oksilari* ET 271 < *Oksi-Laari*) lähtena võiksid kõne

alla tulla eesnimi *Okse* (Rajandi 1966: 213) ja üldsõna *oks* : *oksi* ‘künstliche Hefe’ (ESS 1973: 707). Kuid 1638. aasta teade, et Poola okupatsiooni ajal on Mõniste mõisa asunud elama *Ochse Dierich* Zeltņist, nimekuju *Ockschi j[!]aack* ja tänapäeva läti perekonnanimi *Okšis* võimaldavad oletada, et Nõo talunime lähteks sobib paremini lt *uokšis* ‘nuuskija’ (LMR 72, 220; LD IV 416, 423). Läti algupära on ka *Tabuli* (Mee/Tõr *Tabbula* 30; 1811–1850 *Tabbula* 30; 1939 *Tabuli* ET 212), vrd lt *dabūls*, *dābuols*, *dābuls* ‘ristikhein’ (LD I 446, LD E 301).

Eelmisele rühmale on mõneti lähedased praegustel andmetel enam-vähem hämara etümoloogiaga 8 talunime. Liiasi on nende puhul raske leida nimeandmise motiivi. Sellesse rühma kuuluvad

a) mõned näiliselt eestipäraseid talunimed, nagu ?*Kõgli* ~ ?*Kõgli* (Aru/Kar *Kõgli* 47, 48, 49; vrd 1686 *Kagli Hans*; 1909 *Kigli*, *Kõgli* AR 607), *Mudaniku* (Täh/Krd *Muddaniko* 13; 1839 *Muddaneck* R 68), *Tolga* (Rop/Soi *Tolga* 7, 8), *Uhuta* (Pan (vigaselt) *Mohuta* 25; 1816 *Uhuta* 25), *Vose* ~ *Vosse* ~ ?*Vossi* (Aru/Kar *Wosse* 64, 65) ning *Võngri* (Täh/Krd *Wõngri* 11, Täh/Pih *Wõngri* 31, Täh/Rõh *Wengere Pedro* L 136p). *Võngri*-nime olevat kunagi kandnud Tartu-Maarja kihelkonnas asuv Kavastu (Kettunen 1955: 182).

Mudaniku-nimedest ilmneb, et varem on Lõuna-Eestis laiemalt esinenud apellatiiv *mudanik* (< *muda*), vrd Sanna 1638 *Muddanick Hans* LMR 190, kuid selle tähendus jääb tundmata, sest sõna pole seni registreeritud. A-lõpuline *Tolga* on eripärane, sest levinud on *tolk* : *tolgu*, *tolgi* ‘mõistus’ (< vn); rippuv jääpurikas, tatt vms’ jt (VMS II 521, vt Pall 1969: 241, Kallasmaa 1996: 434). Varieerumine *Uhuta* ~ *Uhata* (tänapäeval *Uuta*) näikse olevat vana, vrd 1638 Pan *Vchata* küla; 1721 Pan *Uhuta Mert* L 147p; 1758 *Auf Uhuta Peeps Land* L 104p. Võrdlemisel võiksid kõne alla tulla *uhk* : *uha*, *uhutus* ‘külm vesi või aur’, *uht* ‘vesi jää peal’ ja **uhutaja* < *uhutama* ‘üles kergitama’ (VMS II 597, 598). Kõne alla võiks tulla ka mõni elukutse. Talunime *Vos(s)e* tänapäevane kuju on problemaatiline, vrd 1758 Aru/Kar *Auf Woose Thotz Land* L 150p. Selle apellatiivne vaste võiks olla kas *voss* ‘täi’ (< vn) või, tõsi küll, väga kitsa levikuga *voss* ‘liivasoss’ või *vosä* ‘hulkuja’ (VMS II 701). *Võngri* nimega

seostuvad ehk deskriptiivsed *võngõrdamma* 'vingerdama', *võngõruss* 'uss', *võngõru(i)si-vangõruisi* 'köverdi' (VMS II 710);

b) võõrapäraseid talunimed, millel on sarnasust vene keelega, sh *Krõõla* (Täh/Pih *Krõlla* 35; 1721 Täh/Pih *Krela Michel* L 128p; 1939 *Krõla-Kaarli* ET 329, 331; *Krõõla* KnK), vrd vn *крыла* 'tiib'; ning *Tsorna* (Kee *Zorna* 5; 1909 *Zorna* AR 607; 1939 *Tsorna* ET 210), vrd vn *черно* 'mustalt' või eL *tsorin* : *tsorina* 'sorin' (VMS II 545).

Nõo kihelkonna liitponüümide hulgas eristatakse nii primaarseid kui ka sekundaarseid liitvälisi talunimesid (vastavalt 9 ja 18). Esimeste hulka kuuluvad *Merihärja* (Täh/Haja *Merriherja*, 1839 *Merieria* R 67, tänapäeval *Märja* alevik), *Odrakonna* (Täh/Krd *Odrakonna* 8; 1939 *Odrakonna* ET 335), *Ratassepa* (Rop/Soi *Rattasep* 6, Täh/Krd *Rattaseppa* 9, Täh/Trv *Rattaseppa* 2), *Raudsepa* (Luk *Raudseppa* 58, Aru/Uue *Rautseppa* 9), *Sorksepa* ~ *Sorgsepa* (Täh/Trv *Sorkseppa* 7, 8; Täh/Täh *Sorkseppa* 1; 1939 *Sorgsepa* ET 265), *Walgeristi kõrts* (1811 Mee/Aia *Walgeristscher Krug* L 13p; 1839 *Walgerist* R 90). Kahe esimese toponüümi lähteks on loomanimetus (sõimunimi?) ja teiste puhul mingi sepaamet. *Merihärg* tähistab kas lepatriinut või Läänemeres elavat kala (VMS II 24). Juba 1638. aasta andmeil oli Täh/Rah hingekirjas *Cubias Meri Herck* LMR 66. Sõnu *odrakonn*, mis pole lõunaestiline, ja *sorksepp* pole sõnastikes registreeritud. *Sorksepa* puhul pole selge, kas see on pilkenimi või seotud kuidagi sepale pakutava napsiga või hoopis midagi muud, vrd Rannu *sorku* ~ *sorka* 'veerandtoop viina' (< vn); *sork* 'rott; kimp; sörk' (VMS II 434, ESS 1061, Must 2000: 377). Julius Mägiste (1969: 176) on *Sorgsepa* lähteks oletanud *sõrg*-sõna põllutööriista äkketaolise osa tähenduses, kuid teadmata jääb nimetatud tähenduse vanus; igatahes ei sisalda seda ESS 1077. Samasse rühma eelmistega saab tinglikult paigutada ka *Rätsepa* (Pan *Retseppa* 5), sest *rätsep* oli algselt liitsõna.

Härjaotsa (Luk/Luk 1858 ekslikult *Harja Otza*; vrd 1721 *Herja Otza Totz*, *Heria Otza Hans* L 178 p) ja *Kuivalaske* (Mee/Aia *Kuiwalaske* 54; vrd 1909 *Kuivaleski* AR 608; 1939 *Kuivaleski* ET 211) rühmakuuluvus sõltub sellest, kuidas tõlgen-

dada lähtesõnu *ots* 'algus või lõpp; otsmik' ja *-laske ~ -leski* (ka XX sajandil *Kuivaleske ~ Kuivaleski* KnK).

Sekundaarsed liitvälised talunimed väljendavad kas talu asukohta või selle läheduses olevaid loodus- või muid objekte. Sagedasemad on põhisõnad *maa* ja *oja*. *Maa*-sõna sisaldavate toponüümide hulka kuuluvad *Karumaa* (Luk/Läti *Karroma* 33) < *karu(ne)* + *maa*, vrd *karune niit* 'Wiese, wo das Gras gesprossen ist' (ESS 1973: 215); *Põltsamaa* (Täh/Rõh *Põlzama* 72) < *põldne* : *põldse* (vt Pall I 192–193) ning *Pähnamaa* (VsNõo/Nõo *Pechnama* 4) < eL *pähn* 'pärn' (VMS II 282). *Oja*-põhisõna sisaldavad *Solboja* (Täh/Nõg *Solboja* 48; 1909 *Solbaja* AR 610; 1939 *Solba* ET 334) < ?*solp*, vrd *Ran*, *Se solbine* 'lõrtsine' ja *Kuu*, *Vai solbutama* 'solgutama' (VMS II 426); *Tammoja* (Täh/Pih *Tammoja* 37) ja *Veskioja* (Täh/Krd *Weskioja* 12). Tertsiaarne nimetus on *Karijärve kõrts* (Aru/Kar *Karrijerw Krug* 71), mis lähtub külanime vahendusel järve nimest.

Mägi-osisega seostub *Kunimäe* (Rop/Kli *KunniMaeggi* 44; 1939 *Kunimäe* ET 263) < *kunn* : *kunni* 'kühm; käbi' (vt ka Saar 2009: 167) või on siinpuhul tegu hoopis isikunimega; *Miilimäe* (Kee *Milimae* 8) < *miil* 'söepõletus' (VMS II 27–28, vt ka Pall 1969: 140). Loodustermineid sisaldavad veel *Pihapalu* (Kee *Piehapallo* 11; 1939 *Pühapalu* ET 211) < *piht* : *piha* 'tara' + *palu* 'kuiv männimets' (VMS II 171, 199; vt ka Saar 2009: 113) või ?*piuha* + *palu*; ja *Suuresaare* (Täh/Haja *Suresaare*) ning võib-olla ka *Kenksi-Kõrvi* (Kee *Kengsi Kõrwi* 7; vrd Rop 1939 *Kengsi* ET 264, 265, 270) < Kodavere *kenks* 'konks' + *kõrb* : *kõrve* 'liivane põllumaa' (EMS II 995, IV 273–274). Nimekuju *Kunimäe* toetab ka XX sajandi hääldus (vt KnK).

Asustusega on seotud pooltosin liitvälisest sekundaarset talunime: *Mõisaküla* (Mee/Mõi *Moisa-Küllä* 38); *Mõtsküla* (Mee/Mts *Mötsküll* 41, 42) < eL *mõts* 'mets'; *Vanaaseme* (Täh/Haja *Wannaaseme*); *Varimõisa* (Pan *Warimoisa* 22; 1839 *Warrimois* R 90; vrd 1638 Pan *Warjemoyse kyllo*) < ?*vari*, *varje* (vt Kallasmaa 1996: 485, vrd ka sm *Varjovalta*).

Mõningaid raskusi on kahe *muse*-lõpulise talunime interpreteerimisega, nimelt *Konnimuse ~ Konimuse* (Täh/Nõg

Konnimuse 54, vt ka *Konni ~ Koni*) ja *Lüdimuse* (Täh/Rah *Lüddimus* 26; 1939 *Lüdimuse* ET 329), mis on kätkenud sõna *mõis*, kuid pole päris selge, kas algusest peale või mitte. Mainitud nimede vanemad andmed on nt 1638 Täh/Nõg *Konnimus Mert*; 1721 Täh/Rah *Connamus Mart* L 130p; Täh/Nõg *Connumusse Jurri* L 125p; 1834 *Konnimois* 20; 1850 *Konnimus* 20 ning 1638 Täh/Tammiste *Lydimus Jürgen, Lydimus Mert* LMR 68; 1721 Täh/Rah *Ludemoise Jurri, Ludimus* L 130p; 1758 Täh/Rah *auf Ludimus Jurgens Land Clausse Carl, auf Tautzi Jaacks Land Ludemoisa Jacob* L 15p. Mõlema talunime täiend- osale vasteks sobivate üldsõnade rohkuse tõttu jääb nende etü- moloogia ebakindlaks (vt EMS III 550, 559–560). Tõenäolisem tundub mõlema talunime antroponüümne lähe, sel juhul oleks tegu *Ludwigi* derivaadiga *Ludi* (vrd *Ludik ~ Lüdik*; Mägiste 1929: 36, vt ka KV 52).

Nõo kihelkonna apellatiivse päritoluga primaarsetest liitpo- nüümidest seostub 3–4 peremehe ametiga (*Ratassepa, Raudse- pa, ?Sorgsepa, Rätsepa*), 1–2 loomanimetusega (*Merihärja, ?Odrakonna*) ja 3 muu algupäraga (*Härjaotsa, Kuivalaske*). Kõik sekundaarsed liittalunimed (18) lähtuvad maastikust ja talu asendist.

Eestipärase hargtäiendiga, mis paikneb endise nime ees (apellatiiv + apellatiiv), on teada ainult neli talunime, sh *Jõe- Tiksu* (*Mee/Tõr Geetikso* 12; 1909 *Joe Tikso* AR 608; 1939 *Jõe-Tiksu* ET 210), *Prosta-Leetsi* (Täh/Täh *Prostaleetsi* 16), *Puru-Araku* (*Rop/Kli Purro Arrako* 27; 1850 *Arrako (Purro)* 27; 1909 *Purro* AR 572; 1939 *Puru* ET 265) < *puru* ja *Tamme-Leetsi* (Täh/Täh *Tammeleetsi* 17). Nagu näitavad eri aegade kirjapanekud, on *Puru-Araku* talu nime kirjalik tarvi- tamine arenenud nõnda, et vanale *Araku*-nimele on eristamiseks lisatud esialgu uus nimi sulgudes, pärastpoole paigutatud see va- na nime ette ning veelgi hiljem on vana nimi hoopis ära jäetud.

Nõo kihelkonnas on huvitaval kombel rohkesti võõrapärase hargtäiendiga talunimesid (arvult 23). Neid on pandud peamiselt suure Tähtvere mõisa taludele 1850. ja 1858. aasta hingeloendu- se vahel, v.a *Rop/Soi Kahko-or(r)ali* ja *Rop/Kli Variku-Duckeri*. Põhjuseks sai ilmselt asjaolu, et Tähtvere mõisas oli XIX sajandi keskpaigaks tekkinud väga palju ühenimelisi talusid. Nimepanija

on seni teadmata, kõne alla võiks tulla eeskätt mõisaomanik. Aastatel 1845–1863 oli selleks Emil von Wulf, kellele kuulusid veel Kärevere (Äksi khk) ja Laeva mõis (Kursi khk, Stryk 1877: 103). Ent viimati mainitud mõisates Tähtvere alaga sarnaseid talunimetusi ei esine.

Toponüümide päritolu selgitamisel hakkasid kõigepealt silma Luukase-karamba (Täh/Rõh *Lus[!]*esse karramba 70; 1909 *Lukese Karrambo* AR 610) ja Krõõla-pampa (Täh/Pih *Krõõlapampa* 36) lõpuosise ilmne sarnasus hispaania sõnadega *¡caramba!* ‘tuhat ja tuline!’ ja *pampa* ‘rohtla’ (HES 102, 481). Samakeelseteks üldsõnadeks ja nimedeks osutusid nimetäiendites ka Kaku-orrali ~ Kaku-orali (Rop/Soi *Kachkoorrali* 11; 1909 *Kakkoarrolu, Kakoarrole* AR 572; 1939 *Kakkuarula* ET 272; *Kakuaruli* Knk) < ?oral ‘suuline’ (HES 425) või ?(Joaquín) Arali (XVIII–XIX sajandi hispaania skulptor) (EUS I 625); Keevendi-kalloro (Täh/Pih *Kewendi kalloro* 39; 1909 *Kem[!]*endi Kallora AR 610) < calor ‘soojus, kuumus’ (HES 96); Keevendi-omano (Täh/Pih *Kewendi omano* 40; 1909 *Kem[!]*endi Omano AR 610; 1939 *Kemendi Omani* ET 333; *Keevendi Omana* KnK) < ?Omaña (ühe Hispaania provintsi iidne nimetus) või ?(Nicolás Mauricio de) Omaña (XIX sajandi alguse Kolumbia vaimulik) (EUS VI 6169); Konnimuse-karaho ~ Konnimuse-karaho (Täh/Nõg *Konnimuse karaho* 55) < *carajo* ‘peenise’ või *Carrajo* (koht Galiitsias) (DG 212), vrd ka 1638 *Karrahoo* (küla Pühajärve mõisas) (LMR 59); Kulli-kuru (Täh/Rah *Kulli kuru* 20) < *curú* ‘koitõuk’ (DG 330) või *Curú* (koht Kostarikas); Laaska-algo (Täh/Kaa *Laaska algo* 43) < *algo* ‘miski; natuke’ (HES 39); Prosta-katso (Täh/Krd *Prosta katso* 3) < *cazo* ‘kopsik; kulp’ või *Cazo* (koht Hispaanias) (HES 107); Solboja-kora (Täh/Nõg *Solboja kora* 49; 1909 *Solbaja Kora* AR 610) < ?*coro* ‘koor : koori’ (HES 143); Tõutsi-ostra (Täh/Rah *Tõutsi ostra* 30; 1939 *Tõntsiostra* ET 335) < *ostra* ‘auster’ (HES 474); Villaberga (Täh/Nõg *Willa berga* 53; 1909 *Willa Pergo* AR 610; 1939 *Villapärga* ET 332; *Villaberga* KnK) < *Berga* (linn Kataloonias ja Saksamaal) (EUS II 1148); Võngri-karusse (Täh/Rõh *Wõngri karrusse* 66; 1909 *Wõngri Karuse* AR 610; 1939 *Võngri Karuse* ET 332; *Võngri-kaaruse* KnK) < ?*carruzo*

(pilliroost toru Kolumbias ja Puerto Ricos) (UES II 1741). *Võngri-linar* (Täh/Nõg *Wõngri linar* 51; 1909 *Wõngri Linar* AR 610; 1939 *Võngri Linasi* ET 331; *Võngrilinari KnK*) < *linar* 'linapõld' (HES 398); *Võngri-turno* (Täh/Rõh *Wõngri turno* 68; 1909 *Wõngri Turna* AR 610; 1939 *Võngri-Turna* ET 332; *Võngri-turna KnK*) < *turno* 'järjekord; vahetus' (HES 698); *Võngri-valla* (Täh/Täh *Wõngri Walla* 2; 1909 *Wõngri Willa* AR 610; 1939 *Võngri Villa* ET 329; erinevad talud *Võngri-valla* ja *Võngri-villa KnK*) < *valla* 'piirdeaed, tara' (HES 705). Järeldäiendi päritolu jäi mitmetitõlgendatavuse tõttu ebaselgeks talunimes *Põltsamaa-oti* (Täh/Rõh *Põlzama otti* 73). Pole päriselt välistatud, et osised *oti* ja *karuse* on eestikeelsed, ent see oleks vastuolus toonaste talunimedega moodustamise põhimõtetega Tähtvere mõisas.

Osa talunimedega lisandeid pärineb peamiselt saksa-, paaril juhul hispaaniapärasest *au-lõpulistest* asustus- või perekonnanimedest, nagu *Jõksi-rullau* (Täh/Rõh *Jõksi rullau* 65; 1909 *Jõksi Rullau* AR 610; 1939 *Jõksi Rulla* ET 330; *Jõgssi-rulla KnK*) < *El Rullau* (asula Hispaanias); *Massakse-valdau* (Täh/Rõh *Massakse Waldau* 63; 1909 *Massakese Waldau* AR 610; 1939 *Massakese Valdau* ET 329) < *Waldau* (küla Saksamaal); *Võngri-delau* (Täh/Nõg *Wõngri delau* 50) < *Delau* (saksa perekonnanimi); *Võngri-sarau* (Täh/Rõh *Wõngri sarau* 67; 1909 *Wõngri Sarau* AR 610; 1939 *Võngri Saran* ET 335; *Võngri-saaru KnK*) < *Groß Sarau* (linn Saksamaal). Hiljem on Tähtvere vallas juurde tekkinud veel *Roa-Pitau* (1909 *Roa Pitsan* AR 610; 1939 *Roa Pitau* ET 334; *Roa-pita KnK*). *Variku-Duckeri* (Rop/Kli *Warriko-Ducker* 40) seostub saksapärase perekonnanimega. Osa eespool käsitletud võõrapärasest nimeosistest on säilinud Maa-ameti aluskaardil tänini.

Enam-vähem üldsõnalähtelistena on käsitletud 162 talunime (56,8%), sh on tegu 108 liht- ja 54 liitnimega, mis moodustavad vastavalt 37,9% ja 18,9%. Edasise uurimise käigus võib paarikolm talunime (*Jõksi*, *Jõnni*, *Koka*) osutada isikunimest tekkinuks. Liitoikonüümide hulgas eristub 9 (3,2%) primaarset, 18 (6,3%) sekundaarset ja 27 (9,5%) hargtäiendiga oikonüümi. Liitnimede kohanime-eelsetest liidetest märgitagu siinkohal huvipakkumamatena *-ja* (*Lahkaja*, *Uuta*), *-nik* : *-niku* (*Mudaniku*,

Pilaniku), *-nd* : *-ndi* (*Keevendi*) ning lõpuks komparatiivse läheteaga *-mb* : *-mba* (*Vanemba*). Järeloisest *-mõisa* on tekkinud osis *-muse* (*Konimuse* ~ *Konnimuse*, *Lüdimuse*).

Kokkuvõtvalt

XIX sajandi keskpaiku leidis Nõo kihelkonnas 285 erinevat talunime. Need jagunevad tähenduse järgi mitmesse rühma, mille liikmete arv on varieeruv (tabel 2), arvestatud nii liht- kui ka liitponüüme, kuid hargtäiendiga kohanimed (arvult 57) on jäetud statistiliselt tähelepanuta. Minimaalne arv ja protsent näitavad enam-vähem kindla etümoloogiaga oikonüüme, maksimaalne arv ja protsent hõlmavad lisaks ka kahtlasi etümoloogiaid, sest paljude talunimede puhul on teoreetiliselt võimalik oletada mitut lähtesõna või homonüümi, ilma et uurija suudaks tuvastada ainuõiget.

Tabel 2. Nõo kihelkonna talunimede tähendusrühmade arv ja osakaal.

Tähendusrühm	Min.	%	Max.	%
Isikunimi	109	38,2	126	44,2
Amet	4	1,4	9	3,2
Päritolu	3	1,1	3	1,1
Isikuomadused	8	2,8	19	6,7
Taimed ja loomad	20	7,0	31	10,9
Toit	5	1,8	7	2,5
Esemed ja materjalid	14	4,9	19	6,7
Maastik ja asend	33	11,6	37	13,0
Muu	12	4,2	29	10,2
Ebaselge	8	2,8	11	3,9

Nõo kihelkonna talunimed lähtuvad kõige sagedamini (keskmiselt 41%) esialgsete peremeeste nimedest. See on ümmarguselt kaks korda enam kui isikunimedest lähtunud talunimede osakaal (24%) Põhja-Tartumaal XIX sajandi algupoolel (Pall 1977: 167). Antroponüümidele järgnevad enam-vähem võrdse

sagedusega maastikuga seonduvad nimed (12%) ning looma- ja taimenimetust tuletatud talunimed (9%). Muu tähendusega nimede rühma on paigutatud need etümologiseeritavad oikonüümid, mis ei mahu eespool mainitud tähendusrühmadesse. Vaatamata veekogude rohkusele Nõo kihelkonnas on nad asustusnimesid mõjutanud suhteliselt vähe. Hämara algtäheendusega nimesid on 3–4%. Vaatamata näivale täpsusele ei tuleks tabelites esitatud protsente liiga tõsiselt võtta, kuid nad peaksid siiski andma üsna usutava üldpildi Nõo kihelkonna toponüümikast XIX sajandi keskpaiku.

Nõo kihelkonna talunimede hulgas esineb kõige rohkem (peaaegu 2/3) lihtnimesid (tabel 3). Primaarseid ja sekundaarseid liitvälisi nimesid on suhteliselt harva, seevastu üsna palju leidub hargtäiendiga nimesid. Sekundaarsete nimede rühma on paigutatud ka üks tertsiarne talunimi.

Tabel 3. Nõo kihelkonna talunimede arv ja osakaal sõnatüvede põhjal.

Nimetüüp	Arv	%
Lihtnimi	201	70,5
Primaarne liitnimi	9	3,2
Sekundaarne liitnimi	18	6,3
Hargtäiendiga liitnimi	57	20,0
Kokku	285	100,0

Lõpuks märgitagu, et Nõo kihelkonnas ametlikult kirja pandud talunimedes leidub üsna vähe häälikulisi murdeisearasusi. Ühelt poolt on see tingitud Nõo murraku lähedusest Kesk-Eesti murretele, teisalt jääb osa eripärasusi vana kirjaviisi varju. Silma hakkab sõnaalgulise *h* ja *ts* puudumine (*Alla, Araku, Ire, Sirgu*) ning häälikuliselt lõunaestipärane *Lõsta*. Seevastu Nõo asustusnimeses esineb rohkesti omapärast leksikat nii Nõo murrakule iseloomulike kui ka laiemalt Lõuna-Eestis tarvitavate sõnade poolest (*Lahitsa, Pähnamaa, Soe, Taavitsa* jt). Peale selle leidub talunimedele teistelki murdealadelt sobivaid üldsõnu, mõnikord üsnagi kitsa levikuga. Ent enamasti jääb lõpuni selgitamata, kas

on tegemist juhusliku kokkusattumisega, mingi sõna hääbumise-
ga Lõuna-Eestis, migratsioonile osutava nähtega või millegi
muuga.

Kas mõisate tükeldamine aegade vältel leiab kajastumist ka
talunimedes, vajab täiendavat uurimist. Kahtlemata pakuks suurt
huvi Nõo kihelkonna talunimede analüüsi tulemuste võrdlemine
teiste aladega, nii lähemate kui ka kaugemate kihelkondadega,
kuid selleks pole siinkirjutaja kasutuses piisavalt andmeid.

Enn Ernits
Eesti Maaülikooli veterinaarmeditsiini
ja loomakasvatuse instituut
Kreutzwaldi 62
51014 Tartu
ennernits@hotmail.ee

Arhiiviallikad

1721 Nõo khk – RGADA 274-1-240/1 (koopia EAA-s)¹
Nõo ja Puhja khk – RGADA 274-1-240/2 (koopia EAA-s)
1758 Kambja, Nõo jt khk – RGADA 274-1-172 (koopia EAA-s)
1811 Luk – EAA 1865-2-45/3
Mee – EAA 1865-2-45/4
1816 Mee – EAA 1865-2-45/14
Pan – EAA 1865-2-45/18
VsNõo – EAA 1865-2-45/17
1834 Täh – EAA 1865-2-47/4
1850 Aru – EAA 1865-2-48/1
Mee – EAA 1865-2-48/4
Rop – EAA 1865-2-122/14
Täh – EAA 1865-2-48/8
1858 Aru – EAA 1865-2-49/1
Kee – EAA 1865-2-49/2
Luk – EAA 1865-2-49/4
Mee – EAA 1865-2-49/5

¹ Lehenumbri jätkuvad järgnevas säilikus.

Pan – EAA 1865-2-50/1
Rop – EAA 1865-2-126/2
Täh – EAA 1865-2-50/2
Uni – EAA 1865-2-13/2
V-Nõo – EAA 1865-2-49/7
VsNõo – EAA 1865-2-49/7

Kirjandus

- AR** = *Adolfs Richters Baltische Verkehrs- und Adressbücher 1. Livland*. Riga: Adolf Richter, 1909.
- DG** = *Diccionario general ilustrado de la lengua española*. Barcelona: Bibliograf, 1990.
- EMS I–V** = *Eesti murrete sõnaraamat 1–5*. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1995–2009.
- ESS** = Wiedemann, Ferdinand Johann 1973: *Eesti-saksa sõnaraamat*. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.
- ET** = *Eesti talundid. Tartumaa*. Koostanud I. Lilles, A. Peda, A. Selgis, E. Sepp. Tartu, Raudvara, 1939.
- EUS I, II, VI** = *Enciclopedia Universal Sopena. Diccionario ilustrado de la lengua española*. Barcelona: Ramon Sopena, 1980.
- HES** = Kaasik, Imbi-Reet, Rina Ombuda, Ilmar Sulsenberg, Jüri Talvet 1999: *Hispaania-eesti sõnaraamat. 2.*, parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn: Valgus.
- Kallasmaa, Marja 1996**: *Saaremaa kohanimed 1*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kallasmaa, Marja 2000**: *Saaremaa kohanimed 2*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kallasmaa, Marja 2010**: *Hiumaa kohanimed*. Toimetanud Eevi Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Keem, Hella 1970**: *Tartu murde tekstid*. Eesti murded 3. Tallinn: Valgus.
- Kettunen, Lauri 1955**: *Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen*. Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia B 90₁. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

- KV** = Naumann, Horst, Gerhard Schlimpert, Johannes Schultheis 1984: *Das kleine Vornamenbuch*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- LDW I** = Mühlenbachs, K. 1923–1925: *Lettisch-deutsches Wörterbuch* 1. Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin. Riga: Lettisches Bildungsministerium.
- LDW IV** = Mühlenbachs, K. 1929–1932: *Lettisch-deutsches Wörterbuch* 4. Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin. Riga: Lettischer Kulturfonds.
- LDW E** = Endzelin, J., Hausenberg, E. 1934–1938: *Ergänzungen und Berichtigungen zu Mühlenbachs zu Lettisch-deutschen Wörterbuch* 1. Riga: Lettischer Kulturfonds.
- LMR** = *Liivimaa 1638. a. maarevisjon*. ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu osakonna toimetused 1 (7). Tartu, 1941.
- Marand, Agnes-Asta 2001**: *Lehekülgi Nõo ajaloost 1: Muistendid, muinasaeg, mõisad, kirikud, kalmistu*. Nõo.
- Must, Mari 2000**: *Vene laensõnad eesti murretes*. Eesti Keele Sihtasutus.
- Mägiste, Julius 1929**: *Eestipäraseid isikunimesid*. Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused 18. Tartu: Akadeemilise Emakeele Seltsi Kirjastus.
- Mägiste, Julius 1969**: *Sõna sepp* vanimate eesti ürikute liitsõnalistes kutsenimetustes. – *Tulimuld* 3, 171–178.
- PA I–II** = *Polnische Akten 1–2*. Hrsg. Oleg Roslavlev. Hefte zur Landeskunde Estlands. Heft 5. München 1970.
- Pajusalu, Karl 2009**: *Lõunaeesti murded*. – Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg. *Eesti murded ja kohanimed*. 2., täiendatud trükk. Toimetaja Tiit Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 165–194.
- Pall, V[aldek] 1969**: *Põhja-Tartumaa kohanimed 1*. Toimetanud M. Norvik. Tallinn: Valgus.
- Pall, V[aldek] 1977**: *Põhja-Tartumaa kohanimed 2*. Toimetanud Madis Norvik. Tallinn: Valgus.
- Petrovskij 1966** = Петровский, Н. А. *Словарь русских личных имен*. Москва: Советская энциклопедия.
- R** = Varep, E[ndel] 1957: *C. G. Rückeri Liivimaa spetsiaal-kaardist 1839. aastal*. Teaduse ja tehnika ajaloost. Tallinn.
- Rajandi, Edgar 1966**: *Raamat nimedest*. Tallinn: Eesti Raamat.

- Saar, Evar 2009:** *Võrumaa kohanimed*. Tartu Ülikooli doktori-
töid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Stoebke, Detlef-Eckhard 1964:** *Die alten ostseefinnischen Per-
sonennamen im Rahmen eines urfinnischen Namensystems*.
Hamburg: Leibnitz-Verlag.
- Stryk, L. v. 1877:** Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Liv-
lands 1. Der ehstnische District. Dorpat.
- Tartumaa 1925** = *Tartumaa: Maadeteadusline, majandusline ja
ajalooline kirjeldus*. Eesti 1: Maadeteadusline. Majandusline
ja ajalooline kirjeldus. Peatoimetaja J. Rumma. Tartu: Eesti
Kirjanduse Selts.
- Tiik, Leo 1977:** Isikunimede mugandid Saaremaal XVI ja XVII
sajandil. – *Keel ja Kirjandus* 5, 284–288.
- Unbegaun 1989** = Унбегаун, Б. О. *Русские фамилии*. Перевод
с английского. Москва: Прогресс.
- Uustalu, Koidu 1968:** Mõisate ja mõisnike nimedest lähtunud
kohanimedid Lõuna-Eestis. – *Keel ja Kirjandus* 12, 734–746.
- VMS I–II** = *Väike murdesõnastik 1–2*. Toimetanud Valdek Pall.
Tallinn: Valgus, 1982, 1989.

Internetiallikad

- Katalog familij** = Каталог фамилий ([http://www.genway.ru/
lib/allfam](http://www.genway.ru/lib/allfam), 7.01.2011).
- Wojciech** = Wojciech (<http://pl.wikipedia.org/wiki/Wojciech>,
8.01.2011).

Mõisa- ja külanimede lühendid

Aia – Aiamaa k
Haja – hajatalud
Kar – Karijärve k
Kaa – Kaasmaru k
Kli – Külitse k
Krd – Kardla k
Kee – Keeri m

Kül – Külaaseme k
Luk – Luke k, m
Mõi – Mõisaküla k
Mts – Mõtsküla k
Nõg – Nõgiaru k
Pan – Pangodi m
Pih – Pihva k
Rah – Rahinge k
Rõh – Rõhu k
Rän – Ränna k
Soi – Soinaste k
Tõr – Tõravere k
Trv – Tõrvandi k
Täh – Tähtvere k, m
Täs – Täsvere k
Uue – Uueküla k
Uni – Unipiha m
VNõo – Vana-Nõo m
VsNõo – Vastse-Nõo m
Vel – Vellavere k
Ver – Vereva k

Muud lühendid

EAA – Eesti Ajalooarhiiv Tartus
ee – eesti
eL – lõunaeesti
k – küla
KnK = Eesti Keele Instituudi murdesektori kohanimekartoteek
m – mõis
L – leht
p – pöördel
RGADA – Vanade Aktide Riiklik Keskarhiiv Moskvas
sm – soome
lt – läti
vn – vene

Enn Ernits: Nõo kihlkunna talonimist XIX aastagasaa keskpaigan

Kirotusõn uuritas arhiivi- ja kirändüslättide perrä Tartu maakunna Nõo kihlkunna piirehe jäävide tallõ, niisama ütejao kõrtsõ nimmi kooniq kümnendäni hengelumisõni, miä oll' 1858. aastagal. Kaias oikonüüme periolõmist arvatavidõ lättesõnno rühmi viisi, niisama näide keeleoppuslist ülesehitüst.

Nõo kihlkunna talonimeq (285) tulõvaq kõgõ sagõhõmpa edimäidsi perremihi nimist (41%). Antroponüümele tulõvaq inämb-vähämb sama sagõhusega perrä maastiguga köüdedüq nimeq (12%) ni eläjä- ja kasvonimist tulõtõduq talonimeq (9%). Hämärä algtähendüsega nimmi om 3–4%.

Talonimmi hulgan om kõgõ inämb lihtnimmi (71%). Primaarsit ja sekundaarsit liitüveliidsi nimmi om küländ harva (vastavalt 3 ja 6%), tuuiist om küländ hulga hargtävvendiga nimmi (20%).

Nõo kihlkunnan ammõtlidsõlt kirjä pantuin elondusnimin lövvüs õigõ veidüq helüliidsi murdõtunnussit. Nimetämist väärt om õnnõ sõna alostusõ *h* ja *ts* puuduminõ. Tuuiist om hulga esiqmuudu sõnavarra, sh *Lahitsa* < *lahits*, *Soe* < *susi* : *soe* jt.

Tähüssõnaq: keeletiidüs, soomõ-ugri keeleq, eesti kiil, kodusõnimeq, periolõminõ, struktuur, statistiga

Märksõnad: keeleteadus, soome-ugri keeled, eesti keel, kohanimed, päritolu, struktuur, statistika

Enn Ernits: On farm names of Nõo parish in the middle of the 19th century

As based on archives and literature sources the paper deals with names of peasant farms (incl. few inns) in Nõo parish (Tartu county, Estonia) until the 10th and final revision in 1858. The origin and grammatical structure of the oikonyms is investigated.

The farm names of Nõo parish (in all 285) are divided into semantic groups according to their initial meanings. Most frequently they derive from the names of former household masters (on the average 41%). Other farm names are connected to landscape terminology (12%), likewise animal and plant names (9%). The farm names with obscure etymology form 3–4%.

The majority of the farm names (71%) in Nõo parish belong to simple toponyms. Primary and secondary compound names occur relatively seldom (accordingly 3% and 6%). On the other hand, the toponyms with qualifying attribute are quite frequent (20%).

Few phonetic peculiarities of the oikonyms were registered in the revision lists of Nõo parish. Only the lack of the initial *h* and *ts* is worth mentioning, e.g. *Iire* (cf. Nõo *iir*, Võro and liter. *hiir* ‘mouse’), *Sirgu* (cf. Nõo *sirk*, Võro *tsirk* ‘bird’). Occurrence of the dialect lexis is quite often, e.g. *Lahitsa* < *lahits* ‘weasel’, *Soe* < *susi* : *soe* ‘wolf’.

Keywords: linguistics, Finno-Ugric languages, Estonian, toponyms, origin, structure, statistics

RUUMISUHETE VÄLJENDAMINE MARI OIKONÜÜMIDES

ALEXANDER PUSTYAKOV

Toponüümiline maailmapilt – see on inimtegevuse tulemus, ümbritseva maailma tunnetus, analüüs ja kasutuselevõtt. Lidia Dmitrieva märgib, et “*ruumi* kategooria hõlmab kõige olulisema koha toponüümia maailmavaates, sest see kategooria on inimese ja tegelikkuse vahelistes suhetes põhiline ja fundamentaalne” (Dmitrieva 2003: 86).

Toponüümias kajastub väga hästi see, kuivõrd subjektiivselt inimesed tunnetavad erinevaid geograafilisi objekte. Nimeandja subjektiivsus on eriti jälgitav ruumisuheteid väljendavaid komponente sisaldavates toponüümides. “Nimede tekkeloos on küllalt suurt osa mänginud objekti asukoht, eelkõige paiknevus mõne teise objekti suhtes” (Pall 1977: 149).

Artikkel käsitleb ruumisuhete väljendamist mari oikonüümias. Kahtlemata on mari ja üldiselt soome-ugri onomastikas palju küsimusi, mis vajavad lahendamist. Ruumisuhete väljendamise käsitlemine regiooni toponüümia (eriti mikrotoponüümia) rikkaliku matejali alusel on kindlasti väga perspektiivne. Oikonüümialane andmekogu võimaldab ammutada huvitavat ja paikapidavat teavet rahva ruumikujutlusest. Oikonüüme analüüsides saame aru inimeste orientatsioonisüsteemi spetsiifikast. Nimede variatiivsuses väljendub näiteks see, mil määral iga küla nimi on individuaalne. Nimede loomises toob iga nimeandja esile olulisema eraldusmärgi, selle, mis aitab tal kiiremini orienteeruda mitmete külade vahel.

Uurimuse eesmärgi saavutamiseks lahendatakse järgmised ülesanded:

- tuuakse välja ja süstematiseeritakse nimetused, mis kajastavad rahva ruumikujutlust;
- selgitatakse välja oikonüümide semantika;
- analüüsitakse, millistel ruumiparameetritel põhineb asundite lokaliseerimine.

Uurimisel on rakendatud järgmisi meetodeid:

- komparatiivne meetod, mis võimaldab võrrelda oikonüümide teiste toponüümidega ja appellatiividega;
- lingvogeograafiline meetod, mille abil määratakse oikonüümide levik;
- kvantitatiivne analüüs, mis võimaldab määrata topoleksee-
mide kasutamissagedust.

Käesoleva töö koostamisel on allikmaterjaliks olnud asundinimed, mis on saadud Mari El Vabariigi (varem Mari ANSV) administratiiv-territoriaalse jaotuse teatmikest alates XX saj. 50-ndatest aastatest kuni 2010. aastani ning dokumentaalsete kirjelduste kogumikest seeriast “История сел и деревень Республики Марий Эл”. Lisaks on kasutatud Mari Keele, Kirjanduse ja Ajaloo Uurimisinstituudi toponüümide kartoteeki, arhiiviandmeid ning regiooni sisemise jaotuse nimekirju, samuti Mari Eli Keskarhiivis säilitatavaid asundite nimekirju valdade kaupa ning materjale, mida säilitatakse N. I. Lobatševski nimelise Kaasani Riikliku Ülikooli teadusraamatukogus.

Elena Berezovich on välja toonud järgmised toponüümia ruumi-
parameetrid: 1) objektide paigutus, 2) maa-ala ulatus, 3) pikkus, 4) ruumi hõlmatus (Berezovich 2009: 84). E. Berezovichi uurimistöo käsitleb põhjalikumalt mikrotoponüüme. Teatavasti on mikrotoponüümide spetsiifika aga natuke teistsugune kui oikonüümide oma – nad on mitteametlikud ja tuttavad väiksemale inimesterühmale ning seepärast on neil ka rohkem nimevariante.

Mari keeles paigutuvad objektid ruumis järgmiste parameetrite põhjal: *ülemine – alumine*, *lähedane – kaugel*, *algus - lõpp*, *eesmine – tagumine*. Kõiki neid parameetreid võib laiendada komponendiga *keskmine* (keskäärne).

Ülemine - alumine

Mari Vabariigi oikonüümides on objektide lokaliseerimine laialt esindatud parameetril *ülemine – alumine*. Sellel parameetril on rikas esitusviiside süsteem, mis mari keeles realiseerub järgmiste sõnade abil: *кӱшыл*, м. *кӱшӱл* ‘ülemine’ – (*кокла, покшел, кыдал* ‘keskmine, keskel asuv’) – *ӱльл*, м. *ӱл* ‘alumine’. Vaa-

deldavas piirkonnas on fikseeritud 42 *alumine*-osisega nimetust, nt k. *Ўлыл Озакъял* (amet. Нижнее Азяково, Мед.), k. *Ўл Пынгельйыл* (amet. Нижнее Акчерино, Гор.). Veidi vähem, 35 on *ülemine*-osisega nimetusi, nt k. *Күшыл Озакъял* (amet. Верхний Озакъял, Мед.), k. *Күшыл Пынгельйыл* (amet. Верхнее Акчерино, Гор.). Neist nimetustest saab moodustada 23 korrelatiivset rida, neljal juhul on nimetused laiendatud osisega, mis näitab objekti keskäärset asukohta. Eeltoodust nähtub, et *keskmise* tähenduse väljendamiseks mari keeles on palju sõnu: *кокла, покшел, кыдал, м. ло*. Korrelatiivsetes ridades on *keskel* asendit näitavatest sõnadest kõige levinumad *кыдал* (kolm korda), *покшел* (üks kord), nt

k. *Ўлыл Орью* (amet. Нижняя Орья) – k. *Кыдал Орью* (amet. Средняя Орья) – k. *Күшыл Орью* (amet. Верхняя Орья) (Nov.),

k. *Ўлыл Чирки* (amet. Нижние Чирки) – k. *Покшел Чирки* (amet. Средние Чирки) – k. *Күшыл Чирки* (amet. Верхние Чирки) (Orš.) jne.

Need ja muud komponendid tähendusega *keskmine* (*кокла, кыдал, покшел, м. ло* ‘keskmine’) võivad kuuluda ka teistsuguseid parameetreid määratlevate korrelatiivsete ridade süsteemi, nt *suur* ja *väike, vana* ja *uus* jne. Komponent *keskmine* võib ka lihtsalt näidata paiknevust kahe küla vahel. Näiteks külanimi *Кокла Паздыран* (amet. Среднее Паздерино, Ser.) kuulub korrelatiivsesse ritta koos asulanimedega *Изи Паздыран* (amet. Малое Паздерино) ja *Кугу Паздыран* (amet. Большое Паздерино), küla *Кокласола* (Mor.) asub aga külade *Краснояр* ja *Юлесола* vahel samas rajoonis. Mitte alati pole küla nimi õigustatud geograafilise asukohaga. Näiteks kadunud küla *Кыдалсола* (amet. Лавраенер, Ser.) tajus elanikkond osana kolme küla ahelast (*Мари Кугунур* ja *Изи Памаи*), mistõttu küla saigi nimeks *Кыдалсола*, kuigi tegelikkuses ta nende kahe küla vahel ei paikne. Vaatamata suhteliselt rikka sõnavara olemasolule selle tähenduse väljendamiseks, on Mari oikonüümias vähe nimetusi, mis sisaldavad komponenti tähendusega *keskmine*.

Nagu märgib E. Berezovich, “funktsioneerivad *ülemised* ja *alumised* nimed kahes erinevas orientatsiooniliigis: “kõrgusorientatsioon” ja “hüdrograafiline orientatsioon” (Berezovich

2009: 107). See väide kehtib ka mari oikonüümia kohta, sest külade iseloomustamine *күшыл – кыдал* – *ўлыл* komponentide abil toimub peamiselt kahel juhul: 1) kui väljendatakse küla asukohta *üleväl – all* vertikaalis (kõrgsorientatsioon), nt k. *Күшыл Чирки* (amet. Верхние Чирки) – k. *Ўлыл Чирки* (amet. Ўлыл Чирки) (Orš.), 2) kui väljendatakse küla asukohta *üles-* või *alla-jõge* (hüdrograafiline orientatsioon), nt k. *Күшыл Осиял* (amet. Верхний Осиял) – k. *Ўлыл Осиял* (amet. Нижний Осиял) (Par.).

Protsentuaalselt domineerivad hüdrograafilist orientatsiooni väljendavad nimed, moodustades suure korrelatiivsete paaride gruppi. Kõrgsorientatsiooni korrelatiivseid paare esineb vähem.

Siiski tuleb märkida, et *күшыл – ўлыл* komponentide kaudu ruumisuhete väljendamise iseärasusi uurides saadud andmete kasutamine etnokultuurilise teabe allikana ei ole täiesti saajaprotseendiliselts usaldusväärne. See on otseselt seotud mari asulanime-de adapteerimisega vene keeles ja vastupidi – vene asulanime-de adapteerimisega mari keeles. Samuti on põhjuseks ühe keele nimeandmissüsteemi mõjutused teises keeles või laenamine kakskeelsuse tingimustes. Tõlkelaenude puhul ei ole alati võimalik otsustada, kas esmane on mari- või venekeelne külanimi (Pustyakov 2010: 274). Näiteks külad *Верхняя Орья* (*Күшыл Орью*), *Средняя Орья* (*Кыдал Орью*) и *Нижняя Орья* (*Ўлыл Орью*) näitavad asendit üksteise suhtes jõe ülemises, keskmises ja alumises osas. Samal ajal on külal *Нижняя Орья* olemas mitteametlik mari nimi *Куэрсола* ja küla *Средняя Орья* nimetatakse mari keeles *Топкайсола*. Võimalik, et nimega *Верхняя Орья* hakati küla nimetama *Нижняя Орья* ja *Средняя Орья* analoogia põhjal. Võrreldagu ka külasid *Верхний Ядыкбеляк* (*Күшыл Ядыкпак, Анисола*) (Nov.), *Нижний Ядыкбеляк* (*Ўлыл Ядыкпак, Пайродо*), *Средний Ядыкбеляк* (*Оскансола*), mis asuvad Nemda jõe kaldal.

See küsimus vajab täielikumat ja sügavamat uurimist. Siin tuleb lisaks välja tuua asulad, mis moodustati peamiselt pärast 1920. aastat nii, et mitmed külad jaotusid osadeks. Sellistel juhtudel säilis külanime-de determinandina originaalnimi, kuid lisati täiendused tähendusega *alumine, ülemine, keskmine*. Enamasti nendel nimetustel marikeelset ekvivalenti ei ole.

Ruumisuhete parameetri *ülemine* – *alumine* uurimisel on asu-
lanimed komponentidega *вож, вуй, лап, мучаш, үмбал, йымал*
etnokultuurilise teabe tuvastamiseks hoopis usaldusväärsemad
markerid.

Sõna *мучаш* 'lõpp, lähe' lokaliseerib asulat kõige sagedamini
jõe ülemjooksul, aga ka erinevate geograafiliste objektide (nt
põllu) alguses ja lõpus. Esimesel juhul on see suhestatav sõnaga
күшыл, mis täidab hüdrograafilise orienteerumise funktsiooni.
Oikonüümides esineb see komponent rohkem kui 40 korda. Mõ-
ned oikonüümid võivad arvatavasti olla ka teise keelde üle too-
dud, nt üks nimedest *Шеменер-Мучаш* (Par.) ja *Шемер-Мучаш*
(amet. Мари-Лебляк, Par.). Mõlemad külad asuvad *Шеменерка*
jõe kalda peal. On teada, et aastal 1836 kolis *Шеменер-Мучаш*
külla mitu peret *Мари-Лебляк (Шемер-Мучаш)* külast (Para-
nginskij 2004: 123, 146). Tuleb märkida, et *Мари-Лебляк* asub
Шеменер-Мучаш külast allavoolu.

Lekseemi *мучаш* abil loodud nimetused moodustavad korre-
latiivseid ridu üksikutel juhtudel, nt k. *Мушкомучаш* (amet.
Малая Коклала, Ser.) – *Мушкыдүн* (amet. Нижняя Мушка,
Ser.). Samas eristab see lekseem külanimesid, mis sisaldavad
oma nimes sama hüdrонüümi, nt kolm Zvenigovo rajoonis
Кожвож (amet. Кожвожка) jõel paiknevat küla, mille nimed
sisaldavad hüdrонüümi *Кожвож*: k. *Изи Кожвож* (amet.
Малый Кожвож), k. *Кугу Кожвож* (amet. Большой Кожвож),
k. *Кожвожмучаш* (amet. Малая Кужмара).

Võrreldes sõnaga *мучаш* on sõnal *күшыл* veidi teistsugune
semantiline koormus. Komponent *күшыл* täidab eristamise üles-
annet ja lokaliseerib küla mingi jõe ääres (kui nimetuses on ole-
mas viide hüdroobjektile), samas ei selgu sellisest nimest, millis-
es jõe osas asula paikneb. Oikonüümide komponent *күшыл*
iseloomustab asula paiknevust teise asula suhtes, mille nime-
komponendiks on sõna *ўлыл*.

Nimed komponendiga *мучаш* on asula asukoha suhtes in-
formatiivsemad, lokaliseerides objekti jõe alguses. Siin võib olla
kaks varianti: 1) konkreetne hüdroobjekt ei ole küla nimes näi-
datud, olemas on ainult viide hüdroobjekti liigile, nt k. *Энер-*
мучаш (amet. Энермучаш, Куž. ja amet. Мари-Энермучаш,
Nov.) < *энер* 'jõgi' + *мучаш* 'lähe'; 2) küla nimes on olemas

konkreetne viide hüdroobjektile, teisisõnu asula paiknemine täpsustatakse maksimaalselt, nt k. *Пильмучаи* (amet. Большое Степаново, Мар.) < *Пиль* (hüdronüüm) + *мучаи* 'lähe', k. *Пезмучаи* (Vol.) < *Пез* (hüdronüüm) + *мучаи*, k. *Ономучаи* (Ser.) < *Оно* (< hüdronüüm *Оновүд* + *мучаи*). Hüdroobjekti nimele viitavad oikonüümid võimaldavad kaugemate külade inimestel aru saada, kus asula täpsemalt asub, kui nad teavad selle nimega jõe paiknemist.

Esimese tüübi oikonüümid on asula paiknemise osas vähem informatiivsed, kuid üsna piisavad. Nt k. *Эгермучаи* puhul, mis asub jõe alguses, arvan, et nimeandjateteks olid siin ja teistelgi sarnastel juhtudel inimesed, kes elasid külates, mis asusid allajõe või ei asunud jõe kallastel. Ainult nende jaoks konkretiseerib nt nimi *Эгермучаи* maksimaalselt asundi asukoha, nimeandja mõistab *эгер* sõnas konkreetset hüdroobjekti ilma objekti nimele osutamata.

Kuid mitte kõik asulanimed komponendiga *мучаи* ei sobitu niisugusesse süsteemi. Nt *Нурда* jõe alguses asub k. *Нурда* (Zven.), samas on seal ka k. *Нурдамучаи* (Zven.), kuid see asub allajõe. Siin on näha inimeste vastuolu orientatsioonisüsteemiga. See on arvatavasti juhtunud sellepärast, et küla *Нурда* sündis hiljem ning tolle aja tingimustes juhitud inimesed nimeandmisel mõnevõrra teistest printsiipidest, teisisõnu – rahvapärasel orientatsioonisüsteemil ei olnud nii tugevat mõju. Teiseks näiteks võib omavahel võrrelda k. *Мушкымучаи* (amet. *Малая Коклала*, Ser.), k. *Изи Мушко* (amet. *Малая Мушка*, rahvanimi *Мушкымучаи*) ja k. *Кугу Мушко* (amet. *Большая Коклала*). Küla *Изи Мушко* asub tegelikult külast *Мушкымучаи* ülesvoolu. Tuleb arvestada ka seda, et nimetused, mis koosnevad ruumisuhet väljendavatest komponentidest, ei pruugi kajastada geograafilisi reaale. Nagu kirjutab Irma Mullonen: “определенную роль в номинации играет сама топонимическая система, возникновение названия в ряду подобных, а также взаимовлияние и взаимообусловленность элементов внутри этой системы” (Mullonen 1994: 111).

Mari toponüümias esineb ka sõna *вуй* 'pea' (täendus toponüümias on 'lõpp, lähe'). Oikonüümias on sel sõnal samad funktsioonid kui sõnal *мучаи*, kuid teda esineb palju harvem.

Selle sõna abil moodustatud nimede levimise põhiala on Mäemari rajoon (seitse nime), ühekaupa leidub nime Medvedevskij ja Novotorjalskij rajoonis. Kolmel juhul lokaliseerib komponent *вуӷ* objekti jõe algusesse, st täidab hüdrograafilise orientatsiooni funktsiooni: k. *Арӷынгывуӷ* (amet. Сарлайкино, Гор.) < *Арӷынгы* (hüdronüüm) + *вуӷ* 'lähe', k. *Кожважвуӷ* (amet. Михаткино, Гор.) < *Кожваж* (hüdronüüm) + *вуӷ* 'lähe'. Ülejäänud kuuel juhul kajastub nimes asula lokaliseerumine mõne muu objekti (jäärak, sild) alguses või lõpus: k. *Кӷӷвервуӷ* (amet. Дворики, Гор.) < *кӷӷвер* 'sild' + *вуӷ* 'lõpp', k. *Лидӷӷвуӷ* (amet. Лидвуй, Гор.) < *лидӷӷ* 'jäärak' + *вуӷ* 'algus'.

Ka Mari Vabariigi toponüümiat uurinud teadlased Anatoli Kuklin (1985), Olga Vorontsova ja Ivan Galkin (2002) arvavad, et oikonüümi esinevat sõna *вож* 'juur; allikas' kasutatakse tähenduses *lähe*. Feodor Gordejev analüüsib sõnad n. *вож* ja m. *важ*, nii nagu sürjak. *вуж* 'juur' ja udm. *выж* 'juur', soomepermi apellatiiviks *важа* 'jõeharu' (Gordejev 1979: 208, 1983: 12–15). Vassili Lõtkin ja Jevgeni Guljajev seostavad aga komi toponüümi levinud sõna *вож* 'jõeharu' (Beljajeva 1968: 13–14) mari sõnaga *вож*, *важ* ning komi sõnaga *вуж* 'juur' (Lõtkin, Guljajev 1970: 60). Käesoleva artikli autori materjalides esineb see sõna vaid üks kord: k. *Энервож* (Zven.) < *энер/энер* 'jõgi' + *вож* 'lähe', kuid nimeosade semantika ei ole siin geograafilise asendiga seostatav.

Marilaste jaoks ei olnud ilmselt külade asukoht jõesuudmes nii olulise tähtsusega kui paiknemine jõe alguses. Paiknemine jõesuus kajastub asulate nimedes harva, nt k. *ӷӷрынгтӷӷнг* (amet. Козиково, Jur.) < *ӷӷрынг* (hüdronüüm) + *тӷӷнг* 'suue', k. *Мушкыдӷӷн* (amet. Нижняя Мушка, Сер.) < *Мушко* (hüdrонüüm) + *дӷӷн* (< *тӷӷн* 'suue'), *Шӷӷнтӷӷнг* (оф. Шаптунга, Кил.) < *Шӷӷн* (hüdrонüüm) + *тӷӷнг* 'suue', *Шойдӷӷн* (оф. Шойдум, Куж.) < *Шой* (hüdrонüüm) + *дӷӷн* (< *тӷӷн* 'suue').

Mari oikonüümi väljendavad kõrgussuhteid ka sõnad *ӷӷмбал* 'pealis, ülemine, pind' ja *ӷӷымал* (m. ja murdesõna *лӷӷвал*) 'alumine, jalam'. Kuid tuleb märkida, et toponüümi kasutatakse sõna *ӷӷмбал* sagedamini mitte tähenduse *pealmine* väljendami-seks, vaid näitamaks *millegi kõrval* või *millegi taga* asumist ning täiendosa täpsustab sealjuures jõe, järve, allika, maantee, põllu

vms, nt k. *Энербал* (Куž.) < *энер/энгер* 'jõgi' + *бал* (< *үмбал*), k. *Памашумбал* (Mor.) < *памаш* 'allikas' + *умбал*, k. *Нурүмбал* (amet. Нурумбал, Mor.) < *нур* 'nurmi, väli' + *үмбал* jne.

Samasugune olukord on sõnaga *йымал*, mida kasutatakse toponüümias laiemalt tähenduses (*erinevat liiki metsa kõrval asuv*). Selles tähenduses on sõna *йымал* kasutatud üheteistkümnemes nimes kolmeteistkümnest. On huvitav märkida, et seitsmel korral üheteistkümnest on oikonüümides komponendiga *йымал* atribuudi osaks *пүнчер/яктер* 'männik', nt k. *Яктерлүвал* (amet. Яктерлюбал, Zven.), k. *Пүнчерйымал* (amet. Пунчерюмал, Ser.) jne. Ülejäänud juhtudel on täiendosaks sõnad *кожла* 'kuusik', *куэр* 'kaasik', *тумер* 'tammik', *шүргө* 'mets', nt k. *Куэрйымал* (amet. Заречка-Она, Ser.), k. *Шүргыйымал* (amet. Шургумал, Ser.) jne.

Koos sõnadega, mis näitavad pealist (nt *курык, арка*), väljendavad oikonüümide komponendid *йымал* ja *үмбал* asukohta mäe peal või vastavalt mäe jalamil. Olemasolevatest materjalidest on leitud kaks oikonüümi komponendiga *алumine*, nt k. *Курыкйымал* (amet. Курыкюмал, Mor.), k. *Курыкйымал* (amet. Подгорная, Mor.) ja umbes üheksa oikonüümi komponendiga *ülemine*, nt k. *Курыкүмбал* (amet. Нагорино, Vol.), k. *Аркамбал* (Zven.), k. *Курыкүмбал* (amet. Куркумбал, Nov.) jne. On moodustunud ka üks korrelatiivne paar: k. *Курыкүмбал* (amet. Куркумбал, Mor.) – k. *Курыкйымал* (amet. Подгорная, Mor.). Arvan, et nimetused komponendiga *үмбал* võivad mõnel juhul moodustada paari nimetustega, mis on moodustatud apellatiivi *лап* (vt allpool) abil, nt Mari-Tureki rajoonis k. *Лоп* (amet. Лопово) ja k. *Куркумбал* (amet. Люсинер), mis asuvad üksteise lähedal jõe erinevatel kallastel.

Sõnaga *үльл* sarnaneb semantiliselt ülalmainitud sõna *лап* 'madalik, alumine'. See apellatiiv on samuti nimeloomises üsna produktiivne. Tema abil on vaadeldavas piirkonnas moodustunud 21 oikonüümi (sekundaarseid nimesid ei arvestata), nt k. *Лопъял* (amet. Новосельское, Mar.), k. *Ланка* (Ser.), k. *Лансола* (amet. Сорокаево, Kil.) jne. Komponent *лап* osutab külade asukohale madalal alal. Korrelatiivseid paare on selle sõnaga moodustunud harva (vt eespool). Nt kadunud küla *Лопаш* (Ser.) asus

madalal soisel alal (Sernurskij 2006: 179), seda kinnitab ka venekeelne ametlik nimi *Болотное* < *болот(о)* ‘soo’ + *-ное*.

Võib öelda, et kõrgusorientatsiooni väljendamiseks kasutatakse tihti nii oikonüümi *ülemine* kui ka *alumine*, kuid oikonüüm *alumine* esineb sagedamini, seda moodustatakse sõnade *у́льыл/у́л, лан, ы́мал/лүвал* abil. Kõrgusskaala ülemist osa väljendatakse sõnade *күшыл/күшбил, үмбал* abil.

Hüdrograafiliste nimede hulgas domineerivad *ülesjõe* asulanimed *alumiste* üle (arvestades asulanimedele komponente *-мучаи, -вуй, -вож*). Mari oikonüümiaga võrreldes on Põhja-Venemaa toponüümias *ülemiste* nimede ülekaal *alumiste* suhtes väike. E. Berezovich seostab seda ülekaalu “jõe kasutuselevõtu praktikaga valdaval alt üles” (Berezovich 2009: 108). Eeldan ka, et jõe kasutuselevõtt marilastel toimus sarnaselt. Iseloomulikud on selles suhtes sõnad *мучаи* ‘lõpp’, millega tähistatakse *jõelähet* ja sõna *ан* ‘suue, pääs’, millega tähistatakse *jõesuud*. A. Matvejev kirjutab, et Põhja-Venemaa substraatses toponüümias üsna sagedase sõnatüvega *ил* ‘ülemine’ nimetused ei moodusta üldse korrelatiivseid paare. Ta seletab seda nii, et “iidse substraadi kandjad olid jahimehed, kalurid ja põhjapõdrakasvatajad. Neile ja teistele on iseloomulik teekonna nägemine ja hooajaline ränne, nii oli nende jaoks oluline kõigepealt jõelähe, kus lõppes juba hõlvatud ala. Ei maksa unustada, et vanasti oli paat kõige olulisem võimalus liikuda läbi taigavööndi ja et nimelt jõe algusest algas sageli kalle teise veete juurde” (tsiteerinud E. Berezovichi järgi 2009: 108). See näitab mõningaid sarnasusi mari oikonüümiaga: on *ülemiste* oikonüümide ülekaal *alumiste* suhtes ja nimeloomises sõnade *мучаи, вуй, вож* ‘lähe’ aktiivne kasutamine. Leidub väikene kogus oikonüüme komponendiga n. *түн*, m. *тӱнг* ‘jõesuu’ (vt eespool), korrelatiivseid ridu on neist moodustunud üksikutel juhtudel. V. Pall märgib, et rohkem kombinatsioone annab *alt*, vähem *all, ees, eest, kesk, üle* (Pall 1977: 149). Umbes samasugune on olukord Saaremaa, Muhu ja Võrumaa kohanimedega (Kallasmaa 2000: 114, Saar 2008: 99–103).

Algus – lõpp

Nagu mainitud, saavad sellised oikonüümide komponendid nagu *мучаши, вуй, үмбал, йымал* väljendada objekti asukohta teiste parameetrite järgi kui *ülemine – alumine*. Komponendid *мучаши, нач/вач, вуй* lokaliseerivad eelkõige asulaid erinevate geograafiliste objektide alguses ja lõpus. Nende sõnade abil väljendatakse parameetrit *algus – lõpp*. Nagu aga märkis E. Berezovich, on siin “õigem rääkida mitte niivõrd algusest ja lõpust, kuivõrd objektide servadest, mis samuti on orienteeritud asulate suhtes” (Berezovich 2009: 122). Antud juhul on objektide servad orienteeritud muu, tõenäoliselt lähedase asula suhtes. Komponendiga *лõpp* oikonüümid domineerivad oluliselt kompongaendiga *algus* oikonüümide suhtes. See on seletatav asjaoluga, et “ruumiline algus toponüümias on õigupoolest nimetamiskeskus (aga selle punktina esineb tavaliselt asula)” (Berezovich 2009: 122).

1. *Algus*-oikonüümide näiteid: kaks küla *Лидбівуй* (amet. Лидвуй) < *лидбї* ‘jäärak’ + *вуй* ‘pea, algus’) Мәемари rajoonis. Siin on lähtealusena objekt ise, nimeandja asukoht mingit rolli ei mängi.

2. *Lõpp*-oikonüümide näiteid: k. *Нурмучаши* (Vol.) < *нур* ‘nurmi, väli’ + *мучаши* ‘lõpp’, k. *Йўлемучаши* (amet. Елемучаш, Мед.) < *йўле* ‘rõlendik’ + *мучаши* ‘lõpp’, Изиньрвач (Gor.) < *изи* ‘väike’ + *ныр* ‘nurm, väli’ + *вач/нач* ‘lõpp’ jne. Siin kajastub nimeandja positsioon.

Lähedane – kauge

Parameeter *Lähedane – kauge* kajastub mari oikonüümides nõrgalt. Seda parameetrit väljendavad omadussõnad *тембал* ‘lähedane’, *умбал* ‘kauge’, *мўндыр* ‘kauge’. Vaadeldavas piirkonnas on esindatud kaks *lähedast* ja neli *kauget* oikonüümi. Moodustuvad kaks korrelatiivset paari: k. *Тембал Корембал* (amet. Зарека-1, Ser.) – k. *Умбал Корембал* (amet. Зарека-2, Ser.), k. *Тембал Кужнур* (amet. Ближний Кужнур, Мор.) – k. *Кокла Кужнур* (amet. Средний Кужнур, Мор.) – k. *Умбал Кужнур* (amet. Дальний Кужнур, Мор.). Nagu kirjutab V. Kuznesov

viimase korrelatiivse rea kohta, näitavad komponendid *тембал* ja *умбал* külade asukohta külaadministratsiooni keskuse suhtes (Kuznecov 1984: 120). Oikonüüme, mis ei kuulu korrelatiivsesse paari on kaks: k. *Умбал* (amet. Алеево, Мор.), k. *Мундырлук* (amet. Кучук Памаш, Мор.). Kauguse idee sisaldumist külanimes *Мундырлук* võib seletada küla kaugese asukohaga administratsioonikeskusest (k. Весьшурга).

Eesmine – tagumine

Uuritava piirkonna oikonüümias on *eesmine – tagumine* parameetrit väljendavad nimetused väheproduktiivsed. See parameeter on väljendatud sõnadega *ончыл, ан* ‘eesmine’; *кутан*, m. *шайыл* ‘tagumine’ ja realiseerub järgmistes oikonüümides: k. *Ончылсола* (amet. Шонсола, Zven.), *Ончылсола* (Ансола, amet. Передняя Липша, Zven.), *Кутансола* (amet. Гомзово, Još.), *Шайыл Пөртныр* (Gor.). Korrelatiivseid paare need oikonüümid ei moodusta, kuid mõned neist moodustavad korrelatiivse rea muude asulanimedega. Näiteks oikonüümis *Шайыл Пөртныр* (amet. Запольные Пертнуры, Gor.) täidab komponent *Шайыл* eristamisfunktsiooni *Вессир Пөртныр* (amet. Заовражные Пертнуры, Gor.) küla nimest. *Ончылсола* (Ансола) küla nimi on seostatav *Лансола* küla nimega (amet. Большая Липша (Zven.), millel on vene nime variant *Задняя Липша* ‘Tagumine Lipša’).

Veermine

Oikonüümidega *tagumine* ja *kaugese* seostub nimetus, mida võib määratleda **veermisena** (k. *Кятä Шошмар* (amet. Крайние Шешмары, Gor.) < *кятä* ‘veermine’ *Шош* (hüdrонüüm) + *мар/мари* (etnonüüm) (Voroncova, Galkin 2002: 111)). Küla nimi *Кятä Шошмар* suhestub *Лосола* (amet. Средний Околог, Gor.) ja *Тыгэйсола* (amet. Симулино, Gor.) < *Тыгэй* (antroponüüm) + *сола* ‘küla’) küla nimega. Seda kinnitab esiteks *Кятä Шошмар* küla asukoht ja teiseks rahvalike nimede

Ло Шошмар ja Шошмар kasutamine Лосола küla kohta (Gornomarijskij 2006: 27). Arvan, et *Kämä Шошмар* küla on *veermine* seepärast, et võrreldes kahe eespool mainitud külaga, on ta kõige kaugemal külaadministratsiooni keskusest (k. *Кугилансола* (amet. Березово, Гор.).

Mari oikonüümiat on olemas teisigi sõnu, mis väljendavad asukohta ruumis: eespool mainitud sõnad *ймбал*, *ймал*, mida kasutatakse, et näidata *millegi kõrval asumist*; *тыр/дыр* 'serv', *вел* 'kant', *весвел* 'teine pool', *вессир* 'teine kallas'. Need näitavad asulate paigutust teiste objektide (nurmede, metsade, jõgede, järvede) suhtes. Näiteks: k. *Нурвел* (amet. Нурбель, Сер.) < *нур* 'nurmi' + *вел* 'kant', teisisõnu 'nurme pool'; k. *Коремвесвел* (amet. Вторая Лесная, Звен.) < *корем* 'jäärak' + *весвел* 'teine pool', teisisõnu 'teisel pool jäärakut asuv' jne.

Kokkuvõte

Mari Vabariigi oikonüümiat on asula ruumis lokaliseerimise väljendamiseks mitmesuguseid keelelisi vahendeid. Keelelise materjali kasutuse iseärasuste uurimine on üks võimalusi, mille abil on võimalik valgustada mari kultuuri mõningaid tahke. Ruumiliste tunnuste kasutamissagedus on seotud rahva etnokultuurilise omapäraga.

Ruumikujutus on määratud maastikufaktoritega. Objektide ruumis lokaliseerimisel kasutatakse laialt mõisteid, mis osutavad maastikule.

Kõige laiemalt on esindatud objektide lokaliseerimisparameeter *ülemine* – *alumine*, mis väljendab hüdrograafilist orientatsiooni.

On fikseeritud erinevad objektide ruumis lokaliseerimise mudelid. Mari Vabariigi oikonüümiat orienteerutakse asula lokaliseerimisel küll nominaatorile, aga see on väljendatud nõrgemalt kui orienteerumine objektile. Viimasel juhul on märgata asulate seostamist hüdrooloogiliste objektidega, eriti jõgedega.

Alexander Pustyakov
Tartu Ülikool
Suur-Kaar 56-2
50404 Tartu
a50411@ut.ee

Kirjandus

- Belyaeva 1968** = А. В. Беляева. Словарь географических терминов и других слов, встречающихся в коми топонимии. Москва.
- Berezovich 2009** = Е. Л. Березович. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек. Москва.
- Gordejev 1979** = Ф. И. Гордеев. Этимологический словарь марийского языка. Т. 1: А – Б. Йошкар-Ола.
- Gordejev 1983** = Ф. И. Гордеев. Этимологический словарь марийского языка. Т. 2: В – Д. Йошкар-Ола.
- Gornomarijskij 2006** = История сёл и деревень Республики Марий Эл. Горномарийский район: Сборник документальных очерков / Автор-составитель А. Г. Иванов. Йошкар-Ола.
- Kallasmaa, Marja 2000**: Saaremaa kohanimed II. Tallinn.
- Kiviniemi, Eero 1975**: Paikannimien rakennetyypeistä. Helsinki.
- Kuznecov 1984** = В. В. Кузнецов. Ойконимия бассейна реки Илеть Марийской АССР. Диссертация на соискание ученой степени кфн. Тарту.
- Kuklin 1985** = А. Н. Куклин. Названия физико-географических объектов Марийской АССР (с комментариями). – Вопросы марийской ономастики. Выпуск 5. Йошкар-Ола, 119 – 189.
- Lõtkin, Guljajev 1970** = В. И. Лыткин, Е. С. Гуляев. Краткий этимологический словарь коми языка. Москва.
- Mullonen 1994** = И. И. Муллонен. Очерки вепсской топонимии. Санкт-Петербург.
- Pall, Valdek 1977**: Põhja-Tartumaa kohanimed II. Tallinn.

- Paranginskij 2004** = История сел и деревень Республики Марий Эл. Параньгинский район: Сборник документальных очерков. Йошкар-Ола.
- Pustyakov 2010** = А. Л. Пустяков. Марийские наименования исчезнувших селений Республики Марий Эл в ойконимической системе русского языка. – Ономастика Поволжья: сборник материалов XII Международной научной конференции (Казань, 14 – 16 сентября 2010 г.). Казань, 273 – 277.
- Saar, Evar 2008:** Võrumaa kohanimede analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. *Dissertationes philologiae Estonicae universitatis Tartuensis* 22. Tartu.
- Sernurskij 2006** = История сёл и деревень Республики Марий Эл. Сernурский район: Сборник документальных очерков. Йошкар-Ола.
- Svorou, Soteria 1994** = *The Grammar of Space*. Amsterdam / Philadelphia.
- Voroncova, Galkin 2002** = О. П. Воронцова, И. С. Галкин. Топонимика Республики Марий Эл: Историко – этимологический анализ. Йошкар-Ола.

Internetiallikas

- Dmitrieva 2003** = Дмитриева Л. М. Онтологическое и ментальное бытие топонимической системы (на материале русской топонимии Алтая). Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Барнаул. <http://newstar.rinet.ru/~minlos/thesis/Dmitrieva2003.pdf> (9.10.2010).

Lühendid

Rajoonid:

Gor. – Gornomarijskij

Još. – Joškar-Ola linna piires

Kuž. – Kuženerskij
Mar. – Mari-Turekskij
Med. – Medvedevskij
Mor. – Morkinskij
Nov. – Novotorjalskij
Orš. – Oršanskij
Par. – Paranginskij
Ser. – Sernurskij.
Zven. – Zvenigovskij
Vol. – Volžskij

Muud:

amet. – ametlik
k. – küla
m. – mäemari keel
n. – niidumari keel
sürjak. – sürjakomi keel
udm. – udmurdi keel.

Alexander Pustjakov: Ruumivaihõkõrdo näütamine mari oikonüümen

Kirotusõn kaias, mäantseq näütaseq vällä ruumivaihõkõrraq Marimaa oikonüümen. Mari keelen pandasõq kotusõq ruumin paika järgmäidsi paarõga: *ülemäne – alomanõ, lähkü – kavvõlinõ, algus – lõpp, edimäne – tagomanõ*. Tan om uurit kõiki naidõ vaihõkõrdo vällänäütämise võimaluisi.

Palfo tulõ ette kotussidõ paikapandmist paari *ülemäne – alomanõ* perrä; taal vaihõkõrral om olõman esiqeräline vällänäütämisevõimaluisi kõrd.

Ülemädseq ja alomadsõq nimeq tüütaseq katõn esiq tshin: 1) ku näüdatäs külä kotust *ülevän – all* vertikaalin (korgusorientatsiuun); 2) ku näüdatäs külä kotust *üles-* vai *allajõkõ* (hüdrograafilinõ). Veidemb om elokotussidõ paikapandmist *algus – lõpp* vaihõkõrran. Säantsit vaihõkõrdo ku *lähkü – kavvõlinõ, edimäne – tagomanõ, viirmäne* om mari oikonüümen veidüq nätäq.

Mari Vabariigi oikonüümiän om külh elokotusõ paikapandmist nominaatri perrä, a tuud om nätäq veidemb ku objekti perrä tsihisäädmist. Viimatsel johtumisõl om nätäq elokotussidõ kokkoköütmist viikokõga, esiqeränis jõkiga. Keelematõrjaali, ka ruumiliidsi tunnussidõ pruukmissagõhusõ esiqeräsüisi uurminõ om üts võimaluisi mari kultuuri mitmidõ külgi valgustamisõs.

Tähüssõnaq: Mari kiil, oikonüümiq, ruum oikonüümiän

Märksõnad: Mari keel, oikonüümid, ruum oikonüümiäs

Alexander Pustyakov: Expressing the concept of space in Mari oikonyms

The article discusses the issue of expressing spatial concepts in the oikonyms of the Mari El Republic. The localization of the RME settlements is realized on the basis of the following options: *upper – lower*, *beginning – end*, *near – far*, *front – back*. We have studied the possibility of expressing each of these options.

The most widely used option for the localization of objects is *upper – lower*. This option has numerous manners of expression. The *upper* and *lower* names operate in two different contexts: 1) indicating a vertically upper or vertically lower location of a village, and 2) indicating the location of the villages up or down a river streamet. The option *beginning – end* is less used in the settlement names in the region and the options *near – far*, *front – back* are not efficient.

In the oikonymy of the Mari El Republic, while indicating the location of a settlement, one may observe the situation of being guided by the nominator. Still, being guided by the object is much more common. In the latter case, the settlements are very often bound to some hydro-objects, in particular, to rivers. Studying the peculiarities of using the language material to express the localization is one of the ways that gives us an opportunity to highlight some of the issues of the Mari spiritual cul-

ture. The frequency of using spatial indicators and signs is due to ethno-cultural characteristics of nations.

Keywords: the Mari language, oikonymy, space in the oikonymy.

KARALAISI
KEELERATO

SYVÄIN- JA SYVÄINMUA-MALLIT KARJALAN PAIKANNIMISTÖSSÄ

DENIS KUZMIN

Karjalan nimistössä itsenäisen semanttisen ryhmän muodostavat suhteellista sijaintia ilmaisevat määriteosat, joiden osuus on noin 4% Karjalasta tallennetusta nimiaineistosta. Mainittakoon, että vepsäläisessä nimistössä vastaava osuus on noin 1,5% (Mullonen 1994: 37) ja Suomen nimistössä enintään 5% (Kiviniemi 1990: 156). Ryhmä ei ole suuri, mutta siihen kuuluvia määritteitä on kaikkien karjalaisten asuma-alueiden kylien paikannimistössä.

Yleisimpiä sijaintia ilmaisevia määriteosia lähisukukielten nimistössä ovat seuraavat (ks. taulukko 1).

Taulukko 1. Yleisimpiä sijaintia ilmaisevia määriteosia lähisukukielten nimistössä.

Vienan Karjala	Suomi	Vepsä	Aunuksen alanko ¹
Ala-, Ali-	Ala-, Ali-	Čoga-, Čuga- 'nurkka'	Kohtu- 'vasta-päättä'
Ylä-	Ylä-	Ala-	Perä-
Perä-	Väli-	Ylä-	Ala-
Taka-	Perä-	Kesk-	Ylä-
Kohta-	Taka-	Koht-	Očču- 'otsa, edessä'
Niska- 'ylä'	Keski-	Agj- 'laita, pää'	Taga-
Suvi-, Etelä-	Etelä-	Pohj(eine)-	Čuppu-
Keski-	Selkä-	Taga-, Tagic-	Bokku- 'sivu'

¹ Taulukossa Anuksen alanko-listassa määriteosat ovat vapaassa järjestyksessä, muissa yleisyysjärjestyksessä.

Vienan Karjala	Suomi	Vepsä	Aunuksen alanko
*Selkä-	Etu-	Pera-	Syrjy-
Kesä-	Pohjois-	Čup- 'nurkka'	Keski-
Poikki-	Syrjä-	Väl'-	Väli-
Pohjo(ni)-	*Rinta-		Agju- 'laita, pää'
Meri-	Itä-		Čura-
Väli-	Kulma-		Ezi-
Pohja- 'syrjäinen, pää'	Pohja- 'syrjäinen, pää'		Pohju- 'syrjäinen, pää'
*Latva- 'ylä'	Niska- 'ylä'		Suvi-
Piä-	Nurkka-		Yliči- 'pitkin'
Etu-	Latva- 'ylä'		Ymbärys-
*Syrjä-			
Očča- 'otsa, edessä'			

Suurin osa ryhmään kuuluvista määritteistä esiintyy kulttuuripaikkojen, erityisesti maatalousmaiden nimissä. Tämä on luonnollista, koska suhteelliseen sijaintiin viittaava merkitys on luonnollinen juuri lähellä asutusta sijaitsevien mikrokohteiden nimeämisessä. Lähes joka kylän nimistössä Karjalassa onkin omia "edessä", "takanä", "alhaalla" ja "ylhäällä" sijaitsevia peltoja, niittyjä ja laitumia (Mamontova 1982: 45).

On huomattava, että tähän semanttiseen ryhmään kuuluvien määritteiden luettelo on monessa suhteessa sama kuin lähisukukielten nimistössä. Eroja on lähinnä ainoastaan yleisyysjärjestyksessä. Esimerkiksi samoin kuin Suomessa, myös Vienan Karjalassa yleisin on *Ala-/Ali*-määrite, joka kuuluu koko vienan-karjalaisessa paikannimistössä kymmenen yleisimmän määritteen joukkoon. Samankaltainen tilanne on vepsäläisten ja livvin-karjalaisten nimistössä.

Seuraavassa esitän tähän semanttiseen ryhmään kuuluvan *Sydän-/Syväin*-mallin analyysin. Mainittua määriteosaa ei ole taulukossa, sillä se ei kuulu yleisimpien määriteosien ryhmään. *Sydän*-määritteisiä paikannimiä on karjalaisessa nimistössä käy-

tettävien lähteiden perusteella vain vähän yli 30. Mallia käytetään Karjalassa sellaisten maastokohtien nimeämisessä, jotka sijaitsevat pääasiassa metsän sydänseudulla, muttei kuitenkaan kovin kaukana asutuksista.

Paikannimimalli on tuttu livviläisten ja lyydiläisten asuma-alueella Karjalassa sekä karjalaisten nimistössä Suomen Raja-Karjalassa, esimerkiksi mäennimi *Syväinselgä* (Koitto, Suistamo)², metsännimi *Syväinkorbi* (Vieljärvi), pellonnimi *Syväinčuppu* (Siidniemi, Pyhäjärvi). Suurin osa tallennetuista paikannimistä on luonnonpaikkojen eli metsien, mäkien, soiden ja lahtien nimiä. Loput *Syväin*-alkuiset nimet ovat kulttuuripaikkojen nimiä, esimerkiksi tiennimi *Syväindorogu* (Kona, Vieljärvi), pellonnimi *Sydänhuuha* (Vuontele, Suojärvi) ja nurmen nimi *Sydämennurmed* (Kortašši, Kontupohja).

Karjalan kielessä *syväin*-appellatiivi tunnetaan merkityksissä ‘sydän; maha, vatsa; sisäinen, sisä-, sisällä oleva, sisus; kasvin ydin; piirakan täyte’. On myös olemassa appellatiivi *syväinmečcy* merkityksessä ‘kaukainen korpi’ ja *syväinmua* merkityksessä ‘syrjäseutu’; Raja-Karjalassa *syväinmua* on myös ‘notkopaikka’ (NA). Kaikki appellatiivit on tallennettu livvin kielestä ja varsinaiskarjalan murteista Suomen Raja-Karjalassa. Karjalan muilla alueilla eli varsinaiskarjalaisten asuttumilla alueilla ‘sydän’ tai ‘sisus’-merkityksessä käytetään appellatiivia *siän, seän, syän*. Vastaava kehitys tunnetaan muualtakin, mm. suomen kielien eräistä *sydän*-alkuisista yhdyssanoista (vrt. *sydäntalvi, sydänyö*) ja saamen kielistä, joissa suomen *sydän*-sanana vastineista on kehittynyt ‘keskikohtaa; läpeä’ ilmaiseva postpositio (esim. saaN *čada* ‘lävitse’, ks. tarkemmin esim. SSA III: 228).

Mallin levikki osoittaa, että *syväin*-alkuinen nimeämismalli on ollut suosittu karjalaisten asuma-alueella ja ‘sisusta’ merkitsevä *syän*-appellatiivi pääasiassa livviläisalueen länsiosassa ja Suomen Raja-Karjalassa. Pohjoiseen ja itään siirryttäessä mallin käyttö nimistössä vähenee. Päälevikkialueen ulkopuolelta löytyy vain muutama yksittäinen esimerkki lyydin ja varsinaiskarja-

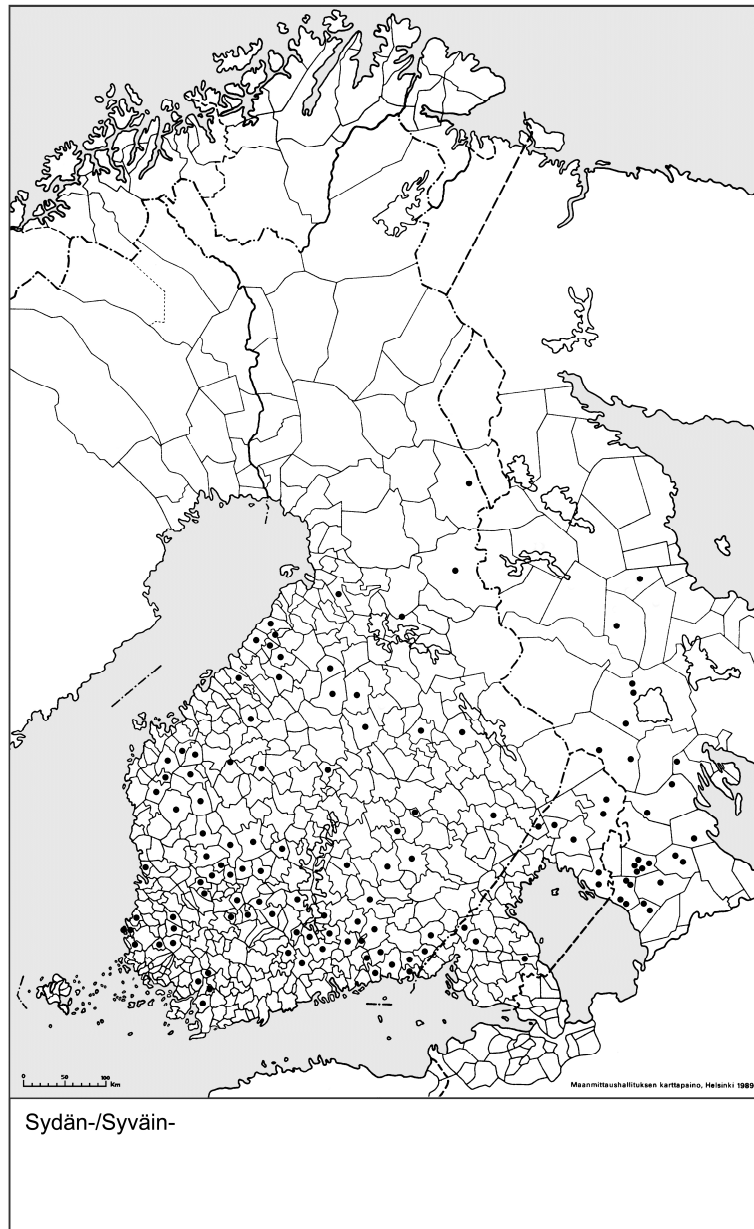
² Sulkeissa esimerkin jälkeen mainitaan ensin kylän nimi, jonka nimistössä paikannimi on tallennettu, ja sitten pitäjän nimi, jossa itse kylä on sijainnut. Jos paikannimi esiintyy pitäjän keskuskylässä, jonka mukaan pitäjä on saanut nimensä, sulkeissa mainitaan vain pitäjä.

laisten nimistöstä Keski-Karjalassa, esimerkiksi *Sydänorgo* (Homselgä, Suoju); *Sydämoja* (Viidana, Suoju); *Siänlambi*, *-sel-lät* (Soudojärvi, Porajärvi); *Seänkangas*, *-suo* (Kuudamolakši, Porajärvi); *Syänoja*, *-suo*, *-järvi* (Sellinkylä, Paatene); *Syänsuo* (Šalgovuara, Paatene); (?) *Syvänpeldo* (Hirviniemi, Paatene). On mahdollista, että ne kaikki viittaavat asutusvaikutukseen, joka on levinnyt jossakin vaiheessa *Syvään*-mallin päälevikkialueelta. Mahdollisista livviläisalueen ja Seesjärven Karjalan (Paateneen) yhteyksistä on todisteena myös esimerkiksi *-hieru*-loppuisten nimien levikki. Mainittakoon, että *hieru*-sana merkityksessä ‘kylä’ tunnetaan pääasiassa Aunuksen tasangon livviläismurteissa. Samalla alueella se esiintyy usein myös paikannimissä. Seesjärven varsinaiskarjalaisessa murteessa käytetään myös appellatiivia *hieru* merkityksessä ‘kylänosa’.

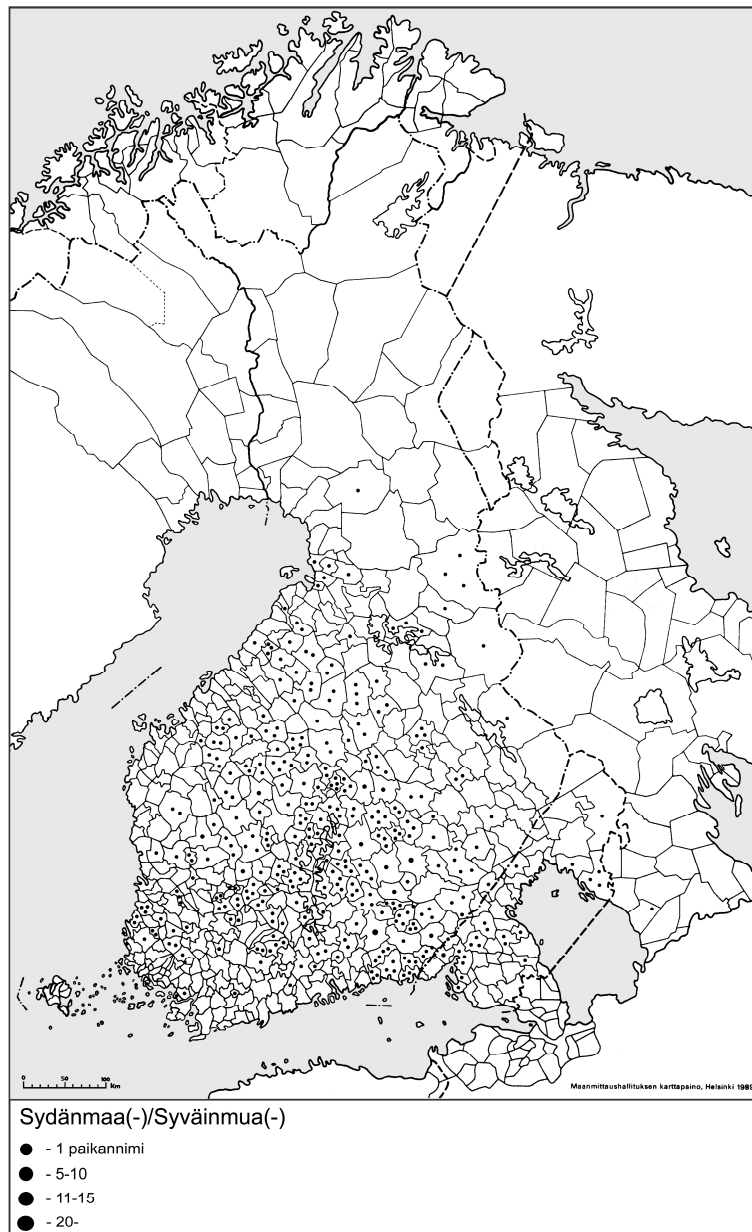
Kartta osoittaa, että yksittäisiä *syvään*-nimiä on myös melko kaukana päälevikkialueelta eli Vienan Karjalan itäosassa, esimerkiksi *Siänd’ogi* Voijärvellä ja *Syänlambi* Tunkuan Koivuniemellä. Tässä tapauksessa kysymys tyypin yhteisistä juurista jää avoimeksi ja vaatii jatkotutkimusta eli sellaisten nimeämismallien etsimistä, joilla on samankaltaisia levikkejä.

Vastaava malli esiintyy myös Suomen nimistössä, jossa se, samoin kuin Karjalassa, tavataan sekä luonnonpaikkojen että varsinkin kulttuuripaikkojen nimissä. Appellatiivi *sydän* tunnetaan suomen kielessä pääasiassa samoissa merkityksissä kuin karjalan kielessä. Hämeessä sijaitsevasta Asikkalasta on tieto, jonka mukaan *sydän* on ‘asumaton erämaa’ (NA). Nimeämisen motivaatio on myös suurin piirtein sama kuin karjalan nimistössä eli mallia käytetään metsän sydänseudulla, usein kaukana asutuksesta sijaitsevien paikkojen nimissä. Suomessa osaa nimeämistä on selitetty muotoassosiaatiolla eli sillä, että paikka muistuttaa muodoltaan sydäntä.

Samoin kuin Karjalassa, appellatiivi *sydän* esiintyy suomesakin myös yhdyssanojen osana, esimerkiksi *sydänsalo* ‘kylän ulkopuolella oleva kaukainen erämaa tai metsä’ (Sotkamo) (NA). Erotukseksi karjalasta suomen kielessä on laajalle levinnyt *sydänmaa*-appellatiivi, joka esiintyy eri murteissa merkityksissä ‘korpi, salo, asumaton (laaja) metsäalue, metsäomistukset, erämaa, riista-alue, metsästysalue, asutuksesta kaukana oleva paikka,

Kartta 1. Sydän-/Syväin-nimien levikki.

Kartta 2. Appellatiivin Sydänmaa(-)/Syväinmua(-) levikki.

harvaanasuttu syrjäinen seutu, erillinen asutus asumattoman taipaleen takana, autio’ sekä myös ‘karuhko maaperä’ (NA). Suomen Murrearkiston kokoelman mukaan appellatiivi *sydänmaa* on tuttu sekä itä-, että länsimurteissa, lukuun ottamatta Pohjois-Karjalaa, Satakuntaa, Varsinais-Suomea (paitsi Somero), Etelä-Hämettä ja Länsipohjaa. Nykyisten Suomen rajojen ulkopuolella *sydänmaa* esiintyy myös entisessä Viipurin läänissä (MA). Toisaalta nimistö todistaa, että myös appellatiivilla on aiemmin ollut laajempi levikkialue.

Sydän-nimimallin päälevikkialue Suomessa sijoittuu Etelä-Hämeeseen (kartta 1), mikä mielestäni todistaa, että malli on syntynyt juuri siellä ja kulkeutunut eri suuntiin mahdollisen hämäläisen asutuksen mukana. Ei ole aivan selvä, ovatko Karjalasta tallennetut paikannimet syntyneet itsenäisesti vai onko mahdollista puhua hämäläisestä nimityypistä, jonka levikkialue on aikoinaan ulottunut Savon tai Viipurin Karjalan kautta Venäjän Karjalaan saakka, josta vastaava nimistö olisi edelleen leviinyt muille karjalaisille alueille. Huomattakoon, että *Sydän*-alkuisilla paikannimillä Karjalassa on sama semantiikka, joka on myös Suomen puolelta tallennetuissa nimissä. Karjalassa suurin osa nimistä on juuri metsäalueiden tai metsässä olevien maatalousmaiden nimiä. Toisaalta mallin hämäläisten alkujuurien kanssa on ristiriidassa vepsäläisalueelta tallennettu tieto, jonka mukaan Ojatin varren keskivepsäläisten nimistöstä on tallennettu *Sydän*-alkuinen paikannimi *Sydänso* (ven. Суданское болото).

Mainittakoon, että entisen vepsäläisen Vologdan alueen nykyisessä venäjänkielisessä nimistössä on *Nutro*-malli, joka voisi olla käänöslaina *Sydän*-/*Syvään*-mallista (vrt. ven. нутро ‘sisäinen, sisus’); esimerkiksi nurmen nimi *Нутро* (Подгорье) ja polun nimi *Нутренная дорожка* (Сяргозеро). *Nutr*-alkuisia paikannimiä on tallennettu myös Karjalasta Äänisniemeltä, esimerkiksi *Нутро*, *Нутренник*, *Нутреница*, *Нутрище* ja *Нутренний*. Siellä mallia on käytetty sellaisten maastokohtien nimeämisessä, jotka sijaitsevat jonkin laajemman paikan ympäröimänä (kuten esimerkiksi pelto nurmien keskellä). Erotukseksi karjalaisten nimistöstä tällaiset venäjänkieliset paikannimet ovat kuitenkin pääasiassa maatalousmaiden nimiä. Tässä yhteydessä

jääkin epäselväksi kysymys, voisiko *Syvään-* ja *Nutr-*alkuisilla malleilla olla Venäjällä yhteiset juuret vai ovatko ne syntyneet itsenäisesti kummallakin taholla. Kysymys vaatii vielä lisätutkimuksia.

Hämeessä ja sen naapurialueilla on myös appellatiivikantaisia *Sydänmaa*-paikannimiä (kartta 2), mikä mielestäni viittaa siihen, että tämäkin tyyppi on voinut syntyä Hämeessä ja levitä sieltä muuttoliikkeen mukana tai kontaktien kautta pohjoiseen, länteen ja itään. Malli esiintyy esimerkiksi Etelä-Savossa ja kaakkoismurteiden alueella, josta katson sen voineen levitä Suomen Raja-Karjalaan ja edelleen Aunuksen Karjalaan. Venäjän Karjalasta on tallennettu vain yksi tämäntyyppinen paikannimi, pellonnimi *Syväänmuu* (Suuriselgy, Nekkula), joka voi hyvinkin olla sirrynnäisnimi Suomen puolelta. Huomatkoon, että tältä alueelta ei ole tietoa myöskään *syväänmuu*-appellatiivista.

Lopuksi mainitsen, että vaikka *Sydän-/Syvään*-mallin nimeämisperusteet ovat suurin piirtein selvät, sen levikkialue Karjalassa ja Suomessa vaatii vielä jatkotutkimuksia, koskien mallin mahdollisia yhteisiä juuria toisaalta karjalaisilla ja hämäläisillä, toisaalta karjalaisilla sekä Karjalassa ja sen naapurialueilla asuvilla venäläisillä. On hyvin mahdollista, että kaikki edellä esitetyt mallit ovat kehittyneet itsenäisesti naapurialueiden nimistä riippumatta sekä itämerensuomalaisissa nimistöissä että venäjänkielisessä nimistössä. Aivan selvää ei myöskään ole se, ovatko *Sydän-/Syvään-* ja *Sydänmaa/Syväänmuu*-mallit sidoksissa toisiinsa.

Denis Kuzmin
Karjalan tiedekeskus
Puškinskaja-katu 11
185910 Petroskoi
Republic of Karelia, Russia
kusmiccu@hotmail.com

Lähteet

Mamontova 1982 = Мамонтова, Н. Н.: Структурно-семантические типы микротопонимии ливвиковского ареала Карельской АССР (Олонецкий район). Петрозаводск.

Mullonen 1994 = Муллонен, И. И.: Очерки вепсской топонимии. Санкт-Петербург.

Kiviniemi, Eero 1990: Perustietoa paikannimestöstä. SKS. Helsinki.

MA: Murrearkisto, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

NA: Nimiarkisto, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

SSA: Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja. III, R–Ö. Päätoimittaja Ulla-Maija Kulonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992 (2. painos 2001). Helsinki.

Denis Kuzmin: *Syvään-* ja *Syväänmua-*mooduq Kařala kotusõnimin

Kařala kotusõnimmi hulgan om olõman sääne umaette semantiline rühm ku kotusõ võrrõldut olõmisõ kotust näütävãq tävven-dosaq. Naid om kõgõst Kařalast kõratust kotusõnimeainõst kokko 4% ümbre. Taa olõ-õi joht kuiki suur rühm, a sinnãq kuuluvit nimetüvvi tulõ ette kařalaisi elomaiõ pia egãn külãn. Suurõmb jago taa rühmã algelemendest tulõvaq ette kultuurkotussidõ ja esiqerãnis põllumajandusmaiõ nimin, selle et märk, miã näütãs kotusõ võrrõldut olõmisõ kotust, om sündsã ja loomulik nimelt elãmise lähkũn olõvidõ väikeisi kotussidõ nimetãmises. Nii omgi Kařalan pia egãn külãn ummi “iin”, “takan”, “all” ja “ülevãn” olõvit nurmi ja niite.

Aunusõkařalaisi ja lüüdilãisi kotusõnimin Kařalan ni kařalaisi kotusõnimin Soomõn om näütüses *Sydään-/Syvään*-kotusõnimemuud, midã pruugitas sääntside kotussidõ nimetãmises, miã ommaq kest mõtsa, nt *Syväänselgã* (Koitto, Suistamo), *Syväänkorbi* (Vieljärvi), *Syväänčuppu* (nurm) (Siidniemi, Pyhäjärvi) jne. Kařala keelen teedãs apellatiivi *syvään* tähendüsen ‘sisemi-

ne, sise-, seenollõv, sisu; kasvo säsi; piiragu täidüs; süä; mago, kõtt’.

Taa moodu ettetulõmisala näütäs, et káralaisi elomaiõ pääl om tedä päämädselt aunusõkafala maiõ õdagujaon ja Soomõ Piiri-Kafalan. Säält põha ja hummogu poolõ minnäq jääs taad muudu veidembäs. Pääareaalist välänpuul lövvüs õnnõ mõni näüdüs. Võimalik, et nuuq harvaq ettetulõmisõq näütäseq, et kunagi om *Syvään*-moodu süämaiõ päält rahvast välläpoolõ liiknuq.

Tähüssõnaq: Õdagumeresoomõ kotusõnimeq, kafala kiil

Märksõnad: Läänemeresoome kohanimed, karjala keel

Denis Kuzmin: The *Syvään*- and *Syväänmua*-type in Karelian place names

Toponyms denoting to a relative position of the object (in regard to other objects) form approx. 4% of all of the nomenclature recorded in Karelia. This group of toponyms is thus not very large, but the toponymic stems of such a character are, nevertheless, represented in almost every village in the Karelian language area. Most of the specifics belonging to this group are to be found in the names of cultural objects (dwellings, buildings, etc.) and agricultural lands, in particular. That is because the naming motivation related to a location of the object in comparison with the other objects is most natural in microtoponyms situated close to dwellings. Thus almost every village has its own nomenclature with stems such as “edessä”- (‘in front (of)’), “takana”- (‘behind’), “alhaalla”- (‘near’/‘under’) and “ylhäällä”- (‘above’) that are especially frequent in cultivation names.

In the nomenclature of Livviköi and Lude (South Karelia), as well as in the nomenclature of Karelian proper, the *Syvään*/*Syvään* toponymic type is attested, which is used to indicate objects situated primarily in the backwoods (eg., *Syväänselgä* (Koitto, Suistamo), *Syväänkorbi* (Vieljärvi), *Syväänčuppu* (Siidniemi, Pyhäjärvi). In the Karelian language the common noun

syväin has the meanings ‘internal, inner part; core; pith; stuffing of a pie; heart; belly, stomach’.

The spreading area of this model in the habitat of the Karelians indicates that the model has been popular primarily in the western parts of the Livviköi living area and in the Finnish Ladoga Karelia (Suomen Raja-Karjala). To the North and East there are significantly less toponyms formed from this stem and only some isolated examples of the use of the stem can be found. It is possible that those scattered clusters indicate settlement movements spreading out from the core area of the *Syväin*-type in some period.

Keywords: Baltic-Finnish place names, Karelian language

TILA JA PAIKKA KARJALAN KIELEN KIELIOPISSA

ALEKSANDRA RODIONOVA

Tila ja paikka ovat kielitieteessä ja muissa tieteissä keskeinen luokka, ja ne ovat myös keskeinen osa ihmisten jokapäiväistä elämää, koska kaikki, mitä ihminen tekee ja tuntee, tapahtuu tietystä paikasta ja tilassa. Jokaisessa kielessä spatiaaliset suhteet ovat tärkeimpiä suhteita, joita kielen eri muodoilla ilmaistaan. Karjalan kielen kielioipissa tilaa ja paikkaa ilmaistaan adverbien, sijapäätteiden sekä adpositiokonstruktioiden avulla.

Adverbeja, jotka ilmaisevat tilaa ja paikkaa karjalan kielessä, on erittäin paljon, esimerkiksi: *tiäl om meilä i muamo* (Repola) (KKS, VI: 93); *täs kulgou hänen pellon raja* (Vitele) (KKS VI: 370); *šieltä ... teältä* ... (Uhtua) (KKS VI: 93); *katšo, kažiine tuli tänne* (Nek-Riip) (KKS VI: 365); *mäne eäree* (Paatene) (KKS I: 139) jne. Näistä esimerkeistä näkyy, että lauseiden spatiaaliset adverbien voivat olla sekä staattisia (*tiäl, täs*) että dynaamisia (*teältä, eäree*). Tavallisesti staattisten adverbien sijapäätteinä esiintyvät inessiivi tai adessiivi, ja ne ilmaisevat esineen olemista jossakin. Dynaamisilla adverbeilla on puolestaan sekä elatiivin ja ablatiivin että illatiivin ja allatiivin päätteitä.

Karjalan kielessä spatiaalisia suhteita ilmaistaan myös sisä- ja ulkopaikallissijojen sekä adpositiokonstruktioiden avulla. Sisä- ja ulkopaikallissijoilla päämerkityksenä (ydinmerkityksenä) on paikka ja tila, ja sijojen päätteiden paikan semantiikka näkyy sekä *-s* että *-l*-formanteista. Inessiivi ilmaisee 'jonkin sisäpuolella olemista', elatiivi 'liikettä jostakin ulos' ja illatiivi 'liikettä jonkin sisään'. Näiden sijojen yhteisellä formantilla *-s* on selkeä merkitys, joka on kehittynyt vartalosta *sisä-*. Ulkopaikallissijoilla on yhteinen *-l*-formantti, joka merkitsee 'jonkin päällä, lähellä olemista, tulemista ja eroamista'.

Tässä artikkelissa käsitellään tilaa ja paikkaa ilmaisevia postpositiokonstruktioita. Karjalan kielessä näitä konstruktioita on erittäin paljon, mikä todistaa, että tässä kielessä spatiaaliset suhteet ovat olleet primaarisia. Toisten tutkijoiden mukaan ovat

primaareimmat postpositiot, jotka osoittavat spatiaalisia suhteita ‘edessä’, ‘takana’, ‘päällä’, ‘alla’, ‘vieressä’. Toisen käsityksen mukaan primaareimmat postpositiot ovat olleet abstrakteja ja osoittaneet alaa ja tilaa, kuten *ala* <*alak ‘aluinen’, *taka* <*tayak ‘takainen’ jne. (Saarinen 2005: 162)

Paikkaa ja sijaintia ilmaisevat postpositiot muodostavat suurimman ryhmän postpositioista. Tämä saattaa osoittaa siihen, että paikkaa ilmaisevat postpositiot ovat ilmaantuneet kieleen aikaisemmin kuin muut postpositiot. Onkin oletettu, että eräät näistä postpositioista olisivat syntyneet suomalais-ugrilaisen kielen aikana (esim. Osnovy 1974: 215).

Kaikissa suomalais-ugrilaisissa kielissä on

- 1) paikkaa ja tilaa ilmaisevista nomineista muodostuneita primaareimpia postpositioita, esimerkiksi *al* (*ual*), *alla*, *alaci*, *alle*, *alpäi* <*ala- (SSA I 1992: 66); *edeh*, *iel*, *iellä*, *ies*, *iessä* <*esi- (SSA I 1992: 108); *tagah*, *tagale*, *tagan*, *tagua*, *tuakse*, *tuani* <*taka- (SSA III 2000: 257);
- 2) ihmisen ruumiinosia ilmaisevista nomineista muodostuneita postpositioita, esimerkiksi *niškoi* <*nišku*; *piäh*, *piäl*, *peällä*, *piäle*, *piäliči*, *piälpäi*, *piäs*, *peässä* <*piä*; *rinnal*, *rinnalla*, *rinnale* <*rindu*; *südäme*, *südämes* <*süväin*;
- 3) eri kielistä lainautuneita postpositioita, esim. venäjältä tulleet *bokači*, *bokas* < ven. *бок* ‘kylki’.

Ruumiinosanimien kieliopillistuminen on ominaista kaikille itämerensuomalaisille kielille. Tutkijat (esim. Ojutkangas 2001: 196) ovat sitä mieltä, että muutos nominista postpositioksi pohjautuu metaforaan: konkreettiselta leksikaaliselta alueelta siirrytään uudelle tasolle. Ruumiinosanimistä kieliopillistuneilla postpositiolla on perusmerkityksenä ‘vieressä oleminen’. Karjalan kielessä tähän joukkoon kuuluvat seuraavat postpositiot:

1. *korvah*, *korvas* (*korvažis*) on muodostettu itämerensuomalaisesta sanasta *korva* (Häkkinen 1990: 95), karj. *korvu*. Oletetaan myös, että alkuperäinen merkitys oli ‘lehti’; siitä todistavat permiläiset vastineet udm. *kwar*, komi *kor*. Toisaalta tutkijat yhdistävät sanan samojedikielten ‘korvaa’ merkitsevään **kāv*-sanaan; ‘lehti’-merkitys olisi näin ollen sekundaari (Ojutkangas 2001: 194). Postpositioiden tapaan myös postpositio *korvah*,

korvas (*korvažis*) esiintyy paikallissijoissa ja merkitsee konstruktiossa ‘luona’, ‘vieressä’, ‘juuressa’, ‘pielessä’, ‘varrella’, ‘lähistöllä’, ‘viereen’, ‘juureen’, ‘pieleen’ jne. (KKS II: 336). Tämä postpositio esiintyy kaikissa karjalan kielen päämurteissa, vaikka postpositio *korvah*, *korvas* voi olla eri muodoissa, vrt.

korvah:

aun. *Mašinal ajoin Ül’öžen sillan korvah; Linnan korvah tytöt parembi mennäh miehel kui dereynäh* (Säämäj.) (KKS II: 336);
karj. *Veräjän korvah* (Vuokkin.); *Juossa sillan korvah; Vietih šillah korvah* (Jyskyj.) (KKS II: 336); *oven korvašša* (Tveri) (SKJ 1994: 114);

korvas (*korvažis*), *korvassa*:

aun. *Eliä dorogan korvas; Sillan korvaz on tšasounaine* (Nek.-Riip.) (KKS II: 336);
karj. *Heijän talo on sillan korvassa; Heän ikkunan korvašš ištu* (Paatene); *Sillan korvall eläy starikka* (Paatene) (KKS II: 336);
lyyd. *Keskel küläs šildan korvass eläü mužikkə* (LT III 1964: 50).

On mielenkiintoista, että karjalan kielessä, kuten myös suomessakin *korvas*, *korvah* postpositioiden rinnalla on olemassa yhdyssana *sillankorva*.

Toatto moamo pandin tyttö pimiehe rekeh, viettih šillankorvah (Jyskyj.); *Ol’ižingo ožavembi lapši, kävižim mie sillankorvas päiväs kerdaa kakši* (Paatene); *Sillankorval om peldo, sillankorv on d’yrkky* (Säämäj.); *Sillankorv om paha, ajajes katšoa pidäy* (Nek.-Riip.) (KKS V: 381).

2. *kyllel*, *kylles*, *kyliči* ovat muodostettu sanasta *kylgi*, *kylki*. Sana *kylki* kuuluu myöhäiskantasuomalaiseen sanastoon (Häkkinen 1990: 218) ja on olemassa kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä, esim. veps. *kül’g*, *külg* (SSA I: 461–462). Tämä postpositiosarja, joka merkitsee ‘syryssä’, ‘syrystä’, ‘syryään’, ‘vieressä’, ‘vierestä’, ‘viereen’, ‘sivusta’, ‘sivussa’, ‘sivuun’, esiintyy myös kaikissa karjalan kielen päämurteissa:

kyllel:

aun. *Pertin kyllel on regi* (Säämäj.) (KKS II: 510);
karj. *Šaraĵan kyllellä moannun yötä* (Vuokkin.); *Märäjän kyl’-
l’ellä* (Poroj.) (KKS, II: 510);

kylles :

aun. *Juaman kyllez eläy* (Säämäj.) (KKS II: 510); *Häi seizoi mi-
nun kylles, da nägi kudai zavodi enzimäi toran* (Vitele) (KKS
II: 510);

kyliči:

aun. *Toizes kylitši kävväh brihad, mielespiettävy ni tijjei* (Sää-
mäj) (KKS II: 511);
karj. *Ajo miušta kylittši* (Kontokki) (KKS II: 510-511).

Aunuksen karjalan (livvin päämurteen) eräissä alamurteissa *kyllel*, *kylles*, *kyliči* postpositiosarjan ohella käytetään myös venäjältä lainattua postpositiota *bokači*, *bokas*.

bokači:

aun. *Koin bokači kaivettih oja* (SKJ 1990: 27);

bokas:

aun. *El’äw ei iče linnas, linnan bokas; Ištuimmo koin bokas*
(SKJ 1990: 27).

3. *rinnal, rinnale, rinnoin, rinnoičči (rinnačči), rinnai*. Tämä postpositiosarja on muodostunut kieleen itämerensuomalaisesta sanasta *rindu, rinta* (SSA 3: 80). Sanalla *rinta* on nykykielessä monta merkitystä. *Rinta* merkitsee elollisten olioiden ‘vartalon rintapuolta’: *ihmisen rinta, eläimen rinta*. Se merkitsee myös ‘paidan sepalusta’, ‘vaatekappaleen rintaosaa’, ‘rinnusta’, ‘rintamusta’, ‘rintapieltä’, ‘jalkineen rintakappaletta’ jne (KKS III: 107). Karjalan kielessä postpositiona *rinta* esiintyy eri muodoissa: adessiivissa, allatiivissa, instruktiivissa, prolatiivissa, esim.:

rinnal (rinnalla):

aun. *Ihan olen koin rinnal* (Rubčoilan külä);

karj. *Tule miula rinnalla istumah; Talon rinnalla on kyly* (KPC 1999: 156);

rinnale:

aun. *Ei piäze hänen rinnale ni konzu* (Nek-Riip.) (KKS V: 106);
lyyd. *Häi istui minuu rindale* (Kujola 1944: 357);

rinnai:

aun. *Kenenkebo rinnai täs kartočkal oletto?* (SKJ 1990: 307);

rinnalta:

karj. *Poika ei lähe tuaton rinnalta* (KPC 1999: 156);

rinnoiči (rinnači):

livvin murteessa käytetään tavallisesti prepositiona;
aun. *Rinnači koiž matkai* (Nek.-Riip.) (KKS V: 107).

Nämä esimerkit osoittavat, miten ruumiinosanimien paikallissijamuodot ovat kehittyneet läheisyyttä, vieressä olemista ilmaiseviksi postpositioiksi (Ojutkangas 2001: 194).

Karjalan kielessä on olemassa muitakin ruumiinosanimistä kieliopillistuneita postpositioita:

1. *niškoi* merkityksessä ‘mitä varten’, ‘ketä varten’ on muodostettu varhaisitämerensuomalaisesta sanasta *nišku*, vrt. suom. *niska*, veps. *nišk*. Postpositioina se esiintyy vain livvissä ja lyydissä:

aun. *Nügöi huba pruazniekku on, vai mielessäh piämmö, buite ku sen päivän, a rahvahah niškoi – ei äijiä* (OKP 1969: 135);
En t’ie mih niškuo häi sanuu (Stroitšankontu, NKK 1994: 335);
lyyd. *Lehmih niškoi azutah* (Kujola 1944: 266).

2. *očači* merkityksessä ‘editse’, ‘etupuolelta ohitse’ on muodostettu sanasta *očču*, suom. *otsa*, veps. *oc*, jolla on germaaninen lainaetymologia (Häkkinen 1990: 192). Postpositioina se esiintyy prolatiivimuodossa.

aun. *Koin očači proidiw juamu; Juwri kullan očači* (SKJ 1990: 240); *Pertin otšatši projji* (Säämäj.) (KKS IV: 76);

karj. **pirt'in** otšattši (Uhtua) (KKS IV: 76).

3. *südäme*, *südämes* merkityksessä 'sisäpuolella', 'sisään', 'sisältä' on muodostettu sanasta *siiväin*. Uralilainen sana *sydän*, veps. *südäin*, esiintyy kaikissa karjalan kielen päämurteissa:

südäme:

aun. *Pertin südäme* azetettih päčči (Kukoinvuaru);

karj. *Šitä putruo pantih šen šäme* (Kontokki) (KKS V: 349);

südämes:

aun. *Pučin südämes* häin ottaw (Rubčoilan külä);

karj. *Kallivon šämeššä* (Vuokkin.) (KKS V: 349);

lyyd. *Vatšaa südämes kibištaw* (Kujola 1944: 413).

Prolatiivinen *südämiči* muoto on olemassa livvissä ja varsinaiskarjalassa:

aun. *Mečän südämiči* tulla (SKJ 1990: 355);

karj. *Aijan šeamittiši*; *Huonehen šeamittiši* (Vuokkin.) (KKS V: 349).

4. Todella suuri postpositiosarja *piäh*, *piäl*, *piällä*, *piäle*, *piäliči*, *piälpäi*, *piäs*, *peässä* on muodostettu sanasta *piä*, suom. *pää*, veps. *pä*. Se on alkuaan uralilainen sana, joka voi merkitä 'välimatkaa', 'etäisyyttä', 'jonkin vuoksi', 'tähten', 'jostakin syystä' jne. (SKES III: 688–689). Sana *pää* on hyvin keskeinen ruumiinosa ja on muiden ruumiinosaa merkitsevien substantiivien tavoin kehittynyt postpositioksi. Karjalan kielissä sitä käytetään eri sijamuodoissa:

piäh:

aun. *Pidäs nügöi suabran piäh* nosta (Sammatus, OKP 1969: 54);

karj. *kahenkymmenen kilometran peäh* (Paatene) (KKS IV: 253);

piäl:

aun. *Minuu küliuh otti, lavvoil istutti, lapsem pani polvem piäl* (Säämäj., NKK 1994: 273);

lyyd. *Hüliden piäl* bard (Kujola 1944: 317–318);

piäle:

aun. *Emmo voi tulla ni sinun kawnehien kalmažian piäl'e* (Piži, OKP 1969: 90); *Pajuluom piäle enne päihäi azuttih viršit* (Stroitšankontu, NKK 1994: 339);
lyyd. *Halgod pandau kobrale piäle, tervašt halgod; Lumen piäle nouzou vezi* (Kujola 1944: 317–318);

piäliči:

aun. *Sit tules piäliči hüpitäh* (Säämäj., NKK 1994: 274);
karj. *Aijan piäliči; Assuin kynnyksestä piäliči* (KPC 1999: 139);
lyyd. *Heis piälitši i elädä meile oli hüvä* (Kujola 1944: 317–318);

piälpäi:

aun. *Keriä kannatekset maidoloin piälpäi;*
karj. *Škuapin piältä* (KPC 1999: 139);

piäs:

aun. *Se starikku meil stolam pieüz istuw* (Rubčoilan külä);
karj. *Šiitä tulov talo vastah kolmen virššan peüşšä* (Kiestinki).

Ruumiinosanimien kehittyminen postpositioksi edustaa karjalan kielen kieliopillistumista: kehitys kulkee substantiivin taivutusmuodosta spatiaalisiksi postpositioksi ja myös adverbeiksi. Spatiaaliset suhteet ovat tärkeimpiä suhteita karjalan kielessä. Kieliopissa sitä todistaa se, että tilaa ja paikkaa ilmaistaan adverbien, sijapäätteiden sekä adpositiokonstruktioiden avulla, joita on todella paljon.

Aleksandra Rodionova
Karjalan teidekeskus
Kielen, kirjallisuuden ja historian instituutti
Puškinskaja-katu 11
185910 Petroskoi
Republic of Karelia, Russia
santrar@krc.karelia.ru

Lähdeluettelo

- Häkkinen, K. 1990:** *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. Helsinki: SKS. Tietolipas 117.
- KKS** = *Karjalan kielen sanakirja* 1968–1997: Karjalan kielen sanakirja I–V. Suomalais-ugrilainen seura. Helsinki.
- KPC** = Зайков, П., Ругоева, Л. 1999: *Карельско-русский словарь (северно-карельские диалекты)*. *Karjalais-venäläini sanakirja (pohjois-karjalaiset murteet)*. Petroskoi: Periodika.
- Kujola, J. 1944:** *Lyydiläismurteiden sanakirja*. Helsinki: SUS.
- LT** = Virtaranta P. *Lyydiläisiä tekstejä*, III. Helsinki: SUS 131, 1964.
- NKK** = *Näytteitä karjalan kielestä I (Образцы карельской речи)* 1994: Joensuu-Петрозаводск.
- Ojutkangas, K. 2001:** *Ruumiinosannimien kielio pillistuminen suotessa ja virossa*. Helsinki: SKS 845.
- OKP** = Образцы карельской речи (говоры ливвиковского диалекта карельского языка). 1969: Ленинград: Издательство “Наука”.
- Osnovy** = Основы финно-угорского языкознания (вопросы происхождения и развития финно-угорских языков) 1994: Москва.
- Saarinen, S. 2005:** *Die Nominalkategorie und das Postpositionssystem der Wolgasprachen // Congressus Decimus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars I*. Joshkar-Ola.
- SKES** = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Helsinki: SUS, I – 1955; II – 1958; III – 1962; IV – 1969; V – 1975; VI – 1978; VII – 1981.
- SKJ** = Словарь карельского языка (ливвиковский диалект) (под ред. Макарова Г.Н.). 1990: Петрозаводск: Карелия.
- SSA** = *Suomen sanojen alkuperä*. SKS. Helsinki, I – 1992; II – 1995; III – 2000.

Aleksandra Rodionova: Ruum ja kotus kařala keeleoppusõn

Ruum ja kotus ommaq keeletiidusen ja muingi tiiduisin tähtsä klass ni nail om ka tähtsä osa inemiisi egäpääväclon. Kafala keeleoppusõn näüdatäs ruumi ja kotust adverbe, käänuselõppõ ja adpositsioonikonstruktsiuunõ abiga.

Postpositsiuunõ hulgan om kõgõ inämb sääntsit, miä näütäseq kotust. Om arvat, et naaq ommaq ka üteq vanõmbaq ja peri jo soomõ-ugri algkeele aost. Kihäossõ keeleoppustuminõ om umanõ kõigilõ õdagumeresoomõ keelile. Arvatas, et muutus nimisõnast postpositsioonis om käünüq läbi metafoori. Kihäosanimist keeleoppustunuil postpositsioonõl om põhitähendüses "veeren olõminõ".

Korvah, korvas (korvažis) om tulnuq õdagumesesoomõ sõnast *kõrv* (karj. *korvu*) ja *kyllel, kylles, kyliči* sõnast *külg*. Sõna *külg* kuulus illadsõ õdagumeresoomõ algkeele sõnavarra. Postpositsioonisari *rinnal, rinnale, rinnoin, rinnoičči (rinnačči), rinnai* om tulnuq õdagumeresoomõ sõnast *rind*. *Niškoi* tähendüsen 'minkjaos', 'kinkjaos' om tulnuq varahadsõ õdagumeresoomõ algkeele sõnast *nišku, niska, nišk*. *Očäči* tähendäs 'iist läbi', 'iist müüdü', ja taa om peri sõnast *ots*, kafala *očü*, soomõ *otsa*, vepsä *oc*, mil om germaani lainu etümoloogia. *Südämeš, südämes* tähendäs 'seenpuul', 'sisse', 'seest', ja om peri sõnast *süä*, kafala *süväin*, uurali *sydän*, vepsä *südüin*. Postpositsioonisari *piäh, piäl, piällä, piäle, piäliči, piälpäi, piäs, peässä* on peri kafala sõnast *piä*, võro ja soomõ *pää*, vepsä *pä*.

Kihäossõ nimmi arõnõminõ postpositsioonõs om üts osa kafala keele keeleoppustumisõst. Taa arõng käü nimisõna käänüsmoodõst ruumipostpositsioonõs ja ka adverbis. Ruumivaihõkõrraq ommaq kafala keelen väega tähtsäq, midä näütäs tuu, et ruumi ja kotust andas tan edesi nii adverbe, käänuselõppõ ku adpositsioonimuudõga, midä om tõtõstõ hulga.

Tähüssõnaq: Kafala keeleoppus, mäarsõnaq, käänüseq, adpositsiooniq, postpositsiooniq, grammatisiirümine

Märksõnad: Karjala keele grammatika, mäarsõnad, käänded, adpositsioonid, postpositsioonid, grammatiseerumine

Aleksandra Rodionova: Space and place of the Karelian language grammar

Space and place are most important categories in linguistics and other sciences. These concepts are also relevant in human life, because every action performed by human beings occurs at a particular place. In any language, spatial relations are the most important relationships that are also expressed in language format. In Karelian, adverbs, cases and adpositions indicate space and place.

The group of the postposition that indicate space and place is the largest of all postpositions, because these have appeared earlier than any other postpositions.

The grammaticalization of body part names characterizes all Balto-Finnic languages. Scientists believe that the change is based on the metaphorical use of the names where postpositions have been derived from the names. These postpositions refer to 'beside, near, nearby', e.g. *korvah* (*korvažis*) < (Karelian *korvu*); *kyllel*, *kylles*, *kyliči* < *kylgi*, *kylki*; *rinnal*, *rinnale*, *rinnoin*, *rinnoičči* (*rinnačči*), *rinnai* < *rindu*, *rinta*. Likewise, the other postpositions have been formed from a body part name, e.g. *niškoi* < *nišku*, *niska*, *nišk*; *očači* < *očču*, *otsa*, *oc*; *südäme*, *südämes* < *süväin*, *sydän*, *südäin*; *piäh*, *piäl*, *piällä*, *piäle*, *piäliči*, *piälpäi*, *piäs*, *peässä* < *piä*, *pää*, *pä*.

Spatial relationships are most important in language and grammar. This is proved by the fact that there are many spatial postpositions in a language.

Keywords: Karelian grammar, relationships, adverbs, cases, adpositions, postpositions, grammaticalization.

**PAIKKAA ILMAISEVAT JOHTIMET
UUSIEN SANOJEN MUODOSTAMISESSA
NYKYKARJALAN KIELESSÄ**

SVETLANA KOVALEVA

1990-luvun alussa alkanut karjalan kirjakielen elvyttäminen on aiheuttanut uusien sanojen aktiivista syntymistä. Tämä prosessi on ollut sanaston tarkoituksellisen laajentamisen tuloksena. Melkein 20 vuotta kestäneen kirjakielen elvyttämisen aikana on karjalan kieleen syntynyt yli 15 000 uutta sanaa. Uudissanojen muodostukseen on sovellettu sananmuodostuksen yleisiä periaatteita: lainaamista, johtamista ja yhdysanojen muodostamista. Suurin määrä uusista sanoista on substantiiveja, jotka ovat muodostettu nomineista ja verbeistä. Uudet substantiivit ovat muodostettu perinteellisten johtimien avulla karjalan kielelle ominaisten mallien mukaan. Uuden sanaston toisen ryhmän muodostavat neologismit, jotka ovat syntyneet sanojen yhdistämisellä tai lainaamisella.

Karjalan kielen rikas johdinjärjestelmä sallii luoda uusia sanoja melkein loputtomasti. Perinteisillä johtimilla muodostetut sanat näyttävät tutuilta ja ovat ihan ymmärrettäviä. Produktiiviksi ovat tulleet johtimet, joilla muodostetaan abstrakti- ja yhteiskuntaelämään liittyviä sanoja, jotka aikaisemmin melkein kokonaan puuttuivat karjalan kielestä.

Melkoinen ryhmä karjalan kielen johtimia on paikkaa ilmaisevat johtimet, joiden avulla muodostetaan henkilön tai esineen johonkin paikkaan kuulumista ilmaisevia sanoja. Esimerkiksi, *ämmölä* 'mummola', *miehoilu* 'miehen koti', *linalaine* 'kaupunkilainen', *kyläläine* 'kyläläinen', *petroskolaine* 'petroskoinen', *ojandeh* 'alanko ojan lähellä', *sulandeh* 'pälvipaikka', *ymbäristö* 'ympäristö' jne. Johtimet ovat säilyneet päiviimme asti aktiivisessa ja elävässä muodossa. Uusissa karjalankielisissä teksteissä sanojen asuissa tavataan seuraavia paikkaa ilmaisevia johtimia:

1. -stO, -istO, -listO

Tämä suffiksi on hyvin laajasti levinnyt itämerensuomalaisissa kielissä, esim. su *kuusisto*, *laivasto*, ve *koivišt*, ka *kalmisto*.

-stO, -istO, -listO -johdokset ovat produktiivisin ja leimallisimmin kollektiivismerkityksinen tyyppi. Joillakin johdoksilla on samalla paikan merkitys, esim. su *vuoristo*, *kirjasto*. Johdos voi käsitteistää kollektiiviksi myös toisiinsa abstraktimmassa yhteydessä olevia tai olevaksi mielletäviä samaan lajiin kuuluvia entiteettejä (ISK 2010: 204–205).

Paikkaa ilmaisevat substantiivijohdokset jakautuvat yleensä tarkoitteiltaan kolmeen tyyppiin: 1) kulttuuripaikka eli ihmisen toiminnallaan luoma; 2) luonnonpaikka, maastonkohta; 3) suhteellinen paikka: sijaintisuhde (kanta lokatiivinen) tai osasuhde. Joskus tarkoitteina on useantyyppisiäkin paikkoja, kuten (*i*)stO-johdoksilla (suomen kielessä): *kuusisto* (luonnonpaikka), *kirjasto*, *virasto* (kulttuuripaikkoja), *lähistö* (suhteellinen paikka) (ISK 2010: 208–209).

Mainittua johdinta käytetään aika usein karjalan kielen nykyisessä sananmuodostamisessa: lv *kartasto* ‘kartasto, atlas’, vaka *kortisto* ‘kortisto, luettelo’. Johdokset voivat merkitä konkreettista paikkaa, esim. lv *toimisto* ‘virasto’, *pertistö* ‘huoneisto’.

Uutta karjalankielistä sanastoa ovat kehittäneet vuonna 1998 perustetun sanastollis-ortografisen komission tekijät. Komission vahvistamat yhteiskuntapoliittinen, koulunaiheinen, kielitiede- ja kasvitiedesanasnot julkaistiin v. 2003–2005 luetteloina (ks. BJU 2003–2005). Livviksi julkaistuun yhteiskuntapoliittisen sanaston luetteloon pantiin sana *suurlähetistö* ‘suurlähetystö’, jota nyt käytetään venäjältä lainatun sanan *posol'stvu* rinnalla. Sananparien käyttö on ominaista nuorelle karjalan kirjakielelle, toinen parista voi olla lainana, toinen omaperäisenä tai omaperäisistä osista muodostettuna lekseeminä.

Karjalan sukukielessä vepsässä, jonka kirjallinen muoto on alkanut kehittyä samaan aikaan, 1990-luvun alussa, johdin -(i)stO, -listO myös otettiin käyttöön, esim. uusi lekseemi *toimišt* ‘toimitus’ on laadittu verbistä *toimitada* ‘korjata; toimittaa’.

2. *-kkO, -ikkO, -likkO*

Merkitykseltään nämä johdokset kuuluvat kollektiivisanojen ryhmään ja ilmaisevat joukkoa tai kokonaisuutta. Kollektiivinen merkitys voi ilmetä eri lekseemeissä eri tavoin. Monet kollektiivimerkityksiset (*i*)*kkO*-johdokset ovat samalla paikan nimityksiä. Näiden kantana on yleensä jotain luonnonvaraisen kasvuston tai maaston yksikköä merkitsevä sana (ISK 2010: 207). Suffiksit ovat hyvin tuttuja karjalalle ja muille lähisukukielille, esim. ka *louhikko*, *koivikko*, su *kivikko*, *kuusikko*, *lepikko*, ve *koivik*, ee *kaasik*. Karjalan kielen paikkaa ilmaisevien uusien sanojen derivaatiassa käytetään tätä johdinta aika usein, esim. va-ka *meččä-rivikkö* ‘metsäkaista’, li *uinduallikko* ‘uimahalli’.

3. *-vO*

Karjalan kielen nykyisessä sanamuodostamisessa tätä johdinta käytetään sekä nomineista että verbeistä johdetuissa nomineissa. Nominieista muodostetut neologismit kuuluvat yhdyssanoihin, esim. *sportulagevo* ‘urheilukenttä’, jonka toinen osa on johdettu adjektiivista *lagei* ‘avoi, leveä’. Sanan toista komponenttia käytetään nykykielessä merkityksessä ‘aukio’, esim. *linnan lagevo*.

Nominikantainen johdos *tagavo* (taga||-) tarkoittaa “selustaa” ja lekseemiä käytetään esim. lehdistön teksteissä: *Järjestön pluanois on pidiä urhotego frontal da tagavos*. ‘Järjestön suunnitelmissa on pitää uroteko rintamaalla ja selustassa.’ (OM 2010: 4).

Tämän johdostyyppin mukaisten johdosten vartalon loppuvaakali muuttuu, jos kantasanan vartalon lopussa on diftongi: *vajavo* < *vajai* (vartalo *vajua-*).

4. *-veh, -oveh*

Johtimen avulla muodostetaan kollektiivisanoja ja johdokset kuuluvat merkitykseltään johonkin paikkaan. Johdin on tuttu sekä karjalan kielelle, esim. *kanzoveh* ‘omaiset, sukulaiset’, *kylöveh* ‘kylän asukkaat’, että muille sukukielille, esim. ve *poigveh*.

Johdinta käytetään useimmiten varsinaiskarjalassa, mutta se tavataan myös livvin sananmuodostamisessa (*linnoveh* ‘kaupungin asukkaat’, *aloveh* ‘alue, piiri’). Lekseemiä *aloveh* aika usein käytetään nykyisissä lehdistön teksteissä, esim. *Omat keskuksset ollah Ven’an monis suomelas-ugrilazis alovehis* ‘Venäjän monilla suomalais-ugrilaisilla alueilla on omia keskuksia.’ (OM 2010: 12).

Uuteen Venäläis-karjalaiseen fraasisanakirjaan (2010) sisältyy lekseemi *luonnonšuojelualoveh* ‘suojelualue’. Livvin kieleen on syntynyt lekseemi *syrjyaloveh* ‘syrjyseutu’.

Vepsän kielen uusien sanojen johtamisessa tätä johdinta ei käytetä, koska sen käyttö kielessä on hyvin supistunut.

5. -*Aine*

Johdin *-Aine* tuli kieleen johtimen *-IA* käytön pohjalta. Se tuottaa johonkin paikkaan kuulumista tai jossakin paikassa asumista merkitseviä sanoja. Esim. varsinaiskarjalan: *oulankalaini, kiestinkiläini, suomelaini*.

Johdokset ilmaisevat kuuluvuussuhdetta tai muunlaista leimallista yhteyttä kantasanan tarkoitteeseen. Esimerkiksi, suomen kielessä johtimella *-lainen* muodostetaan ihmistarkoitteisia substantiiveja lähinnä substantiivikannoista (ISK 2010: 211). Tyyppi on produktiivinen erisnimien, etenkin paikan- ja sukunimien, mutta selvästi vähemmässä määrin etunimien muodostuksessa. Osa *-lainen* -johdoksista voi toimia sekä substantiivina että adjektiivina. Tällaisia ovat varsinkin kansallisuudennimitykset sekä maantieteelliseen alueeseen tai aatteelliseen tms. joukkoon tai kollektiiviin kuuluvuutta ilmaisevat sanat (ISK 2010: 212).

Karjalan kielelle on myös ominaista johdosten substantiivi- ja adjektiivikäyttö, esim. *kyläläine* ja *kyläläine leiby*. Lehdistön teksteissä tavataan sekä substantiivi- että adjektiivijohdokset, esim. *Eräs kyläläine mies kiändyi elämäh omah kyläh P’al’mah da ottihes sih ruadoh*. ‘Eräs kyläläinen mies muutti asumaan omaan kylään Pälmaan ja sai sieltä työpaikan’ (OM 2010: 4); *Anukselaine Aleksandr Titov paheksi, ku Anuksen linnas nygöi paikallizil eläjil vaigei da kallis on suaha muapala koin nosta-*

mizekse ‘Aunukselainen Aleksandr Titov paheksi, kun Aunun-
sen kaupungissa paikallisten asukkaiden nyt on vaikeaa ja kallis-
ta saada maanpalaa oman kodin rakentamiseksi’ (OM 2010: 8).

Nuoressa vepsän kirjakielessä johdinta käytetään yhtä aktii-
visesti, esim. *pitirilaine, petroskolaizet ym.*

6. -IA

Edellinen johdin *-IAine* otettiin käyttöön johtimen *-IA* käytön
pohjalla. Johdostyyppi ilmaisee paikkaa ja se on itämerensuoma-
laisissa kielissä hyvin tavallista: su *ravintola, sairaala, ee toone-
la*.

IA-johdoksen kantana on yleensä substantiivi, joskus adjek-
tiivikin, jonka tarkoittama asia on luonteenomainen johdoksen
tarkoittamalle paikalle tai olennaisessa yhteydessä siihen esim.
su *appela* (< appi), *kahvila* (< kahvi), *ruokala* (< ruoka), ka *tuat-
toilu* (< tuatto), *miehoilu* (< mies), ee *haigla* (<haige).

Substantiivikantaisten *IA*-johdosten keskeisiä alaryhmiä ovat
kantanaan ihmisen tai eläimen nimityksen sisältävät muodosteet,
jotka ilmaisevat tämän olennon tai olentojen elinpaikkaa, sekä
verbikantaiset deverbaalisubstantiivin johtimen sisältävät joh-
dokset, jotka tarkoittavat tekopaikkaa (ISK 2010: 209).

Johdostyyppi on produktiivinen paikannimistön derivaatios-
sa. Karjalan kielessä johdin yleensä nimittää paikkaa tai kylän
nimeä: *Prokkoilu, Mikkola*. Suomen kielessä johdinta kehitetään
kirjakielissä ja se on säilyttänyt produktiivisuuteen myös appe-
latiivitasolla (*sairaala, kylpylä, vankila*). Se muodostaa myös
uusia paikannimiä, esim. *Anttila, Seppälä* jne.

Suomen kielen vaikutuksesta on syntynyt johdoksia varsi-
naiskarjalaan, esim. *sikala, ruokala, neuvola*. Uudesta Venäläis-
karjalaisesta fraasisanakirjasta (varsinaiskarjalan murteella) löy-
tyy uusi sana *parantola*. Livvin nykyisissä sanavaroissa on lek-
semejä *käymäl* ‘käymälä’, *hommäl* ‘asioimisto’, *syömäl, syö-
mäly* ‘ruokala’.

Vepsän kielessä johdinta *-IA* ei käytetä lainkaan appelaatiivi-
tasolla. Oletetaan, että vepsäläisten alueilla johdin ilmestyi ve-
sistönnimien osana: *Jerl, Kikoil*. Nykyään johdin on epäprodukt-

tiivinen edes paikannimistössä. Se on säilynyt vain vanhoissa vepsäläisissä paikannimissä, mutta nuoren kirjakielen johtamisessa on sammunut. *IA*-johtimen asemesta vepsässä aktiivisesti käytetään postpositioasemassa ollutta sanaa *sija*, esim. *sömsija* ‘ruokala’. Samalla joskus tapahtuu sanojen merkityksen vaihto, esim. lekseemi *radsija* tarkoittaa nykykielessä *ammattia* (alkuperäinen merkitys ‘työpaikka’).

Edellä esitetty kieliaineisto näyttää karjalan kielen kykyä tuottaa uutta sanastoa käyttäen omaperäisiä ja lainattuja malleja ja aineksia.

Tällä hetkellä karjalan kieli on vielä vakiintumisvaiheessa ja jopa virallisten virastojen nimet tavataan lehdistön sivuilla eri kirjoitusasuissa. Esimerkiksi kansallisuus- ja uskontoon liittyviä ongelmia Karjalassa hoitaa valtiollinen komitea, joka aikaisemmin oli erillisenä ministeriönä. Ministeriön nimeä voi lukea lehdistä aivan eri asuissa, vrt

1) Rahvahallizien azieloin kysymyksien uskondoazieloin liit-
toloin yhtevyksien ministerstvu.

2) Rahvahan poliitiekän azieloin ministerstvu.

3) Rahvahallizen poliitiekän da uskondollizien azieloin mi-
nisterstvu.

4) Rahvahallispoliitiekän da uskondoyhtevyksien minister-
stvu jne.

Saman viraston tai laitoksen lukuisat nimitykset todistavat kielen ja sen kirjamuodon olleen kehittymis- ja vakiintumisvaiheessa. Kirjakieliä luotaessa ja kehiteltäessä pyritään yleisesti vakiintuneeseen ja standardisoituun kieleen, toisin sanoen tarpeettomaksi koettua variaatiota pyritään kitkemään kielestä pois. Todellisuudessa kirjakielissä kuitenkin aina esiintyy vaihtelevassa määrin variaatiota, jonka määrä olennaisesti riippuu kirjakielen kehityksen aikana vallitsevista olosuhteista ja sen käyttäjähäyhteisön laadusta (Luutonen 2004: 165–183).

Karjalan kielen nykyisestä sanastosta joskus löytyy saman ilmauksen eri variaatioita, esim. *Liitto pidäy Karjalaine pereh-etnokulttuurizen luagerin* (OM 2010: 4). Samassa artikkelissa lukee: *Leirin järjestäjii ruvetah avvuttamah opastajat da psihoulogat*. Leiriä sanotaan artikkelissa sekä *luagerina* että *leirinä*. Lainaaminen tapahtuu suomesta ja venäjästä ja synonyymejä

käytetään tekstissä rinnakkain. Tähän “tupla” lainaamiseen ovat vaikuttaneet ulkokieelliset syyt: suomi on karjalan kielen lähisukukieli ja venäjä on karjalaan verraten funktionaalisesti kehittyneempi “dominanttikieli”.

Nuoren kirjakielen kehittämissä vaiheissa tutkijalla on ainutlaatuinen mahdollisuus seurata ja tutkia erilaisia kielellisiä prosesseja. Sanaston puolesta ongelmaksi nousee se, mihin rajaan asti kieli pystyy tuottamaan uusia sanoja, niin että sanat olisivat karjalaa puhuville ymmärrettäviä. Uudissanojen luku ei saa peittää niiden selvyyttä ja semantiikan läpinäkyvyyttä. Muuten sanat jäävät käyttämättömiksi.

Svetlana Kovaleva
Karjalan teidekeskus
Kielen, kirjallisuuden ja historian instituutti
Puškinskaja-katu 11
185910 Petroskoi
Republic of Karelia, Russia
kov@krc.karelia.ru

Lähdeluettelo

ВJU 2003a = *Бюллетень №6 Республиканской терминологической комиссии. Общественно-политическая лексика А-О. Ühteiskunnallis-poliitiekalline sanasto*: Петрозаводск, Периодика.

ВJU 2003b = *Бюллетень №7 Республиканской терминологической комиссии. Общественно-политическая лексика А-О. Yhteiskunnallis-poliittini sanasto*: Петрозаводск, Периодика.

ВJU 2004a = *Бюллетень №8 Республиканской терминологической комиссии. Общественно-политическая лексика П-Я. Ühteiskunnallis-poliittine sanasto*: Петрозаводск, Периодика.

ВJU 2004b = *Бюллетень №9 Республиканской терминологической комиссии. Новая лексика вепсского*

- языка А–Я. *Vepsä kelen uz'vaihišt*: Петрозаводск, Периодика.
- BJU 2005** = *Бюллетень №12 Республиканской термино-орфографической комиссии. Общественно-политическая лексика П–Я. Yhteiskunnallis-poliittini sanasto*: Петрозаводск, Периодика.
- ISK 2010**: *Iso suomen kielioppi*. IV pianos. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Luutonen** = Луутонен, Йорма 2004: К проблеме вариативности литературных языков. – *Формирование и развитие литературных языков народов Поволжья: Материалы V международного симпозиума*. Ижевск, Удмуртский университет, 165–183.
- OM 2010** = *Oma muu*. Karjalan rahvahan lehti: № 4, 8, 12.
- VKP 2009** = *Ven'alas-karjalaine paginsanakirju*. Сост. Елена Филиппова. Petroskoi, Periodika.
- VKP 2010** = *Venäläis-karjalaini pakinašanakirja*. Сост. Галина Леттиева. Petroskoi, Periodika.

Svetlana Kovaleva: Kotust näütäväq jakuq, midä om pruu- git täämbädse päävä karala keele vahtsidõ sõnno tegemises

Karala keele virgutamisõ ja vahtsõ kiräkeele luumisõ aol om karala kiilde luud hulga vahtsit sõnno. Vahtsit sõnno om tett vanno jakkõga karala keele ummi sisemäidsi säädüisi perrä. Suur osa jakõst ommaq sääntseq, minka näüdatäs kotust ja minka tetäs inemise vai aša kohegi paika kuulumist näütävit sõnno. Vanaq jakuq näütäseq ollõv väega elojoovvulidsõq ja noidõga om luud kiräkeele arõndamisõs hulga vahtsõt sõnavarra.

Noorõ karala kiräkeele sõnavara man om üles nõusnuq küsümüs, ku pallo vahtsit sõnno lask kiil luvvaq nii, et sõnaq olnuq viil karala keele pruuksilõ arvo saiaq. Vahtsidõ sõnno luumisõ man tulõ kimmähe kariaq, et luudavaq sõnaq olnuq selgeq ja semantilidsõlt läbipaistvaq. Sis om luutust, et naid naatas periselt kah pruuksma.

Tähüssõnaq: Kafala kiil, õdagumeresoomõ keeled, revitalisatsioon, sufiksiq, sõnavara, neologismi, kiräkiil

Märksõnad: Karjala keel, läänemeresoome keeled, revitalisatsioon, sufiksid, sõnavara, neologismid, kirjakeel

Svetlana Kovaleva: The derivational suffixes with a value of place in the modern Karelian language

The revitalization of the Karelian language has caused the creation of new vocabulary. Neologisms are formed by using traditional suffixes that are viable enough. Considerable group of neologisms consists of suffixes with a value of place.

There has arisen a question with reference to the vocabulary of the young Karelian literary language. Namely, how many new words can be produced in the way that these words could be understood by the users of Karelian? When creating neologisms, one must take into consideration the principle that these new words would be explicit and semantically transparent. Following such principles gives hope that these words will be used in reality.

Keywords: Karelian language, Balto-Finnic languages, revitalization, suffixes, vocabulary, neologisms, literary language

Võro Instituudi toimõnduisist om innemb ilmunuq:

Nr 1 Õdagumeresoomõ lõunapiir.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jüvä Sullõv. Võro, 1997.

Nr 2 Ku kavvas Setomaalõ seto rahvast jakkus.

Toimõndanuq Külli Eichenbaum. Võro, 1998.

Nr 3 Lõunaeesti keelest ja kiräkeelest.

Toimõndanuq Nele Reimann ja Tõnu Tender. Võro, 1998.

Nr 4 Õdagumeresoomõ väikuq keeleq.

Toimõndanuq Jüvä Sullõv ja Karl Pajusalu. Võro, 1998.

Nr 5 Tiidüs ja tõdõ. Märgütüisi.

Toimõndanuq Enn Kasak ja Jaan Kangilaski. Võro, 1998.

Nr 6 Õdagumeresoomõ veeremaaq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Tõnu Tender. Võro, 1999.

Nr 7 Võro kirändüse luumine.

Toimõndanuq Kauksi Ülle ja Nele Reimann. Võro, 2000.

Nr 8 A kiilt rahvas kynõlös.

Toimõndanuq Kadri Koreinik ja Jan Rahman. Võro, 2000.

Nr 9 Tiijuht ABC kiräoppusõ manaq.

Nele Reimann. Võro, 2000.

Nr 10 Õdagumeresoomõ piirisüämeq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jüvä Sullõv. Võro, 2000.

Nr 11 Õdagumeresoomõ ütistüseq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2001.

Nr 12 Võro-eesti synaraamat.

Kokko pandnuq Jüvä Sullõv. Tarto-Võro, 2002.

Nr 13 Võromaa kotussõnimmist.
Mariko Faster ja Evar Saar, toimõndanuq Peeter Päll. Võro, 2002.

Nr 14 Väikeisi kiili kokkoputmisõq.
Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2002.

Nr 15 Õdagumeresoomõ hummogupiir.
Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2003.

Nr 16 Kiil ja hindätiidmine.
Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2004.

Nr 17 Piirikultuuriq ja -keeleg.
Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2005.

**Nr 18 Mitmõkeelisüs ja keelevaihtus õdagumeresoomõ
maiõ pääl.**
Toimõndanuq Helen Koks ja Jan Rahman. Võro, 2006.

Nr 19 Seto sõnastik.
Julius Mägiste, toimõndanuq Mariko Faster. Võro, 2007.

Nr 20 Õdagumeresoomõ kodo.
Toimõndanuq Helen Koks ja Jan Rahman. Võro, 2007.

Nr 21 Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil?
Külli Eichenbaum ja Kadri Koreinik. Võro, 2008.

Nr 22 Koolitus ku keele ja kultuuri umamoodu hoitja.
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2008.

Nr 23 Kirändüs/kiil veidembüsen.
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2009.

Nr 24 Väikuq keeleg mitmõkeelitsen ütiskunnan.
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2010.